

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Навчально-науковий юридичний інститут

Збірник наукових статей

**Актуальні проблеми
вдосконалення чинного
законодавства України**

Випуск XLV

з нагоди відзначення 25-річчя
навчально-наукового юридичного інституту

м. Івано-Франківськ, 2017

ББК 67.9 (4Укр)

А 43

Редакційна колегія: д.ю.н., проф. Васильєва В.А. (*головний редактор*); акад. НАПрНУ, д.ю.н., проф. Луць В.В.; акад. НАПрНУ, д.ю.н., проф. Костицький М.В.; акад. АНВШУ, д.ю.н., проф. Дзера О.В.; акад. АНВШУ, д.ю.н., проф. Фріс П.Л.; д.ю.н., проф. Галянтич М.К.; д.ю.н., проф. Кобецька Н.Р.; д.ю.н., проф. Стефанчук Р.О.; д.ю.н., проф. Коссак М.В.; д.ю.н., проф. Майданик А.Р.; д.ю.н., проф. Марцеляк О.В.; д.ю.н., доц. Вівчаренко О.А.; д.ю.н., доц. Коструба А.В.; д.ю.н., доц. Махінчук В.М.; к.ю.н., доц. Логвінова М.В.; к.ю.н., доц. Розвадовський В.І.; к.ю.н., доц. Присташ Л.Т.; к.ю.н., доц. Багай Н.О.; к.ю.н., доц. Козич І.В.; к.ю.н., доц. Яремак З.В.; к.ю.н., доц. Микитин Ю.І. (*відповідальний секретар*).

А43 Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст] : *Збірник наукових статей*. Випуск 45. - Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2017 - 206 с.

У збірнику досліджуються актуальні проблеми державного будівництва, питання теорії та історії держави і права, правової реформи в Україні, екології, боротьби зі злочинністю. Вносяться та обґрунтовуються пропозиції щодо вдосконалення ряду інститутів цивільного та деяких інших галузей права.

Для науковців, викладачів, аспірантів, здобувачів, студентів, слухачів, курсантів юридичних інститутів та факультетів, юристів-практиків.

Actual problems in the field of the formation of the Ukrainian State, questions of theory and history of state and law, law reforms in Ukraine, ecology, struggle against criminality are researched in this issue. The propositions on the perfection of some institutions of civil and some other spheres of law are submitted and analyzed.

Good for scientists, professors, post-graduate students, students of law departments, practising lawyers.

Реєстраційне свідоцтво: серія КВ № 16834-5506ПР. Видається з 1996 року.
Адреса редколегії: 76018, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 44а. Юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника. Тел./факс (0342) 50-87-60.

ISSN 2218-1849

ББК 67.9 (4 Укр)

© Юридичний інститут ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2017

ЕКОЛОГО-ПРАВОВА ОСВІТА І НАУКА В НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОМУ ЮРИДИЧНОМУ ІНСТИТУТІ ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»

Нинішній Юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника започаткований 25 травня 1992 р. В цей день відповідним наказом ректора Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника організоване відділення правознавства при історичному факультеті. 1 червня 1992 року створена профільна кафедра теорії та історії держави і права, яку очолив Костицький В. В.

Саме за цією кафедрою в перші роки функціонування факультету була закріплена навчальна дисципліна «Екологічне право України», читання якої забезпечував нині почесний професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор кафедри теорії держави і права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Василь Васильович.

Спеціалізована кафедра трудового, екологічного та аграрного права створена в січні 2006 року за рішенням Вченої ради Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, шляхом виокремлення фахових дисциплін з кафедри теорії та історії держави і права та кафедри цивільного права і процесу.

Сьогодні кафедра є структурним підрозділом Університету та Юридичного інституту, забезпечує навчально-виховну і методичну роботу з ряду споріднених навчальних дисциплін і здійснює наукову та науково-дослідну діяльність за певними напрямками, провідним з яких є еколого-правовий напрям наукових досліджень. Очолює кафедру доктор юридичних наук, професор Надія Романівна Кобецька, вихованка львівської школи професора Кравченко С. М. (кандидатська дисертація на тему «Екологічні

права громадян України» захищена в 1998 році). Надія Романівна у 2016 році успішно завершила докторське дисертаційне дослідження за науковим консультуванням докт. юрид. наук Малишевої Н. Р. на тему: «Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні».

За координації та за безпосередньої участі Надії Романівни підготовано та захищено значну кількість дисертацій аспірантів, опубліковано ряд монографічних видань, міжнародних статей викладачів кафедри, а також науково-практичний коментар до Водного Кодексу України, що є свідченням усталеного професійного наукового підходу до досліджень кафедри. Конкретні напрямки даних наукових досліджень актуалізуються та отримують подальший розвиток у працях випускників профільної аспірантури, які поповнюють ряди викладацького складу інституту.

За роки існування юридичного факультету (інституту) на кафедрі трудового, екологічного та аграрного права сформувався професійний колектив дипломованих викладачів-науковців. Наукову та навчальну діяльність еколого-правового профілю забезпечує зав. кафедри Кобецька Н. Р., доцент Мороз Г. В. (у 2006 році захистила кандидатську дисертацію на тему: «Правове регулювання участі громадськості в прийнятті рішень у галузі охорони довкілля», під керівництвом канд. юрид. наук Кобецької Н. Р.), доцент Романко Світлана Миколаївна (тема захищеної у 2008 році дисертації – «Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції», науковий керівник – докт. юрид. наук Костицький В. В.).

Еколого-правова тематика є пріоритетним напрямом наукових досліджень також доцента Яремак З. В. (тема дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук – «Правове регулювання ведення державних кадастрів природних ресурсів», науковий керівник – канд. юрид. наук Кобецька Н. Р.), доцента Грицан О. А. (тема дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук – «Правові засади екологічного контролю за використанням та охороною надр», науковий керівник – докт. юрид. наук. Семчик В. І.).

Суміжні зі спеціальністю «екологічне право» наукові дослідження проводяться викладачами Юридичного інституту: проф.

Вівчаренком О. А. (докторська дисертація на тему «Правова охорона земель України» захищена в 2015 році, науковий консультант – докт. юрид. наук Мунтян В. Л.), доц. Багай Н. О. (у 2002 році захистила кандидатську дисертацію на тему «Розвиток науки аграрного права України» під керівництвом докт. юрид. наук Титової Н. І.), доц. Мироненком В. І. (тема захищеної у 2008 році дисертації – «Зміст та межі здійснення права приватної власності на землю в Україні», науковий керівник – докт. юрид. наук Костицький В. В.) та іншими.

Результатом наукової роботи кафедри є опубліковані монографії, підручники та навчальні посібники, наукові статті, зокрема: Науково-практичний коментар Водного кодексу України / Н. О. Багай, Н. Р. Кобецька, І. В. Мироненко [та ін.] ; за заг. ред. Н. Р. Кобецької. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 360 с.; Кобецька Н.Р. Екологічне право України : навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2007 (2-е видання, 2008 р.). – 352 с.; Кобецька Н. Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики : монографія / Н. Р. Кобецька. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаніка, 2016. – 271 с.; Вівчаренко О. А. Правова охорона земель в Україні : монографія / О. А. Вівчаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 333 с.; Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції : монографія / С. М. Романко. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. – 226 с.; Мороз Г. В. Правове регулювання участі громадськості в прийнятті рішень у галузі охорони довкілля : монографія / Г. В. Мороз. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаніка, 2008. – 168 с.

Викладачі кафедри виступають науковими керівниками дисертаційних досліджень аспірантів, ряд з яких вже поповнили кадровий склад Юридичного інституту. Активна робота проводиться і у сфері керівництва студентськими науковими дослідженнями. При кафедрі діє гурток з проблем екологічного та земельного права, координатором якого є доц. Мороз Г. В.

Сьогодні пріоритетним напрямком роботи кафедри є розвиток співробітництва у сфері навчальної та наукової діяльності з

профільними структурами інших держав. Важливим поштовхом до розвитку міжнародного співробітництва та участі науковців у міжнародних проектах і програмах стало прийняття Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у жовтні 2010 року до Академії екологічного права Міжнародного союзу охорони природи ООН (МСОП ООН). МСОП заснований у 1948 році урядами та неурядовими організаціями і на сьогодні є найстарішою та найбільш глобальною екологічною організацією, що має на меті збереження природних ресурсів. У 2003 році, визнаючи важливість розвитку освіти та науки в сфері екологічного права на рівні університетів, МСОП розвинув ідею створення Академії екологічного права. Академія є унікальною мережею академічних закладів, які займаються удосконаленням правової освіти в галузі охорони довкілля, членами якої сьогодні є більше 200 вищих навчальних закладів і установ по всьому світу.

Членство в Академії дозволяє викладачам обмінюватися результатами своїх наукових досліджень із науковцями всього світу, покращувати методи викладання екологічного права, брати участь у спільних дослідженнях та ініціативах, спрямованих на вирішення глобальних екологічних проблем за допомогою права. Особливо активна робота в цьому напрямку ведеться доц. Романко С. М., яка у 2017 році обрана до складу правління Академії від регіону Східної Європи, Кавказу та Середньої Азії та членом Комітету із наукових досліджень Міжнародної Академії екологічного права Міжнародного Союзу охорони природи ООН. Світлана Миколаївна бере участь у визначенні основних перспективних напрямків науково-дослідної роботи Академії екологічного права та їх реалізації. Світлана Миколаївна постійно бере участь у роботі Міжнародних Колоквіумів Академії із публікацією матеріалів: 2011 р. – м. Мпеквені (Південно-Африканська Республіка); 2012 – м. Балтімор (США); 2014 – м. Таррагона (Іспанія); 2015 – м. Джакарта (Індонезія); 2016 р. – м. Осло (Норвегія).

Крім того, тісна наукова співпраця забезпечується із Інститутом екології та національного здоров'я США. Доцент Романко С.М. та професор Кобецька Н.Р. у 2016 році відвідали Конференцію із здорового довкілля для країн Центральної та Східної

Європи та включені до складу організаційного комітету наступної науково-практичної конференції у м. Кракові у 2018 році.

Постійна співпраця забезпечується також шляхом публікації наукових статей викладачів кафедри у електронному науковому журналі Міжнародної Академії екологічного права Міжнародного Союзу охорони природи ООН. Статті написані на актуальну наукову тематику (правове регулювання відновлюваних джерел енергії, збереження біорізноманіття в лісах, використання та охорони водних ресурсів) та є доступними для перегляду вчених усіх країн світу. Минулого року надано допомогу у запуску, апробації та перекладі матеріалів нової інноваційної платформи дистанційного навчання ООН InforMEA, що поєднує аудіовізуальні та текстові інтерактивні навчальні матеріали, необхідні для успішного проходження тренінгових навчальних курсів зі знання основних міжнародно-правових документів та основ міжнародного екологічного права.

У рамках роботи у сфері обміну досвідом, підвищення кваліфікації та проведення порівняльних наукових досліджень проф. Кобецька Н. Р. та доц. Романко С. М. двічі були учасниками тижневих тренінгових курсів USAID а посольства США з проблем кримінального переслідування злочинів проти довкілля та відповідальності за незаконну порубку лісу, що проводились на базі Міжнародної правоохоронної Академії (м. Будапешт).

Незважаючи на незначний час існування спеціалізованої кафедри трудового, екологічного та аграрного права в складі Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, результати її діяльності є достатньо вагомими та свідчать про високий науковий потенціал колективу, що активно розвивається та успішно працює на теренах еколого-правової науки України.

Валентина Васильєва

*директор навчально-наукового юридичного інституту,
завідувач кафедри цивільного права
доктор юридичних наук, професор*

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНЬОГО СЕРЕДОВИЩА. ЗЕМЕЛЬНЕ ТА АГРАРНЕ ПРАВО

Кобецька Н.Р.

ДОЗВОЛИ ТА ДОГОВОРИ В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ ПОЄДНАННЯ

УДК 342.924+347.44:330.15

Зміни, що відбуваються сьогодні в правовій системі України, зачіпають правові режими всіх без виключення галузей права. Адекватно реформуванню держано-правової дійсності змінюються і цілі правового регулювання, що своєю чергою передбачає зміну правового інструментарію, юридичних засобів, спрямованих на досягнення відповідних цілей. Це повною мірою стосується еколого-правової, природоресурсної сфери регулювання, зокрема, регулювання відносин використання природних ресурсів. Правове оформлення оптимального поєднання економічних, споживацьких інтересів у задоволенні ресурсних потреб економіки та екологічних інтересів, спрямованих на забезпечення життєво необхідної потреби існування в безпечному, ресурсно та екологічно збалансованому довкіллі передбачає потребу використання міжгалузевого інструментарію. Там, де обертається особливий та складний за своїми властивостями об'єкт, неможливо послугуватись набором засобів регулювання виключно однієї галузі, а втрата міжгалузевих зв'язків у таких випадках неминуче призведе до неякісного правового регулювання. Саме тому проблема правових засобів, їх своєчасної і ефективної видозміни, впровадження нових та усунення застарілих, оптимального поєднання різногалузевих правових засобів у врегулюванні відповідного

виду відносин є все більш актуальною, науково і практично значущою.

Дослідженню загальнотеоретичних аспектів категорій «правові (юридичні) засоби», «правовий режим», «правове регулювання» присвячені фундаментальні праці С. С. Алексеєва, В.Б. Ісакова, О. В. Малько, М. І. Матузова, Н. М. Оніщенко, П.М. Рабіновича та ін. Основоположні засади еколого-правового режиму охорони довкілля та використання природних ресурсів закладені в працях В. І. Андрейцева, А. Г. Бобкової, А. П. Гетьмана, В. В. Костицького, М. В. Красової, Н. Р. Малишевої, В.Л. Мунтяна, Б. Г. Розовського, Ю. С. Шемшученка. Вагоме значення для подальшого розвитку правового режиму природокористування мають дослідження В. М. Комарницького, присвячені інституту спеціального природокористування. Багато сучасних українських наукових досліджень спрямовані на розробку особливостей, змісту, правових засобів регулювання окремих видів використання природних ресурсів.

У пропонованій публікації, виходячи із загальнотеоретичного розуміння правового режиму та правових засобів, представлена узагальнена характеристика дозволів та договорів як правових засобів регулювання природоресурсних відносин, а також обґрунтовуються пропозиції щодо подальшого розмежування та ефективного поєднання сфер застосування дозвільного і договірної регулювання використання природних ресурсів.

Категорія «засоби» використовуються в правознавстві в різних значеннях і контекстах. Відсутня також єдність у теоретичному тлумаченні цього поняття. Зокрема, на думку С. С. Алексеєва, правові засоби є об'єктивованими, субстанційними правовими явищами, що мають фіксовані властивості, які дозволяють реалізувати потенціал права, його характеристики [1, с. 349-350]. Докладна теоретична характеристика категорії «правові засоби» представлена в роботах О. В. Малько. Він визначає правові засоби як правові явища, що відображаються в інструментах (установки) і діяннях (технології), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей [2, с. 359].

Поняття «правові засоби» невід’ємно пов’язане з категорією «правовий режим». Не дивлячись на існування різних підходів до розуміння правового режиму, традиційним є визначення його через категорію «порядок»: «Правовий режим – це особливий порядок правового регулювання, що виражається в певному поєднанні юридичних засобів і створює бажаний соціальний стан та конкретну ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб’єктів права» [3, с. 17]. Вчені М. І. Матузов і О. В. Малько виводять основні ознаки правових режимів: 1) встановлюються в законодавстві і забезпечуються державою; 2) мають на меті специфічним чином регламентувати конкретні галузі суспільних відносин, виділяючи в тимчасових і просторових межах ті чи інші суб’єкти і об’єкти права; 3) представляють особливий порядок правового регулювання, що складається з юридичних засобів і характеризується певним їх поєднанням; 4) створюють конкретну ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів окремих суб’єктів права [3, с. 17]. В українській юридичній енциклопедії вказується, що правовий режим – це особливий правовий порядок, встановлений для окремих сфер суспільних відносин або суспільства в цілому (прикордонний режим, митний режим, режим в місцях позбавлення волі, правовий режим земель і майна, режим законності і т.д.). Спільними ознаками правового режиму є наявність відповідних обмежень, заборон або пільг. Правовий режим висловлює нерозривний зв’язок правової форми та змісту регульованих правом відносин, характеризується в зв’язку з цим моментом стабільності [4, с. 44]. І хоча правові режими характеризуються стабільністю та забезпечують впорядкованість, стійкість правового регулювання відповідних відносин, об’єктивні зміни, що відбуваються в суспільстві, державі, її політичній, економічній, соціальній та правовій системі, зумовлюють необхідність вдосконалення, розвитку, зміни встановлених правових режимів. «Правові режими надають адекватність і еластичність юридичній формі, дозволяють їй чіткіше вловлювати відмінності неоднорідних соціальних зв’язків, враховувати особливості різних суб’єктів і об’єктів, часові та просторові чинники, включені у сферу дії права» [3, с. 19].

З точки зору С. С. Алексєєва, правовий режим можна розглядати як свого роду укрупнений блок у загальному арсеналі правового інструментарію, який поєднує в єдину конструкцію певний комплекс правових засобів. І з цієї точки зору ефективне використання правових засобів для вирішення тих чи інших спеціальних завдань у значній мірі полягає в тому, щоб вибрати оптимальний правовий режим, вміло відпрацювати його відповідно до специфіки цього завдання і змісту відносин, що регулюються [5, с. 243]. Висловлене повною мірою стосується правового регулювання використання природних ресурсів. Правовий режим використання природних ресурсів набув нових рис, спирається на новітні принципи еколого-правового регулювання і правової системи в цілому. Суттєво вплинули на характер правового регулювання природокористування докорінні зміни в економічній, політичній, соціальній та правовій системі української держави, пов'язані з ліквідацією державної монополії на природні багатства, переходом до різних форм власності на природні ресурси, появою нових різновидів природокористування, розширенням кола суб'єктів природокористування тощо. Сьогодні до основних характеристик та підвалин функціонування правового режиму використання природних ресурсів можна віднести такі:

- основоположними для формування і вдосконалення правового режиму використання природних ресурсів є принципи екологізації та сталого розвитку;

- правовий режим встановлюється, забезпечується державою і закріплюється спеціальним природоресурсним законодавством у рамках екологічного права;

- правовий режим використання природних ресурсів покликаний забезпечити взаємодію і взаємоузгодження екологічних і економічних, приватних і публічних, особистих і державних інтересів;

- регулювання використання природних ресурсів передбачає суттєві публічно-правові екологічні обмеження господарської діяльності;

- правовий режим використання природних ресурсів сьогодні зазнає змін та потребує оновлення відповідно до змін соціально-е-

кономічної, політичної і правової системи, в тому числі в частині виокремлення нових видів використання природних ресурсів, застосування нових, нетрадиційних для природоресурсного права засобів і форм регулювання;

- серед правових засобів, що формують правовий режим використання природних ресурсів, важливе місце належить дозволам та договорам [6, с. 14-15].

У науковій літературі в залежності від сфери правового регулювання розрізняють правові засоби, що регулюють публічно-правові та приватноправові відносини. У сфері публічно-правового регулювання в якості правових засобів використовуються владні приписи – імперативні норми, які встановлюють чіткі, максимально конкретизовані правила поведінки, що забезпечуються шляхом використання в необхідних випадках засобів державного примусу. В сфері приватноправового регулювання використовуються засоби договірної (консенсуального) характеру [7, с. 38].

У системі адміністративних механізмів регулювання охорони та використання природних ресурсів окреме місце посідають дозвільні процедури, з дією яких пов'язане виникнення відносин спеціального природокористування. Більшість природних ресурсів перебуває у режимі права власності Українського народу, повноваження якого реалізують органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Саме тому відносини використання природних ресурсів виникають, як правило, на підставі адміністративного акту державного органу. Як зазначається в ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», в порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах. Надання дозволів на здійснення спеціального використання природних ресурсів регулюється природоресурсним законодавством. З прийняттям Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», який визначає право-

ві та організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності, дозвільні механізми природокористування перейшли під його регулювання, зберігши при цьому свою специфіку. Однак у системі дозвільного регулювання природоресурсні дозволи мають свої особливості, що дають підстави виокремлення їх в самостійну групу документів дозвільного характеру.

Аналіз положень Кодексу України про надра, Водного кодексу України, Лісового кодексу України, Законів України «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про Червону книгу України», «Про природно-заповідний фонд України», «Про виключну (морську) економічну зону України», підзаконних природоресурсних актів, Закону України «Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності», Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів дає підстави віднести до чинної системи природоресурсних дозволів:

- спеціальні дозволи на користування надрами (у відносинах надкористування);

- дозволи на спеціальне водокористування (у відносинах спеціального водокористування);

- дозволи на спеціальне використання природних рослинних ресурсів місцевого значення (у відносинах спеціального використання природних рослинних ресурсів)

- лісорубні квитки і лісові квитки (у відносинах спеціального використання лісових ресурсів);

- дозволи на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, дозволи на добування мисливських тварин (ліцензії, відстрільні картки, дозволи на селекційний, діагностичний та науковий відстріл) (у відносинах спеціального використання мисливських та не мисливських диких тварин);

- дозволи на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) та дозволи на спеціальне використання водних біоресурсів за межами юрисдикції України (у відносинах спеціального використання водних біоресурсів);

- дозволи на добування тварин, занесених до Червоної книги України, та дозволи на збирання рослин, занесених до Червоної книги України (у відносинах спеціального використання об'єктів Червоної книги України);

- дозволи на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення (у відносинах спеціального використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду).

Одночасно розвиток ринкових відносин в Україні зумовив запровадження договірної форми регулювання відносин використання природних ресурсів. Аналіз природоресурсного законодавства виявляє окремі договірні конструкції, залучені до регулювання відносин, пов'язаних з використанням природних ресурсів:

- договори довгострокового тимчасового користування лісами,

- договори про умови ведення мисливського господарства,

- договори між власниками або користувачами земельних ділянок і користувачами мисливських угідь у випадку, коли користувач мисливських угідь не є власником чи користувачем земельних ділянок,

- договори на право спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах),

- угоди про розподіл продукції,

- угоди про умови користування надрами,

- договори між підприємствами, установами та організаціями, які здійснюють геологознімальні, пошукові, геодезичні та інші розвідувальні роботи та власниками землі.

Слід зазначити, що сучасне природоресурсне законодавство України оперує різними договірними формами, що свідчить про відсутність єдиної узгодженої концепції договорів, впливає на їх регулятивну ефективність, викликає труднощі в правозастосовчій і судовій практиці. Договір використання природних ресурсів виступає сьогодні самостійним правовим інструментом, який входить до складної системи правового регулювання відносин у цій сфері, а також окремим юридичним актом, що породжує відноси-

ни природокористування та становлює індивідуальне регулювання прав і обов'язків суб'єктів.

Надавати певну перевагу чи то адміністративно-правовим чи то цивільно-правовим інструментам при регулюванні використання природних ресурсів недоцільно, адже навіть незначний пріоритет дозвільної чи договірної моделі може призвести до дисбалансу та ускладнити сам механізм правового регулювання.

Важливим є питання про встановлення меж дії дозвільного регулювання та підстав поширення його на ті чи інші об'єкти і види діяльності. Застосування адміністративно-правового порядку надання дозволів повинного ґрунтуватись на відповідності відносин, на які він поширюється, загальним ознаки дозвільної системи та адміністративних дозвільних процедур. По-перше, дозвільна діяльність є видом адміністративної діяльності компетентних суб'єктів публічного управління, а тому неприйнятним є надання через центри адміністративних послуг, наприклад, лісових квитків, суб'єктами видачі яких виступають власники лісів чи постійні лісокористувачі (державні чи комунальні лісогосподарські підприємства), які не відносяться до системи управлінських органів. По-друге, дозвільні процедури, визначені сьогодні законодавством України, мало обтяжені додатковими умовами, правилами, вимогами і покликані спростити механізм надання суб'єктам права на здійснення тих чи інших дій. А відповідно, коло таких дій не повинно включати складні, господарські процеси, потенційно небезпечні для держави, суспільства, довкілля, як наприклад, видобування корисних копалин, промислове рибальство, промислова рубка деревини. Віднесення дозволів на право надрокористування, спеціальне використання водних біоресурсів, заготівлю деревини до системи документів дозвільного характеру та підпорядкування процедурі надання дозволів через центри адміністративних послуг не забезпечить безпеку та контроль здійснення таких видів діяльності, а в кінцевому підсумку – належну ефективність застосування відповідних механізмів. Власне тому діюче законодавство, хоч і відносить, наприклад, спеціальні дозволи на користування надрами до системи документів дозвільного характеру, однак закріплює окремий порядок їх отримання.

По-третє, адміністративно-дозвільний порядок надання дозволів прийнятний у ситуаціях, коли кількість дозвільних документів, які видаються, не обмежена, відсутня конкуренція, а отримання дозволів передбачає лише заявну процедуру, насамперед з метою забезпечення належного обліку і контролю відповідних дій суб'єктів. Не може бути застосовна процедура видачі документів дозвільного характеру через центри надання адміністративних послуг у разі, коли кількість дозволів, доступних для певного виду діяльності, обмежена внаслідок нестачі доступних природних ресурсів або технічного потенціалу.

Враховуючи проведений аналіз, доцільно передбачити в перспективі розширення договірного регулювання відносин використання природних ресурсів. Зокрема, обґрунтовано заміни-ти надання дозволу укладенням договору у випадках господарсько-промислового освоєння природних ресурсів. Такими видами є, наприклад, геологічне вивчення і видобування корисних копалин, промислове рибальство, промислова рубка лісу (рубки головного користування). З точки зору Д. В. Хаустова, договір слід застосовувати у випадках здійснення тривалого процесу природокористування, де треба детально регламентувати зобов'язання сторін; дозвільний документ можливий при разовому (короткостроковому) користуванні, де нема необхідності регламентувати відносини [8, с. 14]. Казахстан ще з 1999 року вибрав контрактну систему надання надр у користування. При цьому, як підкреслюють науковці, те, що держава є виключним власником надр, не викликає сумнівів, як і те, що тільки держава має право розпоряджатися надрами. Однак шляхи та способи цього розпорядження можуть бути різні [9]. Широкого застосування договірні форми регулювання використання природних ресурсів набули відповідно до законодавства Республіки Білорусь [10].

Специфікою в механізмі набуття прав природокористування володіють ті види використання природних ресурсів, набуття яких пов'язане з волевиявленням не державно-владних суб'єктів, а інших, які володіють відповідними частинами природних об'єктів на підставі природоресурсних речових прав (власників чи користувачів земельних ділянок, власників лісів, постійних лісо-

користувачів, якими є державні чи комунальні лісогосподарські підприємства, користувачів мисливських угідь тощо). Оскільки, як наголошувалося вище, видача ними документів дозвільного характеру через центри адміністративних послуг є неприйнятною, механізм отримання прав на заготівлю другорядних лісових матеріалів, побічні лісокористування, ліцензій та відстрільних карток на добування мисливських тварин повинен бути змінений. Вбачається обґрунтованим застосування у цьому разі договірних конструкцій – від найпростіших (фактично купівлі-продажу ліцензій, відстрільних карток) до більш складних договорів природоресурсного характеру (при наданні права на здійснення заготівлі другорядних лісових матеріалів, побічних лісокористувань).

Саме договірне регулювання в названих вище випадках забезпечить ефективне поєднання та баланс суспільних (публічних) екологічних інтересів і приватних господарських інтересів природокористувачів, формальну чіткість, визначеність і взаємність прав та обов'язків держави і господарюючого суб'єкта, їх гарантування та захист. Так, перехід до договірних форм регулювання у відносинах надрокористування усуне суперечність між сутністю адміністративно-дозвільної системи та дозвільної системи надрокористування, позбавить формального малорегулятивного характеру угоду про умови користування надрами, дасть можливість конкретизувати зобов'язання надрокористувача, насамперед природоохоронного характеру. Аналогічні переваги мало б договірне регулювання у відносинах спеціального використання водних біоресурсів.

З іншого боку, імперативне регулювання не повинно сліпо замінюватись приватноправовими інструментами на шкоду публічним інтересам, явно не спрямованими на забезпечення охорони навколишнього природного середовища. Немає предмету для того, щоб домовлятися, а значить, невиправдано використовувати договірні конструкції у наданні права користування ділянками надр для будівництва підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин (сховищ нафти, захоронення відходів тощо), для здійснення забору води з водних об'єктів, для добування об'єктів рослинного і тваринного світу, занесених до Червоної

книги України, використання об'єктів тваринного світу в науково-дослідних цілях тощо. Аналогічний висновок можна зробити і щодо діяльності, що спричиняє шкідливий вплив на довкілля (скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти) чи пов'язана із здійсненням заходів з його охорони, відтворення, оздоровлення, а також окремих природних об'єктів (санітарна рубка лісу, діагностичний відстріл диких тварин, меліоративний вилов водних біоресурсів). У подібного характеру випадках абсолютно ефективним є дозвільний механізм встановлення та регулювання відносин використання природних ресурсів. Видача таких природоресурсних дозволів підпорядкована дозвільним адміністративним процедурам і має здійснюватись у порядку надання адміністративних послуг.

1. Алексеев С. С. *Право: Азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования* / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 711 с.
2. *Проблемы теории государства и права : учебное пособие* / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Юристь, 2001. – 656 с.
3. Матузов Н. И. *Правовые режимы: вопросы теории и практики* / Н. И. Матузов, А. В. Малько // *Правоведение*. – 1996. – № 1. – С. 16–29.
4. *Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр.енцикл., 2003. – Т. 5: П – С. – 736 с.*
5. Алексеев С. С. *Теория права* / С. С. Алексеев. – М. : Издательство БЕК, 1995. – 320 с.
6. Кобецька Н. Р. *Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.06 / Надія Романівна Кобецька. – К., 2016. – 36 с.*
7. Тарахонич Т. І. *Змістовна характеристика правових засобів: сучасні погляди* / Т. І. Тарахонич // *Часопис Київського університету права. – 2011/2. – С. 36–39.*
8. Хаустов Д. В. *Публично-правовые договоры в сфере использования и охраны вод* / Д. В. Хаустов // *Экологическое право. – 2005. – № 3. – С. 8–14.*
9. Сулейменов М. К. *Договор в гражданском праве: проблемы теории и практики [Електронний ресурс]* / М. К. Сулейменов. – Режим доступу : <http://kzdocs.docdat.com/docs/index-21474.html>.
10. Шахрай И. С. *Договорные формы использования природных ресурсов: проблемы правового регулирования* / И. С. Шахрай // *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства України : зб. тез міжнар. Наук.-практ. конф., присвяченої 10-річчю створення юри-*

дичного факультету НУБіП (19–20 травня 2011 р., м. Київ, Україна) / упор. к.ю.н., доцент О. М. Гончаренко. – К. : ВЦ НУБіУ України, 2011. – С. 427–429.

Кобецька Н. Р. Дозволи та договори в системі правових засобів регулювання використання природних ресурсів: сучасний стан, перспективи поєднання

У статті представлений аналіз дозволів та договорів як основних правових засобів – елементів правового режиму використання природних ресурсів. Виходячи із загальнотеоретичного розуміння правового режиму та правових засобів, дається характеристика дозвільного і договірному регулювання природоресурсних відносин, визначаються особливості та сфера їх застосування. Автором обґрунтовуються пропозиції щодо подальшого розмежування сфер застосування дозвільного та договірному регулювання використання природних ресурсів, розширення застосування договірному режиму, запровадження нових видів договірних конструкцій.

Ключові слова: правовий режим використання природних ресурсів; правові засоби; дозвільна система у сфері використання природних ресурсів; природоресурсні дозволи; договори використання природних ресурсів.

Кобецкая Н. Р. Разрешения и договора в системе правовых средств регулирования отношений использования природных ресурсов: современное состояние, перспективы сочетания

В статье представлен анализ разрешений и договоров как основных правовых средств – элементов правового режима использования природных ресурсов. Исходя из общетеоретического понимания правового режима и правовых средств, дается характеристика разрешительного и договорного регулирования природоресурсных отношений, определяются особенности и сфера их применения. Автором обосновываются предложения по дальнейшему разграничению сфер применения разрешительного и договорного регулирования использования природных ресурсов, расширения применения договорного режима, введение новых видов договорных конструкций.

Ключевые слова: правовой режим использования природных ресурсов; правовые средства; разрешительная система в сфере использования природных ресурсов; природоресурсные разрешения; договоры использования природных ресурсов.

Kobetska N. R. Permits and contracts in the system of legal regulation of the use of natural resources: the current state, prospects of the combination

Current ecological law of Ukraine is a complex system of regulation of special nature use relations, which combines different, controversial methods and types of legal regulation from administrative to civil law. The main legal means of regulation at the stage of acquiring the right of the use of natural resources and its implementation procedure are known as permissive documents and various contractual structures.

Permits are the means of direct administrative influence on the subject of the appropriate relations, which obliges this subject to act respectively. Contracts of

the use of natural resources anticipate the detailed regulation of the use of natural resources, targeted at the manufacturing, economic, consumer and environmental interests of the users, specify the individual conditions for the use of natural objects, establish a detailed order of exploitation, development of natural components of the permits he environment.

The current state of legal regulation of issuance and the conclusion of the contracts on the use of natural resources requires the significant improvement. The article substantiates the peculiarities of the boundaries of the permits regulation and the options for its extension to certain objects and activities. The administrative and legal procedure for granting permissions should be based on the corresponded relations, the general features of the permissive system and administrative permissive procedures. On the other hand, it is proposed to expand the contractual regulation of relations of the use of natural resources and to determine the possible types of relations of use of natural resources, where contractual structures are expedient to use.

Keywords: legal regime of the use of natural resources; legal means; permissive system of the use of natural resources; natural resources permits; contracts of the use of natural resources.

Вівчаренко О.А.

МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

УДК 349.41

Механізм правового регулювання земельних правовідносин забезпечує проведення змісту правоздатності власників та володільців землі чи майнових прав на землю, компетенції публічних утворень у конкретні суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Якщо є суб'єктивні «ретранслятори» механізму виконання приписів чи рекомендацій норм права у дійсність, то приписи об'єктивного права перетворюються у їх протилежність, а право – у зло. Слабкою ланкою у ньому наразі є трансформація прав у суб'єктивні права та юридичні обов'язки, як першого етапу забезпечення охорони земель. Основним у правовому регулюванні є норма права – нормативна основа механізму правового регулювання, яка охоплює інші його елементи, що піддаються правовому впливу. Вона встановлює особливий варіант поведінки, що піддаються правовому впливу. Вона встановлює можливий варіант поведінки (активної чи пасивної), визначає права та можливість їх здійснення, так і необхідний варіант поведінки – юридичні

обов'язки. Завдання норм права в механізмі правового регулювання полягає в тому, що:

А) визначити загальне коло учасників земельних правовідносин (взагалі, у конкретних правовідносинах зокрема);

Б) встановити зміст цих правовідносин (зміст поведінки зобов'язаного суб'єкта), а також правовий режим їх об'єкта (земельної ділянки);

В) визначити гіпотезу чи обставини, за яких слід керуватися даним правилом поведінки;

Г) розкрити саме правило поведінки (диспозиція) вказівкою на права та обов'язки (зміст) учасників відносин що регулюються, характер їх зв'язку між собою, а також державно-примусові заходи, що можуть бути застосовані при невиконанні юридичних обов'язків. Тут суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників цих правовідносин є результатом правового регулювання. Якщо суб'єктивні права здійснюються безперешкодно, а юридичні обов'язки виконуються без примусу то забезпечується його ефективність. Якщо ж навпаки, то слід встановити ті елементи правового механізму, які його не забезпечують, і їх виправити чи замінити. Це основне у механізмі охорони земель: а) недопущення погіршення їх стану; б) безумовного виконання власниками, володільцями земельних ділянок їхніх обов'язків.

Правове становище учасників земельних правовідносин, як ключовий елемент механізму правового впливу, врегульовано наданням їм правових висхідних властивостей (імператизму чи диспозитивності) і поступового зменшення їх обсягу від загального через соціальне і до окремого чи виключного. Зокрема, це проявляється у співвідношенні категорій «юридична особа», «товариства» і «приватне акціонерне товариство». Для кожного із них у позитивному праві виписана загальна модель, яка передбачає суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які утримують його в «орбіті» такого публічно правового регуляторного та приватноправового регулятивного впливу, що має свої вагомі аргументи. Досить цікавими є стадії механізму правового регулювання. Перша стадія механізму правового регулювання – стадія загальної дії правових норм. На ній визначається ідеальна модель

правовідносин і можливість досягти правової мети, порівняти із альтернативами, зважити всі за і проти. Так, набути право на земельну ділянку можна: наданням її у користування, за договором купівлі-продажу, міни, дарування, пожиттєвого утримання (догляду), найму тощо. Друга стадія механізму правового регулювання пов'язана з виникненням суб'єктивних прав і обов'язків на земельні ділянки. Їх умовою є юридичний факт (система фактів), з яким норми права пов'язують настання юридичних наслідків (вступає в дію механізм реалізації норм права). Вона є центральною ланкою, але залежить певною мірою від першої і забезпечується юридичними обов'язками зобов'язаних осіб чи діяльністю певних органів держави, органів місцевого самоврядування. Йдеться про нотаріальне посвідчення правочину щодо земельних ділянок та реєстрацію переходу права власності на неї. У разі правомірної поведінки учасників правовідносин правове регулювання вичерпує себе на цій стадії. У іншому випадку права забезпечуються уже через систему правосуддя.

Третя стадія механізму правового регулювання забезпечує захист суб'єктивних прав на земельну ділянку від порушень і застосування санкцій правової норми. Правовою підставою цієї стадії є факт правопорушення прав на земельну ділянку, та застосування санкцій за вчинене правопорушення, порядок її застосування.

Механізм правового регулювання земельних правовідносин – передбачені норми земельного законодавства, підстави їх виникнення, правове становище учасників, правовий режим землі як об'єкта правовідносин, місце та час здійснення прав і виконання обов'язків, які визначають їх допустимість, вид та зміст.

Дійсно, потрібно зазначити, що земля як ціль правового регулювання, поряд з відносинами використання її як різновиду нерухомого майна, використання її як основного засобу виробництва у сільському та лісовому господарстві, як предмет праці, як операційного базису для розселення людей і розвитку виробничої і соціальної інфраструктур суспільства, вимагає виокремлення в окремий вид у структурі земельних відносин сучасного періоду відносин щодо охорони землі як природного ресурсу.[1,с.478].

У контексті розгляду механізму охоронного регулювання важливе значення має законодавча вимога про використання зе-

мель за їх цільовим призначенням, що є традиційною у земельному праві, але його теоретичне визначення довгий час було відсутнє у земельному законодавстві.

Вперше воно на легальному рівні надає у ст.1 Закону «Про державний контроль за використанням та охороною земель». [2,с.350]. Проте така вимога визначається через зворотні ознаки, тобто через закріплення ознак щодо невиконання вимог, що пов'язані з використанням земель за цільовим призначенням. До таких ознак належать: невикористання земельної ділянки землеволодільцем чи землекористувачем, окрім реалізації науково обґрунтованих проектних рішень; фактичне використання земельної ділянки, що не відповідає його цільовому призначенню, встановленому при його передачі у власність чи у користування, в тому числі на умовах оренди; недотримання режиму використання земельної ділянки чи її частини у випадку встановлення обмежень чи обтяжень тощо.

Важливу роль у здійсненні завдань правової охорони земель відіграє держава шляхом виконання низки своїх функцій, що закріплені в чинному законодавстві [3, с.600], зокрема шляхом: законодавчого регулювання земельних відносин; розроблення та реалізація загальнодержавної та місцевих програм раціонального використання земель, підвищення родючості ґрунтів, охорони земельних ресурсів у комплексі з іншими природоохоронними заходами.

Основною складовою механізму охорони земель є система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на відтворення і підвищення родючості ґрунтів.

При цьому можна згадати визначення охорони природи, надане В.Л. Мунтяном, яке стало класичним як в екологічному, так і в земельному праві: «Термін «охорона природи» вживається у двох значеннях. В першому випадку її розуміють як охорону окремих ділянок або об'єктів природи, що мають наукову, культурну чи іншу цінність така охорона здійснюється шляхом створення заповідників та заповідних територій. Охорона природи в широкому розумінні – це охорона всього природного комплексу, постійна і

всебічна діяльність по захисту всіх природних ресурсів на основі їх перспективного використання за допомогою активного втручання в природні процеси і можливого регулювання». [4,с.149].

Механізм правової охорони земель передбачає такі завдання, як правове забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, їх екологічну цінність і якість земель. Охорона земель є надзвичайно важливим чинником забезпечення продовольчої та екологічної безпеки країни. Важливу роль у здійсненні завдань правової охорони земель відіграють законодавче регулювання земельних відносин; розроблення та реалізація загальнодержавної та місцевих програм раціонального використання земель, підвищення родючості ґрунтів, охорони земельних ресурсів у комплексі з іншими природоохоронними заходами; передання (продаж) земельних ділянок у власність та надання їх у користування; вилучення (випук) земель для суспільних потреб; державна реєстрація прав на землю та інше нерухоме майно; поділ земельного фонду країни на категорії земель та визначення цільового призначення земельних ділянок; організація землеустрою; ведення державного земельного кадастру, здійснення моніторингу ґрунтів тощо.

Складовою механізму охорони земель також є система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на відтворення і підвищення родючості ґрунтів. Їх захист від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з дотриманням ґрунтозахисних технологій та забезпечення екологічної безпеки довкілля.[5, с.20]. Контроль за використанням умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунтів мають здійснювати уповноважений орган на підставі виданого дозволу із проведення такої діяльності.

1. Ковальський В.С. Охоронна функція права як соціальний правовий феномен: дис.. докт. юрид.наук: 12.00.01 / В.С. Ковальський// Інститут законодавства Верховної Ради України. – К.: - 2011. – 478с.
2. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» 19 червня 2003 р. №963 – IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. - №39. – 350с.
3. Кулинич П.Ф. Правова охорона земель/ П.Ф. Кулинич// Земельне право України: підручник для студентів юрид. спец. Вузів/ В.І. Семчик, П.Ф. Кулинич, М.В. Шульга. – К.: Ін Юре, 2008. – 800с.

4. Мунтян В.Л. *Правова охорона природи Української РСР*/ В.Л. Мунтян., - К.: Вид-во Київ, ун-ту, 1966. – 149с.
5. Грицан О.А. *Правові засади екологічного контролю за використанням та охороною надр: Дис. канд. юрид. наук.:12.00.06/ О.А. Грицан// Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України.* – К., 2009. – 20с.

Вівчаренко О.А. Механізм правового регулювання земельних відносин в Україні

У статті проаналізовано проблеми реалізації механізму правового регулювання земельних відносин в Україні. Представлено погляди провідних українських і зарубіжних дослідників та аналітиків на представлену тематику. Розглянуто основні актуальні проблеми щодо механізму правового регулювання земельних відносин. Також визначені основні причини які впливають на реалізацію правового регулювання земельних відносин в Україні.

Ключові слова: інститут правової охорони земель, земельне право, екологічне право, правова держава, верховенство права, легітимна влада, ефективна держава, природні ресурси.

Вивчаренко О.А. Механизм правового регулирования земельных отношений в Украине

В статье проанализированы проблемы реализации механизма правового регулирования земельных отношений в Украине. Представлены взгляды ведущих украинских и зарубежных исследователей и аналитиков на представленную тему. Рассмотрены основные актуальные проблемы относительно механизма правового регулирования земельных отношений. Также определены основные причины влияющие на реализацию правового регулирования земельных отношений в Украине.

Ключевые слова: институт правовой охраны земель, земельное право, экологическое право, правовое государство, верховенство права, легитимная власть, эффективное государство, природные ресурсы.

Vyvcharenko O.A. The mechanism of legal regulation of land relations in Ukraine

The article analyzes the problems of implementation mechanism of regulation of land relations in Ukraine. Presents the views of leading Ukrainian and foreign researchers and analysts presented topics. The main current problems concerning the mechanism of regulation of land relations. Also, the basic causes that affect the implementation of legal regulation of land relations in Ukraine.

In the context of consideration of the mechanism of protection regulation, the legislative requirement regarding the use of land for their intended purpose, which is traditional in the law of land, is important, but its theoretical definition has long been absent in land law.

An important role in the implementation of the tasks of legal protection of land is played by the state through the implementation of a number of its functions, which are enshrined in the current legislation [3, p.600], in particular by: legislative regulation

of land relations; development and implementation of national and local programs for rational land use, enhancement of soil fertility, protection of land resources in conjunction with other environmental protection measures.

Keywords: institute legal land protection, land law, environmental law, rule of law, rule of law, a legitimate government, effective government, natural resources.

Багай Н.О.

ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

УДК 349.42

Актуальність теми. Аграрне законодавство України характеризується складною і тривалою історією становлення та розвитку. Основні періоди еволюції аграрного законодавства тісно переплітаються та пов'язані з розвитком суспільних відносин, політичною ситуацією в державі та іншими факторами. Сучасний розвиток аграрного законодавства повинен враховувати особливості формування та попереднього розвитку цієї законодавчої галузі, тому з'ясування історії розвитку аграрного законодавства має вжливе значення.

Стан дослідження. Упродовж багатьох десятиліть проблеми розвитку аграрного законодавства активно досліджуються представниками аграрно-правової науки. Причому, предметом аналізу є не лише перспективи майбутнього розвитку нормативно-правового регулювання аграрних відносин, а й дослідження його витоків, виділення окремих періодів генезису цієї законодавчої галузі.

Зокрема, проблеми розвитку аграрного законодавства проаналізовані у працях І. В. Духневич, В. М. Єрмоленка, І. М. Заріцької, В. В. Носіка, Т. О. Коваленко, В. І. Семчика, А. М. Статівки, Н. І. Титової, В. Ю. Уркевича, М. В. Шульги, М. М. Чабаненка та інших вчених. Проте до цього часу в аграрно-правовій науці не вироблено єдиного підходу до періодизації розвитку аграрного законодавства.

Метою статті є аналіз існуючих наукових підходів до періодизації розвитку аграрного законодавства та виділення основних періодів розвитку аграрного законодавства, формулювання пропозицій щодо майбутнього розвитку аграрного законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще в минулому столітті видатна вчена Н. І. Титова сформулювала суб'єктивно-об'єктивні передумови становлення сільськогосподарського законодавства як окремої галузі, охарактеризувала процес його формування через систему комплексних правових інститутів (на прикладі інституту матеріальної відповідальності працівників сільськогосподарських підприємств) [1].

М. М. Чабаненко при дослідженні системи аграрного права України виділяє декілька періодів розвитку аграрного права та законодавства України: а) період виникнення і розвитку кріпосного права (кінець XVI ст. – 1861 р.); б) період становлення селянського законодавства (1861 р. – 1917 р.); в) період колгоспного права (жовтень 1917 р. – початок 1970-х рр.); г) період розвитку комплексної галузі сільськогосподарського права (початок 1970-х рр. – середина 1990-х рр.); д) сучасний період розвитку аграрного права (з початку 1990-х років – до сьогодні) [2, с. 74-75].

І. М. Заріцька, аналізуючи історію виникнення та розвиток аграрного законодавства в Україні, виділяє: аграрне законодавство середини XIX – першої чверті XX ст.; аграрне законодавство доби української революції (1917 – 1921 рр.); виникнення та становлення українського радянського законодавства [3, с. 13-41]. При цьому автор зазначає, що з проголошенням незалежності розпочався новий етап розвитку аграрного законодавства [3, с. 41].

І. В. Духневич у дисертаційному дослідженні виділяє наступні етапи розвитку аграрного законодавства: «1 етап – становлення колгоспного законодавства із жовтня 1917 р. до початку суцільної колективізації із 1930 р.; 2 етап – розвиток колгоспного законодавства під час проведення суцільної колективізації із 1930 р. по 1934 р.; 3 етап – розвиток колгоспного законодавства в умовах становлення «соціалістичного суспільства» із 1934 р. по 1968 р.; 4 етап – формування сільськогосподарського законодавства в умовах розвитку агропромислового комплексу УРСР із 1968 р. до 1989 р.; 5 етап становлення новітнього аграрного законодавства незалежної України, що в свою чергу поділяється ще на два етапи: 1990 р. – 1996 р. – формування аграрного законодавства до

прийняття Конституції України, й починаючи з 1997 р., що триває донині – формування аграрного законодавства з урахуванням конституційних положень» [4, с. 6].

Натомість, на думку В. І. Семчика, «колгоспне право» у 30-40 рр. ХХ ст. прийшло на зміну селянському і кооперативному праву. Сільськогосподарське право витіснило колгоспне право» [5, с. 31].

Т. О. Коваленко при дослідженні формування аграрного права України відзначає, що «формування аграрного права України відбулося шляхом переродження інших галузей права, що обумовлює його комплексність внаслідок успадкування окремих рис колгоспного та сільськогосподарського права...» [6, с. 83]. На думку вченої, особливістю формування аграрного права України порівняно із сільськогосподарським правом УРСР є незначна роль аграрного законодавства у процесі його виникнення [6, с. 82], а «виникнення і становлення аграрного права як об'єктивно сформованої, самостійної та цілісної галузі права України починаючи з 1991 року зумовлено рядом об'єктивних передумов» [6, с. 83].

Дійсно, у теорії держави і права обґрунтовується такий спосіб формування галузей права як переродження. Як зазначають Т. Є. Мураховська, Р. М. Дудник, галузі права формуються шляхом виокремлення (з однієї або із декількох галузей) та переродження; переродження галузі – це шлях появи нової галузі на основі поглинання та трансформації існуючої галузі з доповненням значним масивом нових норм [7, с. 6; 8, с.63].

М. І. Козир також зазначав, що «аграрне право України як комплексна галузь права і самостійна юридична наука могли та в реальності почали формуватися лише після проголошення незалежності України на початку 1990-х років» [9, с. 172-173].

Як бачимо, представниками аграрно-правової науки України виділяються різні періоди (етапи) розвитку аграрного законодавства. Це пов'язано з різними науковими підходами до розуміння сутності аграрного права та законодавства, його взаємозв'язку з сільськогосподарським правом та законодавством УРСР, а відтак – і з колгоспним правом та законодавством УРСР та СРСР. Якщо

частина науковців пов'язує початок формування аграрного законодавства ще із селянською реформою 1861 р., то за переконанням інших цей процес розпочався лише на початку 1990-х років після здобуття Україною незалежності.

На нашу думку, історико-правові витоки аграрного законодавства пов'язані з першими законодавчими приписами, вміщеними у таких давніх пам'ятках права, як Руська правда, Литовські статuti, Права, за якими судиться малоросійський народ, Устава на волюки та інших.

Водночас, при характеристиці становлення та розвитку аграрного (сільськогосподарського) законодавства доцільно, на наш погляд, брати до уваги період 1960-1970-х років, коли відбувався процес формування самостійного галузевого утворення – комплексної галузі сільськогосподарського законодавства та сільськогосподарського права. Саме цей період мав би стати вихідним для періодизації розвитку аграрного (сільськогосподарського) законодавства. Адже саме тоді виникла нова галузь законодавства, а відтак – і галузь права у правовій системі.

Очевидно, що з набуттям Україною незалежності істотного оновлення зазнала уся система законодавства та система права. Оновлення законодавчого масиву торкнулося усіх сфер суспільного життя. Проте навряд, чи варто говорити про формування нових галузей законодавства, радше - про трансформацію існуючих.

Тому, на наш погляд, при характеристиці взаємозв'язків між сільськогосподарським законодавством УРСР та аграрним законодавством України доцільно говорити про те, що це – єдине галузеве утворення, яке у процесі свого розвитку зазнало трансформації. Така трансформація була зумовлена різними чинниками: набуттям незалежності Україною, змінами у політичній системі суспільства, поступовим оновленням системи законодавства, здійсненням аграрної реформи та розширенням сфери аграрно-правового регулювання.

Виходячи з цього, можна виділити два великі періоди розвитку аграрного законодавства:

I – з кінця 1960-х років до початку 1990-х років – період становлення і розвитку сільськогосподарського законодавства СРСР та УРСР;

II – з початку 1990-х років – дотепер – період розвитку аграрного законодавства України.

Іншими словами, періодизацію розвитку аграрного законодавства України доцільно пов'язувати з фактом виділення окремої галузі у системі законодавства в 1960-х – 1970-х роках. Якщо аналізувати наступництво по лінії «сільськогосподарське право» – «аграрне право», чи точніше «сільськогосподарське право УРСР» – «аграрне право України», то слід відзначити істотне оновлення системи нормативно-правових актів, що регулювали аграрні відносини. Проте цей процес був поступовим та по суті був складовою більш широкого процесу оновлення усєї системи законодавства новітньої держави.

Сучасний період розвитку аграрного законодавства характеризується істотними особливостями, що пов'язані з виникненням нових видів аграрних відносин, розширенням кола їх суб'єктів в умовах аграрної реформи в Україні. Це відображається в якісному оновленні нормативно-правових актів аграрного законодавства, поглибленням їх комплексного змісту, збільшенням сфери аграрно-правового регулювання.

Майбутній розвиток аграрного законодавства передбачає його систематизацію, в тому числі розробку та затвердження кодифікованого акта аграрного законодавства України. Крім того, істотним напрямом розвитку аграрного законодавства України є його адаптація до вимог актів ЄС та СОТ.

Висновки. При характеристиці становлення та розвитку аграрного (сільськогосподарського) законодавства доцільно, на наш погляд, брати до уваги період 1960-1970-х років, коли відбувався процес формування самостійного галузевого утворення – комплексної галузі сільськогосподарського законодавства та сільськогосподарського права. Саме цей період мав би стати вихідним для періодизації розвитку аграрного (сільськогосподарського) законодавства.

На початку 1990-х років відбулася трансформація цієї галузі, що пов'язана з оновленням системи законодавства незалежної України та розширенням сфери аграрно-правового регулювання.

З урахуванням існуючих наукових підходів, можна виділити два великі періоди розвитку аграрного законодавства:

I – з кінця 1960-х років до початку 1990-х років – період становлення і розвитку сільськогосподарського законодавства СРСР та УРСР;

II – з початку 1990-х років – дотепер – період розвитку аграрного законодавства України.

Сучасний період розвитку аграрного законодавства характеризується істотними особливостями, що пов'язані з виникненням нових видів аграрних відносин, розширенням кола їх суб'єктів в умовах аграрної реформи в Україні. Це відображається в якісному оновленні змісту нормативно-правових актів аграрного законодавства, поглибленням їх комплексного змісту, збільшенням сфери аграрно-правового регулювання.

Майбутній розвиток аграрного законодавства передбачає його систематизацію, в тому числі розробку та затвердження кодифікованого акта аграрного законодавства України. Крім того, істотним напрямом розвитку аграрного законодавства України є його адаптація до вимог актів ЄС та СОТ.

Перспективи майбутніх досліджень вбачаються у виділенні закономірностей та особливостей розвитку аграрного законодавства в різні історичні періоди, формулюванні нових пропозицій щодо майбутнього вдосконалення цієї законодавчої галузі.

1. Титова Н.И. *Материальная ответственность работников сельскохозяйственных предприятий* / Н.И. Титова. – М.: Юрид. лит., 1978. – 152 с.
2. Чабаненко М.М. *Система аграрного права України: методологічні засади становлення та розвитку: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право* / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2015. – 437 с.
3. *Аграрне право України: підручник* / В.М.Єрмоленко, О.В.Гафурова, М.В. Гребенюк та ін.; за заг. ред. В.М.Єрмоленка. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
4. Духневич І.В. *Розвиток аграрного законодавства України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право* / Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – 264 с.

5. *Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Т.4. Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права / Ю.С.Шемиученко, О.О.Погрібний, А.П.Гетьман та ін.; за ред. Ю.С.Шемиученка. – Х.: Право, 2008. – 480 с.*
6. *Коваленко Т.О. Об'єктивні умови формування аграрного права України / Т.О.Коваленко // Історико-правовий часопис. – 2015. - № 1 (5). – С.80-85.*
7. *Мураховська Т.Є. Формування нових галузей в системі права України: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Харківський національний університет внутрішніх справ – Харків, 2011. – 19 с.*
8. *Дудник Р.М. Галузева диференціація українського права: поняття, рівні і тенденції розвитку: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.–Одеса, 2016. – 209 с.*
9. *Козырь М.И. Аграрное право России: проблемы становления и развития / М.И.Козырь. – М.: Право и государство, 2003. – 208 с.*

Багай Н.О. Періоди розвитку аграрного законодавства України.

Стаття присвячена аналізу наукових підходів до періодизації розвитку сільськогосподарського (аграрного) законодавства України. Автором виділено основні періоди розвитку аграрного законодавства. Обґрунтовано висновки щодо подальшого розвитку законодавства, що регулює аграрні відносини.

Ключові слова: аграрне законодавство, сільськогосподарське законодавство, сільське господарство, аграрні відносини.

Багай Н.О. Периоды развития аграрного законодательства Украины.

Статья посвящена анализу научных подходов к периодизации развития сельскохозяйственного (аграрного) законодательства Украины. Автором выделены основные периоды развития аграрного законодательства. Обоснованы выводы о дальнейшем развитии законодательства, регулирующего аграрные отношения.

Ключевые слова: аграрное законодательство, сельскохозяйственное законодательство, сельское хозяйство, аграрные отношения.

Bagay N.O. Periods of the development of agrarian legislation of Ukraine.

The article analyzes the scientific approaches to periodization of agrarian (agricultural) legislation of Ukraine. The author determines the main periods of agrarian legislation. Conclusions on further development of the legislation that regulates agrarian relations are grounded.

In addition, the conclusion is that agrarian law was formed in the 1960s-1970s, and in the early 1990's there was a transformation of this branch, which is connected

with the updating of the system of legislation of independent Ukraine and the expansion of the sphere of agrarian-legal regulation.

Taking into account existing scientific approaches, it is possible to allocate two great periods of development of the agrarian legislation:

And - from the end of the 1960s to the beginning of the 1990s - the period of formation and development of agricultural legislation of the USSR and the Ukrainian SSR;

II - from the beginning of the 1990s - till now - the period of development of the agrarian legislation of Ukraine.

The modern period of development of agrarian legislation is characterized by essential features related to the emergence of new types of agrarian relations, the expansion of the range of their subjects in the context of agrarian reform in Ukraine. This is reflected in the qualitative updating of the content of the normative legal acts of the agrarian legislation, deepening their complex content, and increasing the scope of agrarian-legal regulation.

Future development of agrarian legislation provides for its systematization, including the development and approval of a codified act of agrarian legislation of Ukraine. In addition, the essential direction of the development of Ukrainian agrarian legislation is its adaptation to the requirements of the EU and WTO acts.

Keywords: agrarian legislation, agricultural legislation, agriculture, agrarian relations.

Грицан О.А.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЛІКУВАЛЬНИХ РЕСУРСІВ НАДР

УДК 349.6

Постановка проблеми. В умовах несприятливої екологічної ситуації, притаманної багатьом регіонам України, важливе значення для забезпечення права людини на охорону здоров'я має належне правове регулювання використання та охорони лікувальних природних ресурсів. Згідно зі ст.6 Закону України «Про курорти» [1] до таких ресурсів належать мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами, придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. Як зазначається у літературі, «природні лікувальні ресурси за своєю фізичною та екологічною природою не є якимось окре-

ним видом природних ресурсів – це ті самі ресурси надр, землі, водних об'єктів, ... які відрізняються серед інших аналогічних природних ресурсів лише однією істотною ознакою – природною лікувальною якістю» [2, с.293]. Більшість із перелічених у законі природних лікувальних ресурсів є ресурсами надр. До них відносяться не лише ті, використання яких передбачає їх відокремлення від геологічного середовища (мінеральні та термальні підземні води, лікувальні грязі, ропа тощо), але й сам унікальний мікроклімат цього середовища, який доволі давно застосовується з метою лікування та профілактики окремих захворювань (соляні печери та шахти).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні засади правового регулювання відносин з приводу використання лікувальних ресурсів надр більшою чи меншою мірою висвітлені у працях багатьох представників еколого-правової доктрини, серед яких, зокрема, А.Г. Бобкова, Н.Р. Кобецька, О.С. Петлюк, О.М. Ткаченко, І.В. Хохлова, Ю.С. Шемшученко, О.П. Шем'яков. Проте специфіка правового регулювання таких відносин досі не стала об'єктом комплексного дослідження. Проблема ускладнюється також наявністю прогалин у правовому регулюванні відносин використання лікувальних ресурсів тих територій, які не належать до курортів.

Метою статті є дослідження сучасного стану законодавчого регулювання використання та охорони лікувальних ресурсів надр, виявлення існуючих недоліків і формулювання пропозицій щодо їх виправлення.

Виклад основного матеріалу. Природні лікувальні ресурси – це ресурси з подвійним правовим режимом. На такі ресурси, як зазначається у доктрині природоресурсного права, поширюється курортне законодавство, а також відповідне галузеве законодавство про надра землі, води, атмосферне повітря, клімат, рослинний, тваринний світ тощо [2, с. 294]. Таким чином, користування корисними копалинами, які мають лікувальні властивості, підпадає під регулювання курортного законодавства та законодавства про надра, а якщо мова йде про користування підземними мінеральними водами – також водного законодавства.

Чинний Кодекс України про надра (далі – КУпН), що покликаний регулювати суспільні відносини з приводу охорони і використання надр, не містить жодної вказівки щодо спеціального режиму використання їх лікувальних ресурсів.

Водний кодекс України (далі – ВК України), дія якого поширюється на діяльність по експлуатації усіх підземних вод, у ст. 62 закріплює норму, відповідно до якої водні об'єкти, що мають природні лікувальні властивості, можуть належати до категорії лікувальних, якщо їх включено до спеціального переліку. Такий перелік затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері розвитку водного господарства. Водні об'єкти, віднесені у встановленому порядку до категорії лікувальних, можуть використовуватися виключно у лікувальних і оздоровчих цілях.

Відповідно до Порядку здійснення медико-біологічної оцінки якості та цінності природних лікувальних ресурсів, визначення методів їх використання, затвердженого Наказом МОЗ України від 2 червня 2003 № 243 [3] природні підземні мінеральні води, залежно від ступеня мінералізації, поділяються на три групи: лікувальні, лікувально-столові та столові. Група мінеральних підземних вод визначається відповідно до ДСТУ 878-93 «Води мінеральні питні» або ГСТУ 42.10-02-96 «Води мінеральні лікувальні» на підставі бальнеологічного висновку (довідки про кондиції) і вноситься до протоколів Державної комісії України по запасах корисних копалин. Природні підземні мінеральні лікувальні води визначаються як природні підземні мінеральні води об'єктів (родовищ), які мають виражену лікувальну і профілактичну дію на організм людини, характеризуються мінералізацією більше 8,0 г/дм³ або меншою при умісті в них біологічно активних компонентів та сполук не нижче прийнятих бальнеологічних норм відповідно до кондицій, установлених для кожного об'єкта

(родовища), вода яких використовується без додаткової обробки, що може вплинути на хімічний склад та мікробіологічні властивості, згідно з медичним (бальнеологічним) висновком. Води з мінералізацією від 1,0 до 1,5 г/дм³ досліджують на біологічну активність для визначення їх типу: столові або лікувально-столові води. Мінералізація вод до 1 г/дм³ є підставою їх віднесення до категорії столових.

При цьому варто зауважити, що виходячи зі змісту ст. 6 Закону України «Про курорти» лікувальними ресурсами можуть бути усі мінеральні підземні води, в тому числі і столові.

Іншими лікувальними ресурсами надр, відмінними від підземних мінеральних вод, є лікувальні грязі, ропа та озокерит. Лікувальні грязі (пелоїди) – це торфові, сапропелеві, мулові сульфідні, прісноводні глинисті мули, сопкові гідротермальні мули складені із мінеральних та органічних речовин, що пройшли складні перетворення внаслідок фізико-хімічних, хімічних, біохімічних процесів та являють собою однорідну тонкодисперсну пластичну масу, яка застосовується у нагрітому стані для грязелікування. Роба – це насичена солями вода соляних озер (лиманів), порожнин і пор донних відкладів. Озокерит (гірський віск) – це групова класифікаційна назва бітумів, масляна частина яких складена твердими вуглеводнями, переважно парафінового ряду (церезини).

Усі із зазначених корисних копалин згідно чинного законодавства є корисними копалинами загальнодержавного значення [4]. Однак як лікувальні ресурси також вони підлягають спеціальній класифікації, що впливає на правовий режим їх використання. Так, родовища підземних мінеральних вод поділяють на три категорії: I категорія - родовища унікальних мінеральних підземних вод; II категорія - родовища рідкісних мінеральних підземних вод; III категорія - всі інші родовища мінеральних підземних вод.

Як уже зазначалося, підставою для визнання природних ресурсів надр лікувальними та внесення до відповідного реєстру, є наявність бальнеологічного висновку, який визначається як висновок на підставі комплексних медико-біологічних та інших спеціальних досліджень складу та властивостей природних ліку-

вальних ресурсів, щодо можливості використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань; документ, який регламентує якість природних лікувальних ресурсів, а також кондиційний склад корисних і шкідливих для людини компонентів. Процедура його одержання також визначена Порядком здійснення медико-біологічної оцінки якості та цінності природних лікувальних ресурсів, визначення методів їх використання.

Організацію та здійснення комплексних медико-біологічних, геолого-гідрологічних та інших дослідницьких робіт природних лікувальних ресурсів, надання медичного (бальнеологічного) висновку щодо медико-біологічної оцінки якості та цінності природних лікувальних ресурсів, які використовуються у санаторно-курортній мережі або позакурортно, у т.ч. для промислового використання, за дорученням МОЗ України виконує Український науково-дослідний інститут медичної реабілітації та курортології МОЗ України, який атестований та акредитований в установленому порядку на право проведення досліджень природних лікувальних ресурсів.

Дослідження природних лікувальних ресурсів складаються з двох етапів - доклінічних досліджень та клінічних випробувань. Доклінічні дослідження природних лікувальних ресурсів – це комплекс гідрогеологічних, фізико-хімічних, мікробіологічних, санітарно-епідеміологічних, фізіологічних та інших досліджень, у процесі яких обґрунтовуються їх ефективність та безпека. Геолого-гідрологічні дослідження визначаються як геологічні, гідрогеологічні та гідрологічні дослідження природних лікувальних ресурсів, їх походження, умов залягання, фізичних і хімічних властивостей, взаємодії з гірськими породами, атмосферними та поверхневими водами, закономірностей явищ та процесів у них, а також можливості їх практичного використання. Клінічні випробування природних лікувальних ресурсів – це вивчення на людині їх ефективності та безпеки з метою виявлення або підтвердження бальнеологічних та інших властивостей, можливих побічних реакцій при застосуванні.

На сьогодні законодавством передбачено додаткові вимоги щодо геологічного вивчення лікувальних ресурсів надр у порів-

нянні з іншими мінеральними ресурсами. Така діяльність відбувається згідно з Інструкцією із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ лікувальних грязей, затвердженої Наказом Державної комісії України по запасах корисних копалин від 12 грудня 2004 року № 298 [5] та Інструкцією із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ мінеральних підземних вод, затвердженої Наказом Державної комісії України по запасах корисних копалин від 14 березня 2002 року № 32 [6].

Родовища підземних мінеральних вод та лікувальних грязей вважаються підготовленими до промислового освоєння за умови дотримання ряду умов, а саме: затвердження балансових експлуатаційних родовищ Державною комісією України по запасах корисних копалин; такі запаси відповідають законодавчо встановленим співвідношенням категорій розвіданості та задовольняють вимоги надрокористувача; якість лікувальних грязей вивчена за всіма показниками відповідно до встановлених кондицій; оцінено вплив розробки родовища на довкілля та можливість комплексного використання мінеральних вод; одержано попередні погодження на спеціальне користування земельними ділянками з метою видобування мінеральних вод або лікувальних грязей тощо.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про курорти», родовища корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів, надаються у користування юридичним і фізичним особам для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. Підземні лікувальні мінеральні води можуть використовуватися для промислового розливу. Порядок надання у користування таких родовищ визначається Кодексом України про надра та іншими актами законодавства.

Розробка родовищ підземних лікувальних мінеральних вод, лікувальних грязей та інших корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів, здійснюється на підставі спеціального дозволу, який на сьогодні надається Державною службою геології та надр України у порядку, визначеному законодавством України. За загальним правилом, такий дозвіл можна одержати

на основі перемоги на аукціоні. Однак для геологічного вивчення і видобування природних лікувальних ресурсів лікувально-профілактичними та санаторно-курортними закладами, які спеціалізуються на їх використанні виключно для лікувальних цілей і мають лікувальну інфраструктуру, спеціальний дозвіл надається без проведення аукціону (пп.7 п.8 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами) [7].

Мінеральні води, лікувальні грязі, що належать до природних лікувальних ресурсів, видобуваються в обсягах, ліміт яких затверджується Державною комісією України по запасах корисних копалин.

Видобуток підземних лікувальних мінеральних вод, лікувальних грязей та інших корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів, здійснюються згідно із затвердженими проектами та встановленими Державною службою геології та надр України квотами.

Спеціальні вимоги щодо охорони лікувальних мінеральних ресурсів також встановлено в Законі України «Про курорти». Зокрема, відповідно до ч.2 ст. 28 Закону, для курортів, які використовують родовища лікувальних корисних копалин, встановлюються округи санітарно-гірничої охорони, метою яких є збереження лікувальних властивостей таких ресурсів, а також запобігання їх забрудненню, пошкодженню та передчасному виснаженню. Проте, у законі розкривається лише зміст поняття «округ санітарної охорони», в той час як «округ санітарно-гірничої охорони» залишається поза увагою. На перший погляд, ці поняття законодавець ототожнює. Однак чітка норма про встановлення округу санітарно-гірничої охорони саме для територій з підземними лікувальними ресурсами свідчить про відмінність цих правових режимів. У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» термін «округ санітарно-гірничої охорони» взагалі не використовується.

Округ санітарної охорони поділяється на три зони: перша зона (зона суворого режиму); друга зона (зона обмежень); третя зона (зона спостережень. Для кожної із зазначених зон законом встановлюється особливий режим. Проте, як впливає із законо-

давчих положень, можливість встановлення режиму округів і зон санітарної або гірничо-санітарної охорони існує лише за умови створення на базі лікувальних ресурсів курорту. Спеціальні умови щодо охорони таких ресурсів поза діяльністю курорту чинним законодавством не передбачаються. Частково цю проблему повинна вирішувати норма ВК України про те, що охорона водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних, здійснюється в порядку, встановленому для санітарної охорони курортів (ст.104 ВК України). Проте в контексті сказаного доцільною видається закріплення в КУпН вказівки, що в межах лікувально-оздоровчої місцевості, де виявлені ресурси надр із лікувальними властивостями повинен встановлюватися округ санітарно-гірничої охорони.

Стосовно використання та охорони лікувальних ресурсів геологічного середовища (лікувального геологічного мікроклімату) чинне законодавство спеціальних вимог не містить. Наявність в межах певної території відповідних геологічних об'єктів чинним законодавством чітко не визначається як підстава її визнання лікувально-оздоровчою місцевістю. Водночас, використання мікроклімату підземних соляних шахт та карстових печер є загальноновизнаним напрямком немедикаментозного лікування органів дихання, реабілітації та профілактики ряду захворювань, та називається спелеотерапією.

В Україні геологічні об'єкти з лікувальним мікрокліматом були розташовані, зокрема, у смт. Солотвино Закарпатської області, де у шахтах № 8 та № 9 довгий час знаходились підземні приміщення алергологічних лікарень. На жаль, відсутність будь-яких вимог щодо охорони таких ділянок надр можна розглядати як одну із причин, внаслідок якої у 2008 році підземними водами було затоплено підземні приміщення з лікувальним мікрокліматом шахти № 9 солотвинського солерудника. У травні 2011 року через підтоплення припинилося використання оздоровчих ресурсів шахти № 9.

На сьогодні спеціалістами активно обговорюються можливі варіанти щодо відновлення підземних соляних печер з унікальним мікрокліматом. Пропонується, зокрема, видобування солі за допомогою горизонтальних виробок – штолень, у яких

надалі можна буде розміщувати підземні алергологічні лікарні [8]. Однак зазначені заходи не зможуть вирішити проблему охорони лікувального геологічного середовища, оскільки поряд зі створенням спелеологічних об'єктів на цих територіях і надалі планується видобування солі. Така діяльність хоча і може мати економічну значимість, проте завдаватиме шкоди унікальним геологічним об'єктам. Тому доцільним у даному випадку вбачається запровадження округу гірничо-санітарної охорони для територій, в межах яких розташовані лікувальні печери. По аналогії із правовим режимом округу санітарної охорони курорту, в цій зоні повинна бути заборонена будь-яка господарська чи інша діяльність, яка може негативно вплинути на геологічні об'єкти з лікувальним мікрокліматом, і проводитися лише заходи по підтримці їх стану, охороні від підтоплення підземними водами тощо.

Висновок. Не зважаючи на те, що велика кількість лікувальних природних ресурсів є ресурсами надр, КУпН не містить жодних вимог, які би визначали специфіку їх використання і охорони. Особливості правового режиму лікувальних ресурсів надр визначає Закон України «Про курорти». Тому за потрібне видається закріпити у КУпН вказівку, що до відносин, пов'язаних із використанням та охороною лікувальних ресурсів надр, застосовуються також положення Закону України «Про курорти». Необхідним заходом є запровадження режиму санітарно-гірничого округу для тих лікувально-оздоровчих місцевостей, де виявлено родовища з лікувальними ресурсами, проте не організовано курорт. Доцільним також видається законодавче закріплення вимоги щодо створення санітарно-гірничого округу на територіях, де наявні соляні печери та інші геологічні об'єкти з мікрокліматом, який може використовуватися для оздоровлення людей і профілактики захворювань.

1. *Про курорти: Закон України від 5 жовтня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. - № 50. – Ст.435.*
2. *Природноресурсове право України: Навч. посіб. / [А.Е. Бавбекова, Л.О. Бондар, Н.С. Гавриш та ін.]; за ред. І.І. Каракаша. – К.: Істина, 2005. – 376 с.*
3. *Про затвердження Порядку здійснення медико-біологічної оцінки якості та цінності природних лікувальних ресурсів, визначення ме-*

тодів їх використання: *Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 2 червня 2003 № 243 // Офіційний вісник України. – 2003. - № 36. – С.179. – Ст.1970.*

4. *Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 року № 827.*
5. *Інструкція із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ лікувальних грязей: Наказ Державної комісії України по запасах корисних копалин від 12 грудня 2004 року № 29 // Офіційний вісник України. – 2005. - № 2. – С.467. – Ст.118.*
6. *Інструкція із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ мінеральних підземних вод: Наказ Державної комісії України по запасах корисних копалин від 14 березня 2002 року № 32 // Офіційний вісник України. – 2002. - № 14. – С.455. – Ст.787.*
7. *Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами: Постанова Кабінету міністрів України від 30 травня 2011 року № 615 // Офіційний вісник України. – 2011. - № 45. – С. 49. – Ст. 1832.*
8. *Без здоров'я і ... солі [Електронний ресурс] / День. Щоденна всеукраїнська газета. – 24 грудня 2010 року. - № 237-238. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/298816>*

Грицан О.А. Окремі питання правового регулювання використання та охорони лікувальних ресурсів надр.

У статті досліджуються особливості правового регулювання відносин з приводу використання та охорони лікувальних ресурсів надр. Аналізується стан сучасного законодавства у цій сфері, виокремлюються існуючі проблеми та формулюються пропозиції щодо їх розв'язання.

Ключові слова: надра, лікувальні ресурси, підземні мінеральні води, курорт.

Грицан О.А. Отдельные вопросы правового регулирования использования и охраны лечебных ресурсов недр.

В статье исследуются особенности правового регулирования отношений по поводу использования и охраны лечебных ресурсов недр. Анализируется состояние современного законодательства в этой сфере, выделяются существующие проблемы и формулируются предложения по их решению.

Ключевые слова: недра, лечебные ресурсы, подземные минеральные воды, курорт.

Hrytsan O. Separate questions of legal regulation of remedial subsoil resources use and protection.

In the article it is researched the peculiarities of legal regulation of relations concerning remedial subsoil resources use and protection. The state of modern legislation in this area is analyzed, the existing problems are separated and the offers as to their solution are stated.

Some measures can not solve the problem of the protection of the therapeutic geological environment, since along with the creation of speleological objects in these territories, further mining of salt is planned. Such activity may have economic significance, but it will harm the unique geological objects. Therefore, it is expedient in this case to introduce a mining and sanitary district for areas within which therapeutic caves are located. By analogy with the legal regime of the sanitary protection district of the resort, any economic or other activity that may adversely affect the geological objects with a therapeutic microclimate should be prohibited in this zone, and only measures to maintain their condition, protection against flooding underground waters, etc.

Keywords: subsoil, remedial resources, subsoil mineral waters, resort.

Данилюк Л.Р.

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МИСЛИВСЬКИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

УДК 349.6:639.1

Постановка проблеми. Мисливські природні ресурси – це мисливські тварини, вольєрна дичина, підсадна дичина, продукти їхньої життєдіяльності, які знаходяться в межах мисливських угідь, продукція полювання та мисливські трофеї, які використовуються або можуть бути використанні в процесі ведення мисливського господарства (зокрема, в частині їх охорони, використання та відтворення, розвитку мисливського собаківництва, з урахуванням обмежень, визначених законодавством).

Необхідність визначення поняття правовідносин використання мисливських природних ресурсів, виокремлення видів та з'ясування особливостей використання цих природних ресурсів зумовлена специфікою їх правового режиму і завданнями мисливського господарства.

Так, до спеціальних ознак правового режиму мисливських природних ресурсів належать: 1) особливий об'єкт регулювання, яким виступають мисливські природні ресурси; 2) особлива мета – забезпечення охорони, раціонального використання та відтво-

рення мисливських природних ресурсів; 3) формується розгалуженим і багаторівневим масивом нормативно-правових актів; 4) об'єднує в своєму складі режими охорони, раціонального використання та відтворення мисливських природних ресурсів; 5) є нормативно встановленим порядком регулювання відносин охорони, використання та відтворення мисливських природних ресурсів; поєднує в змісті різноманітні правові засоби (дозволи, заборони, договори, ліміти тощо).

Завданнями мисливського господарства є: 1) охорона, використання та відтворення мисливських природних ресурсів; 2) збереження, використання та відтворення середовища їх перебування; 3) надання послуг мисливцям щодо здійснення полювання; 4) розвиток мисливського собаківництва; 5) створення та підтримка в належному стані мисливської інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні у вітчизняній еколого-правовій доктрині вивченню правового режиму мисливських природних ресурсів приділено недостатньо уваги загалом. Тому і наукові дослідження та публікації, присвячені поняттю, видам та особливостям використання мисливських природних ресурсів також відсутні. Відповідно, в основу цієї статті покладено теоретичні напрацювання Н. Р. Кобецької [1], В. М. Комарницького [2] щодо права природокористування в цілому та праці Л. Д. Нечипорук [3], В. В. Овдієнка [4], П.В. Тихого [5], О. О. Томин [6] в частині окремих видів використання об'єктів тваринного світу.

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження поняття, видів та особливостей використання мисливських природних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Правовідносини використання мисливських природних ресурсів доцільно розуміти як врегульовані нормами права суспільні відносини між відповідними суб'єктами, що виникають в процесі ведення мисливського господарства при здійсненні діяльності з вилучення та споживання корисних властивостей мисливських тварин, вольерної дичини, підсадної дичини, продуктів їхньої життєдіяльності, які знаходяться в межах мисливських угідь, продукції полювання та мисливських трофеїв, а також діяльності, пов'язаної з таким вилученням та споживанням.

Як відомо, найбільш поширеною класифікацією права природокористування є поділ його на загальне (використання людиною природи з метою задоволення своїх життєво необхідних потреб) та спеціальне (виробничо-господарське використання природних об'єктів) [7, с. 73]. Відповідно до ч. 3 ст. 16 Закону України «Про тваринний світ», у порядку загального використання об'єктів тваринного світу здійснюється використання корисних властивостей життєдіяльності тварин – природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо, а також використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних та інших цілях, не заборонених законом. Згідно з ч. 1 ст. 17 Закону, до спеціального використання об'єктів тваринного світу належать усі види використання тваринного світу (за винятком передбачених законодавством випадків безоплатного любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування), що здійснюються з їх вилученням (добуванням, збиранням тощо) із природного середовища.

Враховуючи, що мисливські природні ресурси є об'єктами тваринного світу, слід взяти до уваги види використання останніх, які закріплені у ч. 1 ст. 20 Закону України «Про тваринний світ», а саме: 1) мисливство; 2) рибальство, включаючи добування водних безхребетних тварин; 3) використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях; 4) використання корисних властивостей життєдіяльності тварин – природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо; 5) використання диких тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності; 6) добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі. Відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону, законами можуть бути передбачені й інші види використання об'єктів тваринного світу.

Варто зробити певні зауваження щодо таких видів діяльності у сфері використання, охорони та відтворення мисливських тварин як регулювання чисельності диких тварин, переселення у нові місця перебування, використання в наукових цілях, селекційні та вибіркові діагностичні відстріли мисливських тварин для ветеринарно-санітарної експертизи.

Так, відносини щодо регулювання чисельності диких тварин знайшли правове оформлення в ст. 32 Закону України «Про тваринний світ» (р. III «Використання об'єктів тваринного світу»), тоді як у статтях 16, 17, 20 Закону, в яких безпосередньо закріплені види використання об'єктів тваринного світу, про регулювання чисельності диких тварин навіть не згадується. Натомість, ст. 50 цього ж Закону (Переселення, акліматизація і схрещування диких тварин) логічно розміщена у р. IV – «Охорона тваринного світу». Ми вважаємо, що відповідні види діяльності доцільно відносити до заходів охорони та відтворення об'єктів тваринного світу. Використання ж об'єктів тваринного світу в наукових цілях, на нашу думку, в залежності від кінцевої мети добування можна розглядати і як один з видів їх використання, і як захід їх охорони та відтворення. Зокрема, якщо воно здійснюється виключно з дослідницькою метою (наприклад, вивчення властивостей тварин, їх характеристик, ознак поведінки тощо), то мова йде про один із видів використання об'єктів тваринного світу, якщо ж відповідні дослідження спрямовані на досягнення мети, визначеної ч. 1 ст. 8 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а саме на розробку наукових основ охорони та раціонального використання навколишнього природного середовища та природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, то йдеться про заходи охорони та відтворення об'єктів тваринного світу. Наприклад, згідно з п. 2.1 Інструкції про селекційний відстріл мисливських тварин, селекційний відстріл здійснюється щодо хворих, поранених тварин, старих особин з явними ознаками деградації, дворічного нерозвинутого молодняка, тварин з нехарактерним для виду забарвленням, а при відстрілі самців оленів, лосів, ланей, козуль – особин з недорозвинутими рогами, а згідно з п. 2.1 Інструкції про вибірковий діагностичний відстріл мисливських тварин для проведення державної ветеринарно-санітарної експертизи, діагностичний відстріл проводиться з метою оцінки епізоотичної ситуації та вивчення стану захворювань серед мисливських тварин. Тому, селекційні та вибіркові діагностичні відстріли мисливських тварин для ветеринарно-санітарної експертизи, які за своє суттю є науково-дослідною діяльністю

(використанням об'єктів тваринного світу в наукових цілях), ми все ж відносимо до заходів охорони та відтворення мисливських тварин.

Неоднозначною є і ч. 2 ст. 28 Закону України «Про тваринний світ», яка регламентує використання об'єктів тваринного світу для наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілей в порядку загального використання. У відповідності до її положень використання об'єктів тваринного світу, які перебувають у напіввільних умовах чи в неволі, для відповідних цілей може здійснюватися за плату без вилучення тварин із середовища їх існування, тоді як, однією з ознак загального природокористування є його безоплатний характер [7, с. 73].

Дещо некоректним є саме формулювання назви виду використання об'єктів тваринного світу, передбаченого п. 6 ч. 1 ст. 20 Закону (добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі). Фактично під добуванням диких тварин у даному випадку мається на увазі їх відлов. У п. 3.3 Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах, передбачено можливість утримання диких тварин у неволі у мисливських господарствах з метою розведення для підвищення продуктивності мисливських угідь. Отже, у цьому випадку йдеться про «утримання для подальшого розведення».

Особливості правового режиму мисливських природних ресурсів, зумовлюють необхідність виокремлення видів використання цих природних ресурсів. Крім цього, слід нагадати, що одним із завдань мисливського господарства є розвиток мисливського собаківництва. З видів діяльності, які належать до мисливського собаківництва правове значення в контексті ведення мисливського господарства має підготовка до полювання та використання для потреб мисливців собак мисливських порід, що потрібно врахувати при виділенні видів використання мисливських природних ресурсів. Разом з тим, використання собак мисливських порід для потреб мисливців здійснюється в процесі полювання, а перебування осіб у межах мисливських угідь, у тому числі на польових і лісових дорогах (крім доріг загального користування),

з собаками мисливських порід, відповідно до ч. 3 ст. 12 Закону України «Про мисливське господарство та полювання», прирівнюється до полювання (крім випадків регулювання чисельності диких тварин, польових випробувань і змагань мисливських собак (не нижче обласного рівня)). Згідно з ч. 2 ст. 15 цього ж Закону, полювання може здійснюватися з використання собак мисливських порід (тоді останні виступають знаряддям полювання), тому не доцільно виділяти такий вид використання мисливських природних ресурсів як використання для потреб мисливців собак мисливських порід, бо він здійснюється безпосередньо в процесі полювання і прирівнюється до нього.

Таким чином вважаємо за доцільне виділити та закріпити у Законі України «Про мисливське господарство та полювання» такі види використання мисливських природних ресурсів:

1) полювання (здійснюється щодо мисливських тварин і регулюється р. III Закону України «Про мисливське господарство та полювання», Порядком видачі посвідчення мисливця та контрольної картки обліку добутої дичини й порушень правил полювання, Положенням про правила проведення полювань, поводження із зброєю та порядок видачі ліцензій на добування мисливських тварин, Інструкцією про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металними снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів, Порядком видачі паспортів на собак мисливських порід, Правилами організації полювання та надання послуг іноземним мисливцям);

2) утримання у напіввільних умовах чи в неволі для подальшого розведення (здійснюється щодо мисливських тварини з можливим утриманням тільки у напіввільних умовах, щодо вольтерної дичини, підсадної дичини з можливим утриманням у напіввільних умовах чи в неволі та регулюється Порядком утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах, Закон України «Про ветеринарну ме-

дицину», та Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження»);

3) обробка, переробка продукції полювання та укладення договорів щодо неї та мисливських трофеїв (здійснюється щодо продукції полювання та мисливських трофеїв і регулюється ст. 35 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» та Правилами організації полювання та надання послуг іноземним мисливцям, Інструкцією про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів (при вивезенні продукції полювання за кордон));

4) використання собак мисливських порід при підготовці до полювання, випробувань та змагань, а також при випробуваннях та змаганнях (здійснюється щодо мисливських тварин, вольєрної дичини, підсадної дичини та регулюється ст. 34 Закону України «Про мисливське господарство та полювання», Положенням про мисливське собаківництво в Україні та локальними нормативно-правовим актами в галузі мисливського господарства, наприклад, Положенням про строки та умови підготовки собак мисливських порід до випробувань і змагань, Положенням про проведення випробувань і змагань собак мисливських порід);

5) використання з метою отримання продуктів життєдіяльності (проявляється у вилученні продуктів життєдіяльності мисливських тварин, вольєрної дичини, підсадної дичини, які знаходяться в межах мисливських угідь та регулюється ст. 30 Закону України «Про тваринний світ» і Правилами видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення);

6) використання в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях (здійснюється щодо усіх видів мисливських природних ресурсів і регулюється ст. 28 Закону України «Про

тваринний світ» і Правилами видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення);

7) використання корисних властивостей життєдіяльності (здійснюється щодо мисливських тварин, вольєрної дичини, підсадної дичини та регулюється ст. 29 Закону України «Про тваринний світ» і Правилами видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення).

Окремі види використання мисливських природних ресурсів можна здійснювати як в порядку загального природокористування, так і спеціального. Зокрема, використання мисливських тварин, які знаходяться в межах мисливських угідь в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях, використання корисних властивостей життєдіяльності мисливських тварин здійснюються в порядку загального використання, але з дотриманням умов загального використання об'єктів тваринного світу, визначених законодавством. При цьому, ці та деякі інші види використання мисливських природних ресурсів (наприклад, використання з метою отримання продуктів життєдіяльності) хоча і не спрямовані на реалізацію завдань ведення мисливського господарства, однак відносяться до відповідних видів використання, оскільки, виникають при здійсненні діяльності з вилучення та споживання їх корисних властивостей, а також діяльності, пов'язаної з таким вилученням та споживанням, в межах мисливських угідь та відбуваються за участі користувачів мисливських угідь.

Водночас, можуть виникнути зауваження щодо віднесення до видів використання мисливських природних ресурсів обробки, переробки продукції полювання та укладення договорів щодо неї та мисливських трофеїв. Адже закріплена у нормах права можливість визначити юридичну чи фактичну долю майна – це право розпорядження у суб'єктивному розумінні [8, с. 323]. Проте, ми повинні розуміти, що для вилучення та споживання корисних властивостей продукції полювання (крім відловлених живих мисливських тварин) вона неодмінно має піддатися обробці чи переробці, яку може здійснити як її власник самостійно, так і виконавець за договором (тобто, мова йде про діяльність, пов'язану

з вилученням та споживанням корисних властивостей). Крім цього, укладення інших договорів щодо такої продукції полювання та мисливських трофеїв також фактично зводиться до діяльності з вилучення та споживання корисних властивостей чи до діяльності пов'язаної з таким вилученням та споживанням. Тобто, право розпорядження продукцією полювання та мисливськими трофеями «поглинається» поняттям їх «використання». Більше того, сам Закон України «Про тваринний світ» серед видів використання об'єктів тваринного світу називає придбання диких тварин з метою їх утримання та розведення у напіввільних умовах чи в неволі (п. 6 ч. 1 ст. 20 Закону).

Висновки. На нашу думку, особливостями використання мисливських природних ресурсів є: 1) воно здійснюється в процесі ведення мисливського господарства; 2) обмежується в просторі межами мисливських угідь (за винятком використання продукції полювання та мисливських трофеїв); 3) специфічний суб'єктний склад правовідносин (обов'язковою є пряма чи опосередкована участь користувача мисливського угіддя); 4) зводиться не тільки до полювання (хоча воно є основним видом використання), а й до іншої діяльності з вилучення та споживання корисних властивостей мисливських природних ресурсів, а також діяльності, пов'язаної з таким вилученням та споживанням.

1. Кобецька Н. Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики : монографія / Н. Р. Кобецька. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. – 271 с.
2. Комарницький В. М. Право спеціального природокористування : дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / Комарницький Віталій Мар'янович. – К., 2012. – 484 с.
3. Нечипорук Л. Д. Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / Л. Д. Нечипорук. – К., 2009. – 20 с.
4. Овдієнко В. В. Правове регулювання мисливства в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06

«Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / В. В. Овдієнко. – Х., 2014. – 20 с.

5. Тихий П. В. *Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / П. В. Тихий. – Х., 2000. – 18 с.*
6. Томир О. О. *Правове регулювання мисливства та полювання в Україні (на матеріалах Карпатського регіону) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / О. О. Томир. – К., 2009. – 22 с.*
7. Кобецька Н. Р. *Екологічне право України : навч. посіб. / Н. Р. Кобецька. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.*
8. *Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Кн. 1. – 736 с.*

Данилюк Л.Р. Поняття, види та особливості використання мисливських природних ресурсів

В цій статті досліджуються поняття, види та особливості використання мисливських природних ресурсів. Автор визначає поняття правовідносин використання мисливських природних ресурсів та аналізує закріплені в законодавстві види використання об'єктів тваринного світу. На основі цього виокремлює види та з'ясує особливості використання мисливських природних ресурсів.

Ключові слова: мисливські природні ресурси, використання мисливських природних ресурсів.

Данилюк Л.Р. Понятие, виды и особенности использования охотничьих природных ресурсов

В этой статье исследуются понятие, виды и особенности использования охотничьих природных ресурсов. Автор определяет понятие правоотношений использования охотничьих природных ресурсов и анализирует закреплённые в законодательстве виды использования объектов животного мира. На основе этого выделяет виды и выясняет особенности использования охотничьих природных ресурсов.

Ключевые слова: охотничьи природные ресурсы, использование охотничьих природных ресурсов.

Danyliuk L.R. Concept, types and features of the usage of natural resources for hunting

This article deals with the concept, types and features of the usage of natural resources for hunting. The author defines the concept of the usage of natural resources for hunting and analyzes the enshrined in legislation types of the usage of fauna objects. Based on this separates types and discovers features of the usage of natural resources for hunting.

The legal relationships of the usage of natural resources for hunting is expedient understood as regulated by the law social relations between the relevant subjects that arise in the process of hunting economy. In the result of research the author concludes that the features of the usage of natural resources for hunting are: 1) is in the process of hunting economy; 2) is limited in space outside the hunting grounds; 3) specific subjective composition of legal relationships; 4) confined not only to hunting.

Keywords: natural resources for hunting, usage of natural resources for hunting.

Мироненко І. В.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ДОБРОСУСІДСТВА В „ЛИТОВСЬКИХ СТАТУТАХ”

УДК 349.41

Актуальність теми. Положення про регулювання земельних відносин добросусідства містяться в главі 17 чинного Земельного кодексу України і становлять самостійний інститут земельного права. Для всебічного вивчення та вдосконалення правового регулювання земельних відносин добросусідства важливе значення має дослідження історії його розвитку на українських землях, зокрема в період їх перебування у складі польсько-литовської держави.

Стан дослідження. На сьогодні питанням добросусідства науковцями приділяється порівняно незначна увага, здебільшого у відповідних розділах підручників та коментарів Земельного кодексу України розглядаються практичні аспекти сучасного правового регулювання в даній сфері. Історичні аспекти розвитку правового регулювання земельних відносин добросусідства висвілено у працях Б.Й. Тищика, В.Є. Рубаника, Х.В. Майкут, В.З. Пруса, Р.М. Лашенка та інших авторів.

Мета дослідження. Дане дослідження має на меті розглянути положення „Литовських статутів” щодо правового регулювання земельних відносин добросусідства та визначити загальні закономірності його розвитку.

Основний виклад. Період перебування українських земель у складі спочатку Великого литовського князівства, а згодом – Речі Посполитої в літературі прийнято позначати як „польсько-литовська доба” (XIV-XVII ст.).

Найвизначнішою пам'яткою права цього періоду в літературі прийнято вважати „Литовський статут” у трьох його редакціях 1529, 1568, 1588 років. В контексті вивчення правового регулювання земельних відносин добросусідства того часу „Литовські статuti” заслуговують, на нашу думку, найбільшої уваги, виходячи з рівня їх кодифікації, наявності порівняно значної кількості норм з питань земельних відносин, а також поширення тривалої дії на значну частину українських земель.

Так „Статут Великого князівства литовського” (1529 р.) („Литовський статут 1529 року” чи „Перший литовський статут”), увібравши в себе ряд норми місцевого звичаєвого права та „Руської правди”, містив окремий розділ (розділ 8 „Про земельні суди, про кордони і межі, про копи”), присвячений врегулюванню земельних відносин [1, с. 21].

Зокрема артикул 1 розділу 8 „Статуту Великого князівства литовського” (1529 р.), встановлюючи загальні правила щодо врегулювання земельних спорів, містив принципове положення про те, що всяке землеволодіння здійснюється у визначених межах і саме порушення цих меж свідчить про порушення права: „... якби хтось ... володів маєтками, людьми, землями, ловами, лісами, озерами и бобровими гонами, замкнутими в певних кордонах або межах, і один у другого захотів би, порушивши кордони або межі, відібрати людей або землю, лови, леси, озера, сінокоси и боброві гони, бажаючи витіснити його з цього маєтку ...” [1, с. 262]. При цьому встановлювався обов'язок вирішувати спірні питання щодо меж землеволодінь у судовому порядку, не допускаючи самоуправства: „... якщо ж він вважав би, що кордон або межу встановлено неправильно, йому у збиток, то він мусить заперечувати це у суді, а не допускати насильства” (ст. 2 розділу XVIII). Згідно положень артикулу 12 цього ж розділу, у випадку вчинення дій, що обумовлюють виникнення межового спору або заподіяння шкоди землеволодінню потерпіла сторона „... мусить надіслати відповідачеві вижа і заборонити це під загрозою заста-ви...” [1, с. 265].

Загалом розділ 8 „Статут Великого князівства литовського” (1529 р.) містив ряд спеціальних положень щодо врегулювання земельних відносин добросусідства, зокрема стосовно:

- порядку та процедури врегулювання земельних, зокрема межових, спорів (артикул 3, 7, 12). Тут також окремо необхідно виділити положення, які регулювали питання доказів та доказування при вирішенні земельних спорів (артикули 2, 4, 5, 15, 16);
- відповідальності за порушення меж та знищення межових знаків (артикул 8);
- визначення меж щодо використання спільних лісових масивів (артикул 9);
- використання річок в якості меж володінь (артикул 10);
- врегулювання впливів водою на сусідні володіння (артикул 11, 12).

Артикул 8 даного розділу „Статуту” передбачав відповідальність за безпосередні порушення меж землеволодіння, включаючи знищення межових знаків. „Якби хтось зіпсував кордон володінь іншого шляхтича або спалив його, насильно вирубав або як-небудь інакше зіпсував і це було доведено, тоді порушник мусить заплатити скривдженому двадцять рублів грошей, а якби переорав межу, тоді три рублі і стільки ж штрафу... А якби селянин селянину це зробив, то селянину один рубль грошей і стільки ж штрафу. А крім того, зіпсовані ним кордони або межу мусить виправити як було” [1, с. 264].

Аналіз цих положень дає, на нашу думку, можливість вести мову про приватно-публічний характер відповідальності. Приватний характер відповідальності полягає у обов’язку порушника відновити межу та сплатити потерпілому так званий „приватний штраф”, тобто визначену грошову суму, яка не залежить від розміру реально завданих збитків. За своїм характером така сплата носила саме характер штрафу, оскільки стягувалася одноразово за сам факт порушення, незалежно від наявності та розміру завданої шкоди, тобто „за образу” [2, с. 352-353]. Публічний характер відповідальності полягав у законодавчо встановленому обов’язку порушника сплатити фіксований „приватний штраф” на користь потерпілого, розмір якого залежав від особи потерпілого (шляхтич або селянин), що свідчить про становий характер „Статуту”.

Що стосується визначення меж щодо спільного використання лісів, то наступним артикулом 9 передбачався порядок, за яким

вирубку лісу слід починати з боку своєї земельної ділянки і здійснювати в напрямку до спільної межі, яка повинна б розділяти цей масив по середині („... мусить кожний з свого боку поля робити собі просіки, але вони не мають заходити з боку лісу, а як зіткнуться сокири, там і буде кордон”). Сторона, котра вирубала більше лісу, ніж їй належало, здійснювала компенсацію на користь іншої сторони („... мусить віддати лісу стільки, наскільки більше він вирубав...”).

Артикул 10 розділу 8 „Статуту” врегульовував питання, що виникали при використанні річок у якості меж землеволодінь: „Якби між якимось родовими маєтками замість кордону була річка, яка з часом сама б змінила свій напрям, залишивши старе річище, то кордон між цими маєтками має проходити старим берегом, а кожен має право користуватись половиною річки як для ловлі риби, так і для здобуття інших прибутків. А якби хтось навмисне перекопав річку у збиток своєму сусідові, а сусід притягнув би його до суду і довів би це, то суд мусить постановити, щоб відповідач терміново повернув річку у попередній стан і відшкодував сусіду збитки у бобрових гонах та інші” [1, с. 265].

Положення, вміщене в реченні першому даного артикулу, на нашу думку, дає підстави говорити про закріплення в „Статуті” (1529 р.) принципу незмінності меж землеволодіння, навіть у разі зміни русла річки, яка виконувала роль природного межового знаку. Правило, встановлене останнім реченням артикулу 10 розділу 8 „Статуту”, в сучасному розумінні слід розглядати як таке, що спрямоване на недопущення зловживання правом. Воно цілком вкладається в сучасне розуміння „шикани” як різновиду зловживання правом [3, с. 114-117; 4, с. 32-33]. Проте, враховуючи, що мова йде саме про відносини володільців суміжних земельних ділянок, пов’язані з негативним впливом на ці ділянки, то дане правило стосується і регулювання земельних відносин добросусідства.

На відміну від цього, цілком в контексті правил про добросусідство можна розглядати положення наступного артикулу 11: „Якби хтось у родовому маєтку мав річку у повному своєму володінні, тобто обидва її береги, і на ній поставив загати та млин

і тим затопив би сусідні млини, які стоять вище за течією, то мусить взяти від властей вижа і з вижем спустити воду і відшкодувати потерпілому спричинену шкоду у відповідності до обґрунтованих доказів. А якби затопив луки без дозволу того, кому вони належать, то мусить дати натомість другу ділянку луків; якщо потерпілий погодився на це, то відповідач мусить так держати воду, щоб вона не псувала чужі луки або не затоплювала млин, який стоїть вище. А якби хтось володів половиною річки, або хоч б мав річку у повному своєму володінні, але гатив греблю до чужого берега, або затопив луки без дозволу сусіда, а сусід зруйнував греблю, то він не мусить платити за зроблене, тому що ніхто не має права без дозволу підводити греблю до чужого берега або робити ставок”.

В даному випадку не ставиться питання про правомірність чи неправомірність дій особи щодо господарювання на своїй земельній ділянці, а також наявності наміру завдати шкоду сусіднім землеволодільцям (затопити млин або луки). Підставою для виникнення зобов’язання знизити рівень води, відшкодувати шкоду чи надати іншу земельну ділянку є сам факт завдання незручностей сусіду в цілому діями особи щодо господарювання на своїй території. В цьому контексті в якості загального слід розглядати правило, за яким рівень води слід підтримувати таким чином, щоб це не порушувало права сусідів („... держати воду, щоб вона не псувала чужі луки або не затоплювала млин, який стоїть вище”).

У 1566 р. було складено нову редакцію „Статуту”, що відома під назвою „Другого литовського статуту” [5, с. 30-31]. Цей статут відобразив соціальні зміни, що відбулись від часу прийняття першої його редакції, а також засвідчив зрослий рівень кодифікаторської техніки [6, с. 52]. Норми з питань земельних відносин було вміщено до розділу 9 „Права земельні”. В цілому, ми можемо говорити про те, що положення з приводу відносин добросусідства та врегулювання відповідних спорів достатньо ідентичні нормам, які містив розділ 8 „Про земельні суди, про кордони і межі, про копи” „Литовського статуту” (1529 р.). У будь-якому разі, збереглися усі положення матеріального права з даного питання попередньої редакції статуту, а в новій редакції не з’явилися принципово нові норми.

Водночас слід зазначити, що дещо зазнала змін норма про відповідальність за порушення меж сусідських володінь. Принципово новим слід вважати встановлення штрафу, який стягувався за кожен знищений межовий знак („... а за кожний знищений копець – три копи грошей”) (артикул 9). Також необхідно відзначити, що за порушення меж передбачався як приватний штраф на користь потерпілого, так і публічний штраф, який сплачувався на користь держави („... порушник [шляхтич] має сплатити скривдженому дванадцять рублів грошей, а суду земському – копу грошей...”) [7, с. 358]. Практично не зазнали змістовних змін положення щодо використання річки в якості межі володінь: продовжує діяти принцип незмінності меж землеволодінь у випадку зміни річища ріки (артикул 11). Новим слід вважати доповнення, за яким „... якби та ріка гранична змінить напрям і потече поза землями обох, то обидва отримують два береги того, чиєю земельною ділянкою вона потече”.

Зміни процедури розгляду земельних спорів насамперед пов’язані із запровадження „Литовським статутом” (1566 р.) системи підкоморських судів, які спеціалізувались на розгляді земельних спорів, про що піде мова далі.

У 1588 р. у зв’язку із змінами, що сталися у суспільному житті із укладенням Люблінської унії, було створено нову редакцію „Статуту”, яка у літературі отримала назву „третього” або „нового”. Його прийняття мало на меті узгодити литовське та польське законодавства. Кодифікатори в основному зберегли структуру „Другого литовського статуту”, проте значно зросла кількість та обсяги статей [8, с. 5-7].

Формально дія нової редакції „Статуту” не поширювалася на українські території (Київщину, Волинь, Поділля) у зв’язку з їх приєднанням у 1569 році до польської корони; на цих землях діючою була друга редакція „Литовського статуту”, який за регіоном свого найбільшого поширення отримав назву „Волинського статуту” [9, с. 188]. Проте, як вказується в літературі, нова редакція статуту у зв’язку з її систематичним виданням поступово витіснила із застосування „Другий литовський статут”, дія якого формально не скасовувалася. Високий науковий та практичний

рівень третьої редакції „Литовського статуту” обумовили його тривале застосування – він був діючим законом до 1840 р. [6, с. 52-53; 10, с. 58-63].

Як і редакція від 1566 року, нова редакція „Литовського статуту” (1588 р.) не внесла принципових змін у правове регулювання земельних відносин добросусідства: у розділі 9 „Про підкоморних в повітах і про права земельні, про кордони і межі” містяться вже відомі з попередніх редакцій матеріальні норми (артикули 12, 18-21).

Крім власне матеріальних норм, які містилися в „Литовських статутах” та врегульовували питання відносин добросусідства, значний інтерес викликають процесуальні норми, які регламентували саму процедуру врегулювання таких спорів, містили правила щодо доказів та доказування, а також закріплення спірних меж.

Що стосується „Литовського статуту” (1529 р.), то як уже вказувалося, ряд його положень прямо вказував на необхідність врегулювання межових спорів у судовому порядку, не допускаючи самоуправства. Зокрема, артикул 1 розділу 8 передбачав загальне правило, за яким для вирішення земельного спору „... обидві сторони мають надати до суду по вісімнадцять свідків. І яка із сторін, на думку суддів, наведе більш вагомі докази, то мусить присягнути сама із шістьма свідками...” [1, с. 262].

Артикулами 3, 4 та 7 цього розділу передбачався виїзд сторін та представників суду на місце спору межового для його врегулювання (так, сам артикул 3 має назву „Для вирішення земельних спорів у рок завитий [встановлений судом строк] необхідно виїжджати на місце”). При цьому артикули 3 та 7 встановлювали необхідність розгляду справи у встановлений судом строк, підстави та порядок відкладення розгляду справи, а також правові наслідки неявки однієї із сторін. Відповідно до артикулу 3, розгляд справи міг бути відкладений з „... причин мору або вального сейму, або виконання нашої господарської служби, або хвороби”. Артикулом 7 також передбачалося, що винесене судом у встановлений строк за відсутності однієї з сторін рішення є обов’язковим для усіх учасників спору, крім випадків, коли „відсутність пов’язана із державною службою або хворобою, або якби у справах з нашої

державної служби у ворожих руках, або його було б відправлено нами із посольством”. У разі хвороби судді, останній повинен був „... послати замість себе із своїм листом заступника...”, який і забезпечував своєчасний розгляд справи. Аналіз положень артикулів 3, 4 та 7 дає підстави стверджувати, що відкладення призначеного судового розгляду земельного спору з інших причин не допускалось. У разі відсутності без поважних причин однієї із сторін спору, справа розглядалась відповідно до доказів, які були надані іншою стороною (артикули 3, 7). Артикулом 7 встановлювалась обов’язковість повідомлення сторін спору про здійснення судового розгляду земельного спору [1, с. 262-263].

Враховуючи викладене, можна говорити про закріплення в „Статуті” принципів остаточності встановленого судом строку для врегулювання земельного спору та обов’язкового залучення учасників спору щодо його розгляду.

Досить суттєво, що нормами „Статуту” встановлювалися види доказів по земельних спорах, вимоги щодо них, а також містилися правила щодо переваги одних доказів над іншими.

Так, відповідно до артикулу 4 розділу 8, який мав назву „Про встановлення кращих кордонів”, „... якби якого суддю або межового було послано судом для з’ясування обставин справи на місці, такий суддя або межовий повинен буде допустити до доказу зі справи ту сторону, яка пред’явить кращі та більш значущі привілеї, листи, знаки або копці, або кордони. А якби з обох сторін не було б знаків, то до доказів зі справи і до присяги має бути допущено ту сторону, чії свідки будуть більш достойні”. Таким чином, ми можемо говорити про існування законодавчо закріпленої переваги матеріальних доказів (документів та межових знаків) над усними свідченнями. Крім того, різною доказовою силою володіли й усні свідчення: „... свідками мають визнаватись не усякі шляхтичі, але шляхтичі і люди достойні, поза підозрою, які будуть найближчими сусідами і суміжниками, які більше підходять до свідчення, ніж шляхтичі, які не є суміжними сусідами”. Про використання свідчень найближчих сусідів йдеться також у статтях 2 та 6, що слід розглядати як принципове положення щодо розв’язання межових спорів [1, с. 262-263].

Необхідно відзначити, що не всі особи могли бути свідками у земельних спорах. Крім встановленої артикулами 2 та 4 вимоги, що свідками можуть бути лише „люди достойні”, артикулом 5 даного розділу встановлювалось правило, за яким „... свідками у справі про землі і про доказ права на володіння землею...” можуть бути допущені „... тільки християни латинського або грецького віросповідання”, які щорічно причащаються і ходять на сповідь, а також „... мають добру славу у своїй окрузі, не були замішані ані у крадіжках, ані у підробці чого-небудь” [1, с. 263]. Відповідно до положень артикулу 6 даного розділу „Статуту”, не допускались до надання свічень особи, котрі були підпорядковані певному панові або чиновнику („державцю”): „... проста людина, яка мешкає у держанні того пана, не може бути його свідком, а тільки шляхтичі або люди з інших повітів, які заслуговують на довіру, і є найближчими сусідами” [1, с. 263-264].

„Другим Литовським статутом” було фактично завершено загальну судову реформу, розпочату в 1564 році Белзьким привілеєм. Даною реформою передбачалося створення в кожному повіті трьох судів: земського, гродського та підкоморського. При цьому підкоморський суд розглядався як спеціальний повітовий суд, що розглядав земельні спори, пов’язані із визначенням кордонів маєтностей. Діяльність підкоморських судів регулювалась положеннями розділу IV „Про суддів та про суди” „Статуту”, в першу чергу – артикулу 70 „Про підкоморіїв і про їхній в’ряд”. Із числа осіб, рекомендованих шляхтою, князь призначав підкоморія, який і здійснював судочинство. Підкоморій призначався довічно або до „милості” Господаря. Підкоморію надавалося право із числа місцевих шляхтичів призначати одного або двох коморників, які за його дорученням також могли здійснювати розгляд справ. Суд провадився однією особою – підкоморієм або коморником, а свідками на підкоморському суді могли бути лише християни різноманітних станів [9, с. 180].

Судочинство у підкоморському суді мало ту особливість, що розгляд справи проводився безпосередньо на місці меж спірних землеволодінь. При винесенні рішення підкоморій визначав на місцевості межі землеволодіння та встановлював межові знаки:

„... оглянувши докази... має ґрунт певний присудити і межі копчами, знаками граничними позначити, і на те листи суду свого під печаткою і з підписом руки своєї дати”. У випадку виникнення спору щодо меж землеволодінь, що знаходилися у різних повітах, для вирішення збиралися підкоморії цих повітів і разом проводили розгляд. У випадку виникнення розбіжностей кожен з підкоморіїв складав свій проєкт рішення, які направлялись для розгляду у головний суд; до нього ж могли подаватись скарги на рішення підкоморського суду [6, с. 71]. В цілому, можна говорити про те, що збереглась більшість особливостей щодо розгляду земельних спорів, передбачених попередньою редакцією „Статуту” (виїзд на місце спору; вирішення справи у встановлений строк; обов’язковість залучення обох учасників земельного спору до його розгляду; обмеження щодо кола осіб, які можуть виступати свідками в земельному спорі; перевага матеріальних доказів („листи і знаки межові”) над усними свідченнями) [7, с. 326-327].

Апеляційною інстанцією для всіх трьох повітових судів був Великий князь Литовський. Після Люблінської унії 1569 року у Речі Посполитій була проведена нова реформа судової системи, що мала на меті зменшення кількості апеляційних справ, які розглядалися Великим князем Литовським як єдиною апеляційною інстанцією. Відтак з 1578 року запроваджується Луцький трибунал – вища судова установа для Волинського, Брацлавського і Київського воєводств [11, с. 54-55].

З прийняттям „Третього Литовського Статуту” (1588 р.) процедура врегулювання межових земельних спорів, регламентована положеннями розділу 9 „Про підкоморних в повітах і про права земельні, про кордони і межі”, принципівих змін не зазнала.

Висновки. „Статут Великого князівства литовського” (1529 р.) містив ряд положень щодо врегулювання земельних відносин добросусідства, зокрема загальні правила щодо врегулювання земельних відносин, а також спеціальні правила стосовно порядку та процедури врегулювання земельних (в т.ч. межових) спорів; відповідальності за порушення меж та знищення межових знаків; визначення меж щодо використання спільних лісових масивів; використання річок в якості меж володінь; врегулювання

впливів водою на сусідні володіння. В порівнянні з положеннями „Руської правди” як найбільш значної писемної пам’ятки права попереднього періоду це можна розглядати як значний крок щодо розвитку відповідного правового регулювання. Наступні редакції „Литовського статуту” (1566, 1588 років) не внесли істотних змін в матеріально-правове регулювання відносин добросусідства, водночас значно вдосконалилось врегулювання процедури розгляду земельних спорів, зокрема було створено систему підкоморських судів.

1. *Статути Великого князівства Литовського. У 3-х т. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С.В. Ківалова, П.П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – 464 с.*
2. *Покровський І.А. История римського права / Покровський І.А. – Минск: Харвест, 2002. – 528 с.*
3. *Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права / Иосиф Алексеевич Покровский. – М.: Статут, 1998. – 353 с.*
4. *Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / Вениамин Петрович Грибанов. – М.: Статут, 2001. – 411 с.*
5. *Тицик Б.Й. Суспільно-політичний лад і право України у складі Литовської держави та Речі Посполитої: учб. посібник / Тицик Б.Й., Вівчаренко О.А. – Івано-Франківськ, Прикарпатський університет, 1996. – 35 с.*
6. *Терлюк І.Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття: Навчальний посібник з історії держави і права України / Терлюк І.Я. – Львів, 2003. – 156 с.*
7. *Статути Великого князівства Литовського. У 3-х т. Т.2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С.В. Ківалова, П.П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – 560 с.*
8. *Паядайте-Васіляускене А.-В. Кириличні списки Другого Литовського Статуту: палеографія, хронологія, кодикологія / Паядайте-Васіляускене А.-В. – Львів, Львів. нац. універ. ім. І. Франка, 2004. – 176 с.*
9. *Історія держави і права України. Підручник. – У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, А.Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – Том 1. – [В. Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін.] – К.: Концерн „Видавничий Дім „Ін Юре”, 2003. – 656 с.*

10. Майкут Х.В. Застосування Литовських статутів на українських землях та їх особливості / Х.В. Майкут // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2008. – Вип. 11. – С. 58-62.

11. Захарченко П.П. Історія держави та права України: Навч. посіб. для дист. навч. / Захарченко П.П. – К.: Університет „Україна”, 2005. – 208 с.

Мироненко І.В. Правове регулювання земельних відносин добросусідства в „Литовських статутах”

В цій статті розглядаються питання про регламентацію сусідських земельних відносин в „Литовських статутах”.

„Статут Великого князівства литовського” (1529 р.) містив ряд положень щодо врегулювання земельних відносин добросусідства. Він включав загальні правила щодо врегулювання земельних відносин, а також спеціальні правила стосовно порядку врегулювання земельних спорів; відповідальності за порушення меж та знищення межових знаків; використання спільних лісових масивів; використання річок в якості меж володінь; регулювання впливів водою на сусідні володіння. Його розробку слід розглядати як значний крок щодо розвитку правового регулювання сусідських земельних відносин. Наступні редакції „Литовського статуту” (1566, 1588 років) не внесли істотних змін в матеріально-правове регулювання відносин добросусідства, водночас значно вдосконалили процедуру розгляду земельних спорів.

Ключові слова: добросусідство, право сусідства, „Литовський статут”, земельні спори.

Мироненко І.В. Правовое регулирование земельных отношений добрососедства в «Литовских уставах»

В этой статье рассматриваются вопросы о регламентации соседских земельных отношений в „Литовских статутах”.

„Статут Большого княжества литовского” (1529 р.) содержал общие правила относительно урегулирования земельных отношений, а также специальные правила о порядке урегулирования земельных споров и отдельных видов соседских отношений. Следующие редакции „Литовского статута” (1566, 1588 гг.) не внесли существенных изменений в регламентацию соседских земельных отношений, но значительно усовершенствовалась процедура рассмотрения земельных споров.

Ключевые слова: добрососедство, право соседства „Литовский статут”, земельные споры.

Myronenko I.V. Legal regulation of land relations of neighborliness in «Lithuanian statutes»

In this article questions about regulation of neighbourly landed relations in Statuts of the Grand Dutch of Lithuania are considered.

„Statuts of the Grand Dutch of Lithuania” (1529) contained a row of positions concerning the settlement of landed relations of neighbourliness. He included rule commons concerning the settlement of landed relations, and also the special rules.

They regulated procedure of consideration of landed disputes, responsibility for violation of lines of areas; use of forest and water objects. As a considerable step concerning development of the legal adjusting of neighbourly landed relations. Next releases „Statuts of the Grand Dutch of Lithuania” (1566, 1588) did not make the considerable alterations concerning adjusting relations of neighbourly landed relations of neighbourhood, but a settlement of procedure of consideration of landed disputes was perfected.

Keywords: neighbourliness, right for neighbourhood, Statuts of the Grand Dutch of Lithuania, landed spores.

Мороз Г.В.

ЗМІНА ЦІЛЬОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ЛІСОВИХ ДІЛЯНОК: ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ТА ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ

УДК 349.6+349.41

Постановка проблеми. Ліс – «зелене золото» планети, невід’ємна складова навколишнього природного середовища. Використання лісових ресурсів на землях лісогосподарського призначення займає чільне місце у лісових та земельних відносинах, завдяки чому реалізується можливість задоволення людиною своїх життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо), а також функція держави із забезпечення населення деревними, технічними, лікарськими та іншими продуктами лісу [1, с.1]. Територія України відзначається надмірним техногенним навантаженням на довкілля, високим ступенем його забруднення та природно-техногенної небезпеки. Сьогодні ніхто не заперечує негативних наслідків надмірної розораності ґрунтів, натомість заліснення території розглядається серед пріоритетних завдань національної екологічної політики. Ліси займають більш як 15,7 відсотка території України (9,58 мільйона гектарів) і розташовані в основному на півночі (Полісся) та заході (Карпати). Оптимальним, за європейськими рекомендаціями, є показник лісистості (20 відсотків), для досягнення якого необхідно створити більше 2 мільйонів гектарів нових лісів [2, с.214].

Слід зазначити, що Лісовий кодекс України (в редакції від 08.02.2006 р.) допускає зміну цільового призначення земельних лісових ділянок з метою їх використання в цілях, не пов'язаних з веденням лісового господарства. Метою статті є дослідження питання про порядок та умови зміни цільового призначення земельних лісових ділянок з обґрунтуванням оптимального механізму (способу) забезпечення публічних та приватних інтересів в процесі прийняття та реалізації відповідних управлінських рішень.

Стан дослідження. Використання земель у відповідності з їх цільовим призначенням є одним з основних принципів вітчизняного земельного законодавства, а також одним з найбільш фундаментальних нормативних обмежень права власності на землю (ст. 91 ЗК України) [3, с.114]. Питання правового забезпечення використання земельних ділянок за цільовим призначенням, процедурних аспектів зміни цільового призначення земельних ділянок, перспектив вдосконалення та розвитку даного інституту неодноразово піднімалось у працях таких науковців, як В.І. Андрейцева, В.В. Носіка, М.В. Шульги, П.Ф. Кулинича, А.М. Мірошніченка, О.І. Костяшкіна, В.М. Правдюка, Є.А. Марахіна та ін. Особливості зміни цільового призначення земельних лісових ділянок, призначених для ведення лісового господарства, та земельних лісових ділянок, які використовують у цілях, не пов'язаних з веденням лісового господарства, виходячи із положень Лісового та Земельного кодексів України, досліджує О.Є. Волков [4]. Проте ціла низка питань, які виникають по мірі розвитку суспільних відносин (земельних, екологічних) потребують нового теоретичного обґрунтування та системного перегляду існуючих наукових підходів. З огляду на те, що структура земель України по суті не є статичною, під дією різних факторів (економічних, екологічних та інших) відбуваються зміни як в складі земель України загалом, так і всередині кожної категорії, відповідно виникає необхідність більш глибокого тлумачення юридичної суті правової конструкції «цільове призначення земельної ділянки», необхідним є також з'ясування питання підстав (їх обґрунтованості) зміни цільового призначення земельних ділянок, і, власне, безпосередньо земельних лісових ділянок з метою недопущення фактів порушення ін-

тересів держави і суспільства під час відчуження та подальшого використання відповідних земель.

Виклад основного матеріалу. У розвинених країнах Європи режим земельних ділянок визначається за допомогою територіального планування, яке виникло еволюційно, як потреба обмежити право власності в інтересах громади і суспільства [5, с. 143]. Принцип зонування земель (зонінг) поширений у країнах ЄС. Він базується не на встановленні меж дозволеного використання кожної земельної ділянки, а на встановленні таких меж для значних за площею територій, які можуть охоплювати велику кількість земельних ділянок. У випадку зонінгу територія населеного пункту або іншої адміністративно-територіальної одиниці поділяється на зони з досить великим вибором видів можливого використання розташованих в їх межах земельних ділянок. Такими зонами можуть бути промислова, комерційна, житлова, рекреаційна, природоохоронна та інші. Тому власники та користувачі земельних ділянок, вибираючи характер їх використання, керуються загальним правовим режимом зони, в межах якої розташована земельна ділянка, що є досить зручним для планування господарської діяльності та дозволяє врахувати суспільні інтереси у сфері використання земель [6]. Як зазначає О.І. Костяшкін, правове формулювання «цільове призначення земельної ділянки» за своєю юридичною суттю передбачає зобов'язальний зміст щодо здійснення відповідних прав, а тому в перспективі може бути трансформоване через категорії планування та зонування території, які надаватимуть більшу свободу власнику в прийнятті рішень щодо функціонального використання земель, гарантуючи при цьому забезпечення суспільних інтересів [7, с. 321]. Інститут зонування повинен стати альтернативою інституту цільового призначення земельних ділянок, однак незважаючи на переконливі пропозиції науковців та об'єктивні вимоги часу, зроблено лише перші та незначні кроки в законодавчому закріпленні відповідних норм. Зонування здійснюється на основі об'єктивних даних про природні властивості земель, відповідні функціональні зони визначаються та затверджуються на основі чітко регламентованої процедури, «ускладненої», серед іншого, залученням громадськості до обго-

ворення проектів відповідних містобудівних документів. Відтак, внесення певних змін щодо меж таких функціональних зон буде підлягати такій же процедурі. Це, в свою чергу, сприятиме забезпеченню значущості природних та економічних властивостей землі як місця та умов життєдіяльності людини. Підтримуємо пропозицію Д.М. Мікуліна щодо необхідності проведення у кожному регіоні науково обґрунтованого зонування лісів, поділивши лісовий фонд на функціональні зони, з різними режимами збереження, відтворення та використання лісових ресурсів залежно від особливостей та потреб природних комплексів. Звичайно, різні види лісових екосистем вимагають різних режимів збереження. Велике значення мають також і потреби місцевого населення, яке необхідно залучати до проведення зонування, враховуючи традиційні види лісокористування в тому чи іншому регіоні [8, с. 105]. Громаду слід залучати до управління лісом з метою недопущення конфлікту інтересів та збереження екологічного значення лісів. Такий підхід, вважаємо, сприятиме узгодженню та забезпеченню публічних (суспільних) та приватних інтересів. Приватні інтереси виражаються, як правило, в отриманні максимального прибутку від того чи іншого виду господарської діяльності, що провадиться на території лісової ділянки. Інтереси публічні полягають у задоволенні потреб населення у рекреаційному використанні лісових ресурсів, організації роботи з відтворення, охорони, недопущення виснаження лісу і забезпечення його раціонального використання [8, с. 5].

Основною рисою земель лісогосподарського призначення є призначення цих земель саме для ведення лісового господарства, що за змістом ст.63 Лісового кодексу України, полягає в здійсненні комплексу заходів з охорони, захисту, раціонального використання та розширеного відтворення лісів [9, с. 207]. Ст. 57 ЛК України регламентує умови і порядок зміни цільового призначення земельних лісових ділянок з метою їх використання в цілях, не пов'язаних з веденням лісового господарства, що провадиться органами виконавчої влади або місцевого самоврядування на підставі рішень цих органів за погодженням з органами виконавчої влади з питань лісового господарства та з питань охорони навко-

лишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальними органами центральних органів виконавчої влади з питань лісового господарства та охорони навколишнього природного середовища. Загальні правила зміни цільового призначення земельних ділянок визначено ст. 20 ЗК України.

Виходячи з розділу V «Ведення лісового господарства» цілі, не пов'язані з веденням лісового господарства, становлять собою будь-які суспільні (в тому числі господарські) потреби, які не передбачають використання земельної ділянки для здійснення заходів з охорони, захисту, раціонального використання та розширеного відтворення лісів [9, с. 156]. Такі суспільні (в окремих випадках приватні) потреби зумовлені необхідністю зміни цільового призначення земельної лісової ділянки для подальшого її використання під будівництво житлових, громадських чи промислових об'єктів (виходячи зі змісту ч. 2 ст. 57 ЛК України).

Обов'язковою ознакою суспільної потреби є наявність неопосередкованого суспільного інтересу. Не кожен державний або комунальний інтерес є суспільним [9, с. 168]. Сучасна, далеко не ідеальна держава, не завжди є абсолютним виразником та об'єднуючим началом усього суспільства та окремих соціальних груп і не завжди її інтерес співпадає із зацікавленістю громадянського суспільства, що є її основою. Маючи перед собою завдання виявлення і правового оформлення інтересів, насамперед суспільних, державні органи нерідко підміняють їх відомчими, корпоративними чи приватними інтересами. Як не прикро констатувати, але суспільно значимі екологічні інтереси ще далеко не повною мірою відображаються державою в її політиці та законодавстві [10, с. 11].

Спеціальними вимогами щодо зміни цільового призначення земельних лісових ділянок з метою їх використання для житлової, громадської і промислової забудови є те, що така зміна провадиться за рахунок площ, зайнятих чагарниками та іншими малоцінними насадженнями, а також за погодженням з органами, визначеними ч. 3 ст. 57 ЛК України. Важливо, що зміна цільового призначення земельних ділянок лісогосподарського призначення, що перебувають у державній чи комунальній власності,

здійснюється за погодженням з Кабінетом Міністрів України (ч. 7 ст. 20 ЗК України). Так, наприклад, 18.01.2017 р. уряд прийняв розпорядження про вилучення і надання у постійне користування земельних ділянок із зміною цільового призначення з метою реконструкції автомобільної дороги Київ - Чоп (на Будапешт через Львів, Мукачеве, Ужгород) (М-06) на ділянці км 129,6 - км 151,73 північного обходу м. Житомир. Рішення дасть змогу здійснити відведення земельної лісової ділянки загальною площею 24,159 га, на якій побудують нову смугу. Тобто існуючу автодорогу протяжністю 22,332 км розширять до 4-х смуг, модернізують існуючі елементи дороги та збудують дві нові дворівневі розв'язки [11].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2008 р. № 610 «Деякі питання розпорядження земельними лісовими ділянками» вирішено з метою недопущення фактів порушення інтересів держави і суспільства під час відчуження та зміни цільового призначення земельних лісових ділянок Міністерству екології та природних ресурсів України, Міністерству аграрної політики та продовольства України, Міністерству оборони України, Державному агентству лісових ресурсів України та Державній службі України з питань геодезії, картографії та кадастру до законодавчого врегулювання питань запобігання зловживанням у цій сфері зупинити прийняття рішень про надання згоди на вилучення ділянок, їх передачу у власність та оренду зі зміною цільового призначення, окрім суспільно необхідних випадків; відкликати раніше надану згоду на вилучення ділянок, їх передачу у власність та оренду із зміною цільового призначення у разі, коли місцевими органами виконавчої влади чи органами місцевого самоврядування не прийнято відповідні рішення або коли за результатами перевірки встановлено, що такі рішення прийняті з порушенням вимог законодавства. Ці положення призвели до збільшення відмов у погодженні проектів землеустрою щодо вилучення земельних ділянок зі складу земель лісгосподарського призначення [4, с. 84]. Вилучення лісових ділянок призводить, як правило, до вирубування особливо цінних лісів, і як наслідок - погіршення екологічної ситуації, порушення природного балансу, негативного впливу на збереження об'єктів історичної спадщини,

обмеження прав громадян у користуванні об'єктами природного середовища, зменшення можливостей утворення рекреаційних зон та зон відпочинку.

Таким чином, шляхом послідовного внесення змін до земельного та лісового законодавства створено особливі, порівняно з іншими категоріями земель, умови розпорядження землями лісогосподарського призначення. Із 2006 року обласні, а не районні державні адміністрації уповноважені надавати земельні ділянки лісогосподарського призначення у постійне користування із земель державної власності. З 2012 року виключне право «вилучати ліси для не лісогосподарських потреб» надано Кабінету Міністрів України, незалежно від площі земельних ділянок державної власності. З 2013 року за погодженням з урядом здійснюють зміну цільового призначення земельних ділянок лісогосподарського призначення, що перебувають у державній чи комунальній власності. Очевидно, що підвищення рівня розпорядчих органів загалом свідчить про зростання ролі земельних лісових ділянок у формуванні земель державної власності [12].

Однак, нещодавно, уряд зняв обмеження щодо надання згоди на відчуження та зміну цільового призначення земельних лісових ділянок (розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 червня 2017 р. № 401-р). Зокрема, визнано такими, що втратили чинність, деякі розпорядження Кабінету Міністрів України, зокрема, розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2008 р. № 610 «Деякі питання розпорядження земельними лісовими ділянками». Як зазначається на урядовому порталі, це ще один крок у сфері дерегуляції, адже реалізація акта сприятиме розв'язанню проблеми отримання земельних лісових ділянок виробничими підприємствами у аграрній, будівельній та інших сферах. Очікується, що прийняття документа сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості України та розбудові виробничої інфраструктури в регіонах. Крім того, матиме опосередкований ефект на ринок праці, оскільки зросте кількість робочих місць у сфері підприємництва [13]. Вважаємо таке рішення несвоєчасним та таким, що, ймовірно, призведе до більш серйозних зловживань, з огляду на загальну ситуацію масштабної неконтрольованої само-

вільної вирубки лісів. Це, в свою чергу, матиме негативний вплив на кліматичні, екологічні та соціально-економічні чинники. Самі серйозні наслідки вирубки лісів - це посилення парникового ефекту і зміна клімату, що маємо можливість спостерігати вже сьогодні.

При використанні земельних ресурсів в рамках економічної функції, пріоритетним все ж залишається її збереження як місця розміщення лісів, вод, об'єктів природно-заповідного фонду, оздоровчого та рекреаційного призначення [2, с. 214].

Висновки. Ліс має залишатись особливо цінним та посилено охоронюваним законом природним об'єктом з огляду на санітарно-гігієнічне, оздоровче, естетичне, рекреаційне значення. Підтримуємо наукові та практичні ідеї щодо необхідності проведення у кожному регіоні науково обґрунтованого зонування лісів, поділивши лісовий фонд на функціональні зони, з різними режимами збереження, відтворення та використання лісових ресурсів залежно від особливостей та потреб природних комплексів. Контрольна функція держави повинна лише посилюватись в сфері лісових відносин. Державний (некомерційний) інтерес, який повинен бути гарантом екологічної спрямованості державної політики у сфері лісових відносин та виразником екологічних публічних інтересів, в даному випадку повинен домінувати над приватними інтересами господарюючих суб'єктів з тим, щоб забезпечити основне завдання державного регулювання та управління у сфері лісових відносин, а саме - забезпечення ефективної охорони, належного захисту та раціонального використання і відтворення лісів. Зміст управлінських рішень в сфері лісокористування на всіх рівнях повинен максимально враховувати в першу чергу екологічну складову цих відносин. Крім того, невід'ємною складовою системи якісного екологічного управління має стати повноцінна та дійсна реалізація законодавчо-правових засад участі громадськості у процесі прийняття рішень щодо управління лісами та лісовим господарством. Саме зацікавлена екологічна громадськість часто є виразником публічних (суспільних) інтересів, представляє їх перед державою, забезпечує та контролює стан врахування та відображення у праві.

1. *Заверюха М.М. Правове регулювання використання та охорони лісів за лісовим та земельним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Марина Михайлівна Заверюха. – Київ, 2017. – 21 с.*
2. *Костяшкін І.О. Проблеми правового забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.06 / Іван Олександрович Костяшкін. – К., 2016. – 451 с.*
3. *Мироненко І.В. Зміст та межі здійснення права приватної власності на землю в Україні : монографія / І.В.Мироненко. – Івано-Франківськ : Супрун В.П., 2012. – 190 с.*
4. *Волков О.Є. Зміна цільового призначення земельних лісових ділянок: правовий аспект / О.Є.Волков // Судова апеляція. – 2015. - № 4(41). – С. 79-85.*
5. *Правдюк В.М. Порівняльний аналіз правового забезпечення планування та зонування земель у деяких країнах Західної Європи та в Україні / В.М. Правдюк // Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження». – 2009. – № 2. – С. 142-147.*
6. *Проблеми земельної політики України і шляхи їх розв'язання: позиції експертів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD107_ukr_4.pdf*
7. *Костяшкін О.І. Правове регулювання цільового призначення земель як умови забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні / О.І.Костяшкін // Університетські наукові записки. – 2013. – № 3(47). – С. 316-323.*
8. *Мікулін Д.М. Правове регулювання довгострокового тимчасового користування лісами : дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.06 / Денис Миколайович Мікулін. – Харків, 2016. – 222 с.*
9. *Науково-практичний коментар Лісового кодексу України / Г. І. Балюк, А. П. Гетьман, Т. Г. Ковальчук [та ін.] ; за ред. Г. І. Балюк. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 368 с.*
10. *Кобецька Н.Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.06 / Надія Романівна Кобецька. К., 2016. – 424 с.*
11. *Про вилучення і надання у постійне користування земельних ділянок із зміною цільового призначення: розпорядження Кабінету Міністрів*

- України від 18 січня 2017 р. № 37-р // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmi.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249675750>*
12. Листопад О. Як забезпечити право народу на користування лісовими багатствами / Урядовий кур'єр від 19 листопада 2014 року.
13. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 червня 2017 р. № 401-р // Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid>

Мороз Г.В. Зміна цільового призначення земельних лісових ділянок: проблеми забезпечення публічних та приватних інтересів

Стаття присвячена дослідженню питання про умови зміни цільового призначення земельних лісових ділянок з обґрунтуванням оптимального механізму забезпечення публічних та приватних інтересів в процесі прийняття та реалізації відповідних управлінських рішень. Аналізується сучасний стан законодавчого врегулювання даного питання та висвітлено власне бачення щодо подальшого його удосконалення.

Ключові слова: лісокористування, земельна лісова ділянка, цільове призначення земельної ділянки, зміна цільового призначення земельної лісової ділянки, зонування земель, публічні та приватні інтереси.

Мороз Г.В. Изменение целевого назначения земельных лесных участков: проблемы обеспечения публичных и частных интересов

Статья посвящена исследованию вопроса об условиях изменения целевого назначения земельных лесных участков с обоснованием оптимального механизма обеспечения публичных и частных интересов в процессе принятия и реализации соответствующих управленческих решений. Анализируется современное состояние законодательного урегулирования данного вопроса и отражено собственное мнение относительно последующего его усовершенствования.

Ключевые слова: лесопользование, земельный лесной участок, целевое назначение земельного участка, изменение целевого назначения земельного лесного участка, зонирование земель, публичные и частные интересы.

Moroz G.V. Repurposing parcels of woodland: the problems of securing public and private interests

The article is devoted to the study concerning the conditions of repurposing parcels of woodland with the substantiation of an optimal mechanism for ensuring public and private interests in the process of adoption and implementation of relevant administrative decisions. The present state of the legislative regulation of this issue is analyzed and our own vision of its further improvement is highlighted. In particular, the removal of restrictions on giving consent to alienation and repurposing parcels of woodland by the government is considered to be untimely and likely to lead to more serious abuse in the sphere of forestry, taking into account the general situation of large-scale uncontrolled and unauthorized felling of forests in the state.

We support scientific and practical ideas about the necessity of scientifically sound zoning of forests in each region, dividing the forest fund into functional zones with different modes of conservation, reproduction and use of forest resources, depending on the features and needs of natural complexes. The control function of the state should only be strengthened in the sphere of forestry relations. State (non-commercial) interest, which should be the guarantor of the ecological orientation of state policy in the sphere of forestry relations and the mouthpiece of environmental public interests, in this case it should dominate the private interests of business entities in order to provide the main task of state regulation and management in the field of forestry relations, namely ensuring effective protection, proper aegis, rational use and reproduction of forests. The content of administrative decisions in the sphere of forestry at all levels should take into account, as a first priority, the environmental component of these relations. In addition, the effective and valid implementation of the legislative and legal principles of public participation in the decision-making process for forest management and forestry should be an integral part of the system of qualitative environmental management. The interested environmental community is often the mouthpiece of public interests, presents them to the state, provides and controls the state of their incorporation and reflection in the law.

Keywords: forest use, land parcel, purposeful use of land, change of purposeful use of land parcel, zoning of lands, public and private interests.

Романко С.М.

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ДОВКІЛЛЯ ТА ЛЮДИНИ: ПОНЯТТЯ, КРИТЕРІЇ ТА ОКРЕМІ ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.6

Забезпечення екологічної безпеки довкілля та людини (як захист довкілля від результатів антропогенної діяльності людини, так і захист самої людини від наслідків її ж екологічно небезпечної діяльності) є актуальним багатовекторним напрямком екологічної політики сьогодення. Поява та необхідність правового регулювання даних відносин спричинила виникнення нової підгалузі екологічного права – антропоохоронного права, або права екологічної безпеки. Незважаючи на наявність певного теоретичного обґрунтування відносин екологічної безпеки, вони в силу швидкої лабільності та динамічних змін, спричинених розвитком науково-технічних знань та нових технологій, потребують постійного дослідження.

Варто зазначити, не зважаючи на те, що ще в радянській юридичній літературі було започатковано концепцію екологічної безпеки [1, с.47-55], досі не розроблено єдиного підходу до розуміння екологічної безпеки. У В.І. Андрейцева екологічна безпека – це певний стан розвитку суспільних відносин, за якого сукупністю заходів регулюється екологічно небезпечна діяльність, забезпечується охорона навколишнього природного середовища, запобігання погіршенню довкілля та захист природних систем і населення, який потребує чіткої конституціоналізації в чинному законодавстві [2, с.123]. Із В.І. Андрейцевим солідарна Г.І. Балюк, яка в результаті аналізу чинного законодавства та наукової літератури визначає екологічну безпеку через формулювання її ознак: 1) екологічна безпека – об’єкт екологічного права, складова національної безпеки; 2) забезпечується системою державно-правових та соціальних заходів; 3) спрямована на екологічно небезпечну діяльність; 4) суть – у запобіганні виникненню екологічного ризику [3, с.133]. В колективному підручнику з екологічного права України під редакцією А.П. Гетьмана та М.В. Шульги також знаходимо визначення екологічної безпеки через ряд її ознак, зокрема вічну цінність суспільства, яка базується на певних гарантіях безпеки існування природи і людини; при її забезпеченні враховуються закони природи; забезпечення екологічної безпеки гарантується і контролюється державою через систему спеціальних органів; є одним з основних принципів екологічного права [4, с.293]. Н.В. Барбашова вважає, що екологічна безпека з правової точки зору – це: 1) захист життя та здоров’я людини від наслідків техногенного та природного шкідливого впливу; 2) захист природних екосистем, негативний вплив на які може спричинити шкоду здоров’ю та життю людини; 3) обов’язкове наукове прогнозування впливу та наслідків впровадження сучасних технологій на умови проживання майбутніх генерацій людей, проте робить висновок, що в цьому понятті відсутній критерій характеристики масштабів негативного екологічного впливу на навколишнє середовище і тому пропонує відмовитись від «аморфного» терміну «екологічна безпека» і запровадити «чітку градацію екологічної небезпеки даного рівня», що дозволить здійснювати ефективні превентивні і ліквідаційні заходи в цій сфері [5, с.8].

Можна узагальнити та систематизувати відомості щодо визначення екологічної безпеки, у наведених вище працях, таким чином:

1. Це складова глобальної і національної безпеки природного чи техногенного характеру. 2. Об'єкт, один з основних принципів екологічного права та його комплексна галузь і галузь законодавства, а також об'єкт міжнародно-правового регулювання. 3. Стан розвитку суспільних відносин та стан навколишнього середовища, за якого забезпечується захист інтересів, життя та здоров'я людини від шкідливого впливу, сукупність заходів, передбачених чинним законодавством. 4. Забезпечується шляхом створення та діяльності спеціально уповноважених органів держави. 5. Пов'язана із веденням екологічно небезпечної діяльності, її ознакою виступає наявність екологічного ризику, а принципом – принцип нульового (прийнятного) ризику. 6. Повинна базуватись на постійних наукових дослідженнях впливу та наслідків впровадження сучасних технологій в екологічній сфері [6, с.13-14].

Визначення екологічної безпеки сформульовано у ст.50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [7] як стану довкілля, за якого забезпечується запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникненню небезпеки для здоров'я людей. Отже, екологічна безпека як фактичний стан довкілля є сукупністю певних його властивостей та створюваних діяльністю людини умов, за яких з урахуванням економічних, соціальних чинників і науково обґрунтованих допустимих навантажень на об'єкти біосфери утримуються на мінімально можливому рівні ризику антропогенного впливу на довкілля та забезпечується збереження життєдіяльності людей.

Центральною категорією екологічної безпеки є поняття екологічного ризику як вірогідність навмисних або випадкових, поступових та катастрофічних антропогенних змін існуючих природних об'єктів, факторів та екологічних ресурсів, як зазначено у Наказі Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження методичних рекомендацій «Обстеження та районування території за ступенем впливу антропогенних чинників на стан об'єктів довкілля з використанням цитогенетичних методів» від

13.03.2007 № 116 . Із визначення випливає два аспекти екологічного ризику: потенційний ризик і реальний ризик. Потенційний екологічний ризик - це явище небезпеки порушення стосунків живих організмів з навколишнім середовищем внаслідок дії природних чи антропогенних чинників. Реальний екологічний ризик утворюється потенційним з урахуванням ймовірної частоти його реалізації. За характером прояву екологічний ризик може бути раптовим (техногенна аварія, землетрус тощо) і повільним (зсув, підтоплення, ерозія тощо).

Екологічний ризик, впливаючи на формування спеціального статусу володільців джерел підвищеної екологічної небезпеки, одночасно є передумовою покладення на таких суб'єктів специфічних обов'язків, які впливають із загального абсолютного права громадян на безпечне природне середовище, а також зобов'язання забезпечити стан екологічної безпеки. На жаль, в законодавстві України ще відсутній перелік обов'язків володільців джерел підвищеної екологічної небезпеки, що знижує чіткість процесу реалізації правових норм, знижуючи рівень відповідальності володільців небезпечних джерел [8, с.332].

Обов'язок визначення ступенів екологічного ризику і екологічної безпеки з метою оцінки впливу діяльності об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища та оцінки ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища шляхом здійснення екологічної експертизи передбачений ст. 5 Закону України "Про екологічну експертизу" від 9.02.1995 р. Екологічний ризик виступає об'єктом еколога-експертних правовідносин і впливає на визначення правового статусу осіб, які постраждали внаслідок заподіяння шкоди від джерела підвищеної екологічної небезпеки.

У Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку найбільш поширених і небезпечних забруднюючих речовин, викиди яких в атмосферне повітря підлягають регулюванню» від 29.11.2001 р. № 1598 визначено види екологічно небезпечних об'єктів господарської діяльності. У кожному конкретному випадку екологічно небезпечні види діяльності визна-

чаються Мінприроди або його органами на місцях. Усі ці види діяльності, так само, як і використання небезпечних речовин, є джерелом підвищеної небезпеки. Ризиковий характер небезпечних речовин, що використовуються у природокористуванні, формує передумови виникнення правовідносин і ставить певні вимоги до суб'єкта екологічно небезпечної діяльності, який має бути опосередкований дозволом (ліцензією) на право зайняття екологічно небезпечними видами діяльності.

Джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, яка створює підвищену небезпеку для осіб, яку цю діяльність здійснюють, та інших осіб (ст. 1187 Цивільного Кодексу України). Характерні ознаки джерела підвищеної небезпеки: неможливість повного контролю з боку людини; наявність шкідливих властивостей; велика ймовірність завдання шкоди. У ч. 1 ст. 1187 Цивільного Кодексу України закріплено тільки приблизний перелік джерел підвищеної небезпеки. Вичерпний їх перелік навести неможливо у зв'язку з постійним розвитком науки та техніки.

Обов'язок відшкодувати шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, покладено на володільця джерела підвищеної небезпеки, тобто особу, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку. Особливості розгляду судами таких справ визначено у Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки» від 01.03.2013 № 4.

Загальні положення та заходи охорони природних об'єктів та їх ресурсів закріплено у статтях 51-59 Закону України «Про

охорону навколишнього природного середовища». Ці норми конкретизуються у природоресурсових кодексах та законах. При проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування, а також в процесі експлуатації цих об'єктів забезпечується екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище. При цьому повинні передбачатися вловлювання, утилізація, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повна їх ліквідація, виконання інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей.

Підприємства, установи й організації, діяльність яких пов'язана з шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів.

Попередньо замовник, що планує здійснювати відповідну діяльність, доручає підготувати матеріали оцінки впливу на довкілля спеціалізованим організаціям, які мають відповідну ліцензію. Проекти господарської та іншої діяльності повинні мати матеріали оцінки її впливу на навколишнє природне середовище (ОВНС) і здоров'я людей. Інакше кажучи, це документація по оцінці ймовірних екологічних ризиків для довкілля, яка подається на екологічну експертизу. За своїми функціями і особливостям ОВНС має превентивний характер, що відображено у її меті та завданнях.

Метою оцінки впливу на довкілля є визначення доцільності та прийнятності запланованої діяльності, а також обґрунтування економічних, технічних, організаційних, санітарних, державно-правових та інших заходів щодо забезпечення безпеки довкілля.

Оцінка впливу на довкілля планової діяльності та порядок її проведення спрямована на: визначення переліку можливих еколо-

гічно небезпечних впливів і зон впливів запланованої діяльності на навколишнє середовище; прогноз змін стану навколишнього середовища відповідно до переліку впливів; визначення комплексу заходів щодо попередження або обмеження небезпечних впливів планованої діяльності на навколишнє середовище, необхідних для дотримання вимог природоохоронного та санітарного законодавства та інших законодавчих і нормативних документів, що стосуються безпеки навколишнього середовища; складання Заяви про екологічні наслідки планованої діяльності.

Об'єктами ОВНС, як правило, є конкретні проекти промислових об'єктів (електростанція, шосе, завод, тощо); плани та програми розвитку галузей та територій (так звана стратегічна екологічна оцінка); проекти, що фінансуються за рахунок міжнародної допомоги .

Порядок оформлення та вимоги щодо змісту документації оцінки впливу на довкілля визначено у Державних будівельних нормах (ДБН А.2.2-1-2003) «Проектування. Склад та зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд», затверджених наказом Держбуду України від 15 грудня 2003 р. № 214. Вона оформляється окремим розділом у складі проектної документації на нове будівництво, реконструкцію та технічне переоснащення об'єктів промислового і цивільного призначення.

Положення ДБН А.2.2-1-2003, що стосується правил проведення ОВНС в Україні, також передбачають публічні консультації та оприлюднення інформації, як цього вимагає Орхуська Конвенція, до якої входить і Україна [9, с.7]. Згідно з цими положеннями ДБН публічні консультації необхідні тільки для проектів з вищезазначеного переліку у Додатку Е (тобто проектів з підвищеним ризиком небезпечного впливу на довкілля), тоді як для інших проектів вистачає рішення щодо результатів ОВНС, яке приймає регулюючий орган. Ця ситуація не відображає міжнародну модель відкритості інформації ОВНС для громадськості.

Екологічна експертиза в Україні виконує не тільки превентивну функцію щодо охорони навколишнього середовища, але й виступає однією із початкових стадій оформлення та реалізації права спеціального природокористування.

Метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах. Основними завданнями екологічної експертизи при цьому є: визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності; організація комплексної, науково обгрунтованої оцінки об'єктів екологічної експертизи; оцінка впливу діяльності об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища, і якість природних ресурсів; оцінка ефективності, повноти, обгрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища та інші.

За ст.13 Закону України «Про екологічну експертизу», державна експертиза є обов'язковою для всіх видів діяльності та об'єктів підвищеної екологічної небезпеки. Забороняється введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання всіх екологічних вимог і виконання заходів, передбачених у проектах на будівництво та реконструкцію (розширення та технічне переоснащення).

Чинне природноресурсове законодавство визначає особливості проведення превентивних заходів забезпечення екологічної безпеки щодо окремих природних об'єктів та їх ресурсів. Наприклад, за ст. 36 Закону України «Про тваринний світ» від , під час проведення екологічної експертизи діючих об'єктів, проектів будівництва та реконструкції (розширення, технічного переозброєння) підприємств, споруд та інших об'єктів, впровадження нової техніки, технології, матеріалів і речовин обов'язково враховується їх вплив на стан тваринного світу, середовище перебування, шляхи міграції та умови розмноження тварин. Ст.23 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» містить норму, що проектування, будівництво і реконструкція підприємств та інших об'єктів має здійснюватись із урахуванням накопичення і трансформації забруднення в атмосфері, його транскордонного перенесення, особливостей кліматичних умов.

Також разом із охарактеризованими вище превентивними заходами чинне законодавство передбачає ряд ліквідаційних за-

ходів щодо усунення порушень довкілля. Відповідно до ст. 12 Закону «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації може передбачати встановлення заборон на здійснення певних видів діяльності у царині використання природних ресурсів. Зокрема, можуть бути заборонені: будівництво та функціонування небезпечних для довкілля об'єктів, застосування особливо небезпечних речовин, засобів захисту рослин, які можуть погіршити стан довкілля, функціонування санаторно-курортних закладів.

Може бути заборонено провадження будь-якої іншої діяльності з використання природних ресурсів, якщо вона є екологічно небезпечною. Законодавство допускає поєднання правових режимів зони надзвичайної екологічної ситуації і надзвичайного стану на певній території. У цьому разі у зоні надзвичайної екологічної ситуації можуть запроваджуватися заходи, передбачені правовим режимом надзвичайного стану.

Як висновок, варто зауважити, що у чинному законодавстві розроблено основні напрямки як превентивних, так і ліквідаційних заходів забезпечення екологічної безпеки, проте не всі положення відповідають міжнародним стандартам до здійснення такої діяльності (зокрема, щодо ОВНС та екологічної експертизи).

1. Колбасов О.С. Концепция экологической безопасности (юридический аспект) / О.С. Колбасов // Советское государство и право. – 1988. – №12.
2. Андрейцев В.І. Екологічне право : курс лекцій / В.І. Андрейцев. – К.: Юрінком Інтер, 1996.
3. Балюк Г.І. Екологічна безпека та її правове забезпечення» (крім п.5) / Екологічне право України (академічний курс)/Заг.ред. Ю.С.Шемиченка. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2005.
4. Екологічне право. Підручник / за ред. Гетьмана А.П. – Х.: Право, 2013. – с.293.
5. Барбашова Н.В. Правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. юрид. наук : спец.12.00.06 „Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право” / Н.В. Барбашова. – К., 1999.

6. Романко С.М. *Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції : Монографія. - Івано-Франківськ, Місто НВ. - 2011.*
7. Андрейцев В.І. *Право екологічної безпеки. Навч. та наук.-практ. пос.-К. Знання-Пресс.. 2002. – 332с.*
8. *Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 року.*
9. *Оцінка впливу на довкілля в Україні: вирішення проблеми по-європейськи. Аналітичний документ //Ресурсно - аналітичний центр «Суспільство та довкілля». – Львів, 2011.*

Романко С.М. Екологічна безпека довкілля та людини : поняття, критерії та окремі превентивні заходи забезпечення

У статті характеризуються основні теоретичні аспекти поняття «екологічна безпека довкілля та людини» в контексті підгалузі права екологічної безпеки як сукупності заходів, що реалізуються уповноваженими суб'єктами з метою мінімізації екологічного ризику та забезпечення права людини на безпечне довкілля. Визначено основні ознаки та види центральної категорії екологічної безпеки – екологічного ризику, охарактеризовано особливості правового режиму використання джерел підвищеної екологічної небезпеки.

Особливу увагу автор приділив дослідженню правового регулювання здійснення таких превентивних заходів забезпечення екологічної безпеки як оцінка впливу на навколишнє природне середовище та екологічна експертиза. Крім того, наголошується також на необхідності своєчасної реалізації і ліквідаційних заходів екологічної безпеки.

Ключові слова: екологічна безпека, екологічний ризик, оцінка впливу на НПС, екологічна експертиза.

Romanko S.M. Ecological safety of the environment and the person: concepts, criteria and certain preventive measures of provision

This paper describes the main theoretical aspects of the concept of «ecological safety» in the context of the Environmental Safety Law) as a combination of measures implemented by the authorized agents in order to minimize environmental impacts and ensure the human right to a safe environment. The main characteristics and types of the central category of environmental safety - environmental impacts and the legal regime of the sources of high environmental risk are revealed.

Particular attention is paid to the research of the legal regulation of such preventive measure to ensure environmental safety as the Environmental Impact Assessment and Environmental Expertise. In addition, there is also need for prompt realization of liquidation measures of ensuring of ecological safety.

Keywords: environmental safety, environmental impact assessment, environmental expertise.

ЮРИДИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

УДК. 349.6

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблематики вирішення екологічних конфліктів доцільно проводити в контексті аналізу наукових розвідок у сфері юридичної конфліктології, предметом вивчення яких є питання розв'язання правових конфліктів.

Постановка проблеми. Взаємодія людини з природою породжує виникнення ряду конфліктних ситуацій, які пов'язані з тим, що використання природних ресурсів з метою задоволення певної сфери інтересів (економічних, естетичних, культурних та ряду інших) супроводжується впливом на природне середовище, який досить часто носить негативний характер, а відтак зумовлює необхідність вжиття заходів щодо відновлення природних ресурсів та охорони навколишнього середовища. На сьогодні протиріччя у взаємовідносинах «людина – природа – суспільство» набувають глобального значення, що характеризуються такими ключовими проблемами: охорони й використання водних, земельних, лісових і мінеральних ресурсів; збереження біорізноманіття; зміни клімату й забруднення атмосфери; енергетичної й ресурсної безпеки; «екологічної дискримінації» [1]. Обмеженість природних ресурсів, неправильне формування ресурсно-витратної політики загрожують екологічними конфліктами, наслідки яких досить складно спрогнозувати. Все це зумовлює необхідність пошуку дієвих механізмів та інструментів узгодження еколого-економічних інтересів з метою запобігання екологічним конфліктам, а у випадку їх настання – своєчасного врегулювання та ефективного розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та розв'язання конфліктних ситуацій у правовій площині виступають предметом численних наукових досліджень сучасних

вітчизняних правознавців, політологів та соціологів. Беручи до уваги міждисциплінарний характер еколого-правового конфлікту, важливе значення для формування теоретико-правової основи дослідження мають наукові доробки вчених у галузі юридичної конфліктології: П. А. Астахова, Є. В. Богданова, В. М. Кривцової, М. М. Новікової, М. А. Романенко, Т. О. Подковенко тощо. В рамках екологічного права вчені досліджують процесуальні аспекти врегулювання окремих видів екологічних спорів: А. О. Арсенюк, О. В. Бурцев, А. П. Гетьман, В. М. Завгородня, Л. В. Лейба. Безпосередньо проблематикою еколого-правових конфліктів активно займається російська вчена О. Л. Дубовік.

Метою статті є визначення правових форм, способів та юридичних процедур, які у сукупності формують юридичний механізм врегулювання еколого-правових конфліктів як найбільш дієвого та ефективного регулятора конфліктної ситуації.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблематики вирішення екологічних конфліктів доцільно проводити в контексті аналізу наукових розвідок у сфері юридичної конфліктології, предметом вивчення яких є питання розв'язання правових конфліктів загалом. За своєю суттю екологічний конфлікт є різновидом правового, якому притаманні загальні ознаки конфлікту юридичного (зв'язаність конфлікту правовими відносинами, наявність правових ознак суб'єктів чи об'єкта конфлікту; можливість вирішення правовими засобами; галузева визначеність конфлікту; наявність юридичних наслідків; можливість застосування примусових засобів у процесі вирішення конфлікту; вирішення конфлікту в межах спеціальної юридичної процедури [2]), а також спеціальні ознаки, що відображають саме екологічний зміст конфлікту (спеціальний об'єкт та предмет; регламентація нормами екологічного права; специфічні наслідки – завдання шкоди навколишньому природному середовищу тощо).

У науковій літературі вплив на конфлікт з метою його розв'язання позначається терміном «управління конфліктом». Як зазначає білоруський вчений Є.В. Богданов, конфлікт – це феномен, який має складну структуру, що зумовлює специфіку управління конфліктом[3]. Управління конфліктом включає альтернативне

вирішення багаторівневих завдань: попередження, врегулювання, вирішення. Попередження конфлікту направлено на усунення причин його виникнення до стадії відкритого конфлікту. Врегулювання допомагає ослабити конфліктне протистояння сторін. І, нарешті, вирішення конфлікту усуває корінні протиріччя шляхом задоволення інтересів сторін [4, с. 192-195]. М. А. Романенко розмежовує категорії «управління», «врегулювання» та «вирішення» правового конфлікту: «під управлінням правовим конфліктом необхідно розуміти здійснення прямих та непрямих правових, психологічних, організаційних та інших форм впливу на поведінку конфліктуючих суб'єктів права з метою спонукання їх до... використання правових засобів. Наслідком управління може бути врегулювання чи вирішення правового конфлікту. При цьому врегулювання – категорія більш широка, яка передбачає, у тому числі і вирішення [5, с. 10]. М. М. Новікова оперує терміном менеджмент юридичного конфлікту (як синонім поняттю «управління конфліктом» - прим. автора), який розглядається як особливий вид діяльності спеціально уповноважених органів та посадових осіб, спрямований на попередження, контроль та вирішення юридичного конфлікту з максимальною користю для його сторін [6, с. 10]. Тобто у даному випадку елементами управління є попередження, контроль та вирішення конфлікту. Як бачимо, не зважаючи на різні позиції науковців щодо змістовних складових структури управління конфліктом, одностайною є позиція науковців, що кінцевою метою управління конфліктом є його вирішення.

Наука конфліктології вивчає різні механізми впливу, способи та засоби розв'язання конфліктів. Серед них важливе значення мають правові форми та процедури, за допомогою яких конфлікт може бути попереджений чи припинений. Погоджуємося із думкою Т. О. Подковенко, що «підхід з позиції права до розв'язання спірних питань і конфліктів є необхідним в суспільстві і може бути ефективним, особливо, якщо випадок підпадає під юридичні норми. Право як важливий регулятор суспільних відносин надає більшої стабільності суспільному розвитку, забезпечує можливість оптимального поєднання різноманітних інтересів та потреб, сприяє максимальному врахуванню усіх аспектів життя» [7].

П.А. Астахов, досліджуючи сучасні форми вирішення юридичних конфліктів, вказує на можливість використання різних способів і процедур їх вирішення, які у своїй сукупності утворюють певну систему розв'язання юридичних конфліктів. В концептуальному плані, така система, на думку автора, становить сукупність організаційних і процедурно-процесуальних елементів. В рамках цієї системи виокремлюється дві функціональні підсистеми: система юрисдикції, в основі функціонування якої лежить принцип владно-примусового вирішення юридичних конфліктів, і система альтернативного врегулювання (консенсуальна форма), що базується на принципі компромісу [8, с. 23]. Подібну наукову позицію займає і науковець В.М. Кривцова, яка виділяє правові механізми і неюридичні засоби (медіаторинг, посередництво, громадський арбітраж) по управлінню різними юридичними конфліктами, зокрема, їх розв'язання або превенції [9, с. 5].

Із запропонованих вище наукових досліджень складається враження, що ці форми вирішення конфліктів протиставляються одна одній та виступають такими, що є взаємовиключними, носять протилежний за змістом характер. У визначеннях, які пропонуються у науковій літературі для позначення альтернативних форм врегулювання конфліктів, переважно даються такі змістовні характеристики, які, як справедливо зазначає С. Д. Мірхусеева, «протиставляються юридичному способу, вказуючи на його формалізованість, регламентованість правовими нормами. У зв'язку з цим, – підкреслює автор, – деякі автори пропонують їх позначати як «неформальні», «квазіюридичні» процедури» [10, с. 226]. Цілковито обгрунтованими, на нашу думку, є висловлювання вченої, що таке трактування альтернативних способів врегулювання конфлікту є неправильним, адже такі процедури в тій чи іншій мірі отримують правову регламентацію (наприклад, третейське судочинство); при цьому діяльність із врегулювання правового спору, яка здійснюється особами, що не наділені владно-примусовими повноваженнями, також являє собою визначену процедуру, як на основі, так із застосуванням норм права [10, с. 226]. Практично аналогічну позицію займають вчені Республіки Білорусь та нази-

вають альтернативними способами вирішення спорів такі способи, які здійснюються без втручання держави [11].

Усталені погляди щодо визначення правового інструментарію розв'язання правових конфліктів варто застосовувати і при дослідженні проблем врегулювання екологічних конфліктів. Натомість, сучасна екологічна наука, розглядаючи проблематику вирішення екологічних конфліктів, йде іншим шляхом. У навчальній еколого-правовій літературі врегулювання екологічних спорів визначається як окрема функція управління у сфері природокористування та охорони довкілля [12, с. 38]. В. М. Завгородня уточнює, що вирішення екологічних спорів як функція державного управління може бути виділена лише в частині тих спорів, що не вирішуються в судовому порядку. Наприклад, ч. 4 ст. 158 Земельного кодексу України уповноважує органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів вирішувати земельні спори щодо меж земельних ділянок за межами населених пунктів, розташування обмежень у використанні земель та земельних сервітутів [13, с. 121]. Більше того, вказується на похідний характер відносин щодо врегулювання екологічних спорів – «еколого-процесуальні, еколого-інформаційні відносини у сфері розгляду спорів», – особливістю яких є те, що вони здійснюються поряд з основними екологічними відносинами в процесі їх виникнення, розвитку, припинення [14, с. 4]. А. П. Гетьман розробив теорію формування еколого-процесуальної підгалузі права в рамках екологічного матеріального права [15; 16]. При цьому вчений в межах концепції еколого-правового процесу поряд з такими елементами, як: процесуальні норми, що містяться в матеріальному екологічному праві; діяльність уповноважених державних органів влади та управління по розгляду індивідуальних справ у сфері природокористування й охорони довкілля, яка регулюється еколого-процесуальними нормами; еколого-процесуальні правовідносини, – виокремлює процесуальну форму реалізації матеріальних норм екологічного права у сферах: просторово-територіального устрою об'єктів природи; ведення природоресурсових кадастрів; планування, прогнозування, нагляду (моніторингу) та інформування в галузі природокористування та охорони довкіл-

ля; розподілу та перерозподілу природних ресурсів; екологічного контролю; екологічної експертизи; позасудового розгляду екологічних спорів [16, с. 5].

Таким чином, із запропонованих вище суджень вбачається, що позасудова форма врегулювання екологічних спорів є еколого-процесуальним порядком їх вирішення, оскільки це є процесуальною діяльністю спеціально уповноважених державних органів управління, інших суб'єктів екологічних відносин, здійснювана на підставі приписів, наявних у процесуальних нормах екологічного права. Проте це не є єдино визнаною позицією. Так, Я. О. Лисенко, досліджуючи процедуру вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування, піддає сумніву можливість застосування у теперішніх умовах такого підходу до розуміння земельного процесу (який є складовим елементом екологічного процесу – прим. авт.) та місця в ньому вирішення земельних спорів у межах функції державного управління землями [17, с. 106].

Ще одним аспектом, на який варто звернути увагу, це те, що еколого-правова наука здебільшого послуговується терміном «спір», а не «конфлікт». Це насамперед зумовлено тим, що чинне національне законодавство не містить легального визначення ані поняття конфлікту, ані спору, та, разом з тим, використовує саме категорію «спір». Так, як загальні норми екологічного права, так і спеціальні щодо окремого природного ресурсу, оперують поняттям «спір у галузі охорони навколишнього природного середовища» (розділ XIV закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [18]), «земельний спір» (глава 25 Земельного кодексу України [19]), «спори з питань охорони, захисту, використання та відтворення лісів» (глава 21 Лісового кодексу України [20]) і т.д. Беручи до уваги положення нормативно-правових актів, якими закріплено правове регулювання вирішення спорів у галузі охорони навколишнього природного середовища (ст. ст. 158, 159 Земельного кодексу України [19], ст. 109 Водного кодексу України [21] та ін.), у попередніх публікаціях, нами доведено, що екологічний спір доцільно розглядати як категорію, в яку трансформується екологічний конфлікт на стадії

врегулювання конфліктної ситуації правовими засобами в межах спеціальної юридичної процедури [22, с. 252].

Сучасні еколого-правові розробки категорії «конфлікт» стосуються, як правило, питань вирішення екологічних спорів в контексті окремо взятого природного ресурсу з акцентуванням уваги на традиційних формах і методах врегулювання спору. Як приклад, можна навести тематику дисертаційних досліджень, що були захищені у 2016 р.: дисертація А. О. Арсенюк «Процесуально-процедурний порядок судового розгляду земельних спорів в Україні» [24], О. В. Бурцева «Правові засади вирішення спорів щодо меж земельних ділянок» [25]. При цьому, правовий аналіз врегулювання спорів здійснюється в межах напрацювань адміністративного та процесуальних галузей права, виокремлюючи судову та позасудову процедуру. Так, позасудовий порядок, на думку О. В. Бурцева, ґрунтується на конституційному положенні про можливість звернення до органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інших спеціально уповноважених органів із заявою (клопотанням) про усунення шкідливих дій (бездіяльності), що порушують будь-які права, в тому числі й земельні [25, с. 97]. В контексті пошуку шляхів оптимізації вирішення спорів щодо меж земельних ділянок автор досліджує процедури посередництва і примирення як форм позасудового порядку розв'язання спорів [25, с. 162-166].

О. Л. Дубовік зазначає, що поряд із традиційними правовими приписами наукових розвідок та правотворчих розробок потребують розвитку правові інститути і норми, які спеціалізуються на вирішенні еколого-правових конфліктів, адаптованих до їх специфіки [26, с. 51]. Погоджуючись із висунутою тезою, додамо, що в умовах практичної реалізації концепції сталого розвитку суспільства перевагу потрібно надавати саме альтернативним формам та способам врегулювання протиріч, які сприятимуть ефективному вирішенню екологічних конфліктів з максимальним урахуванням законних соціально прийнятних інтересів усіх учасників. З цією метою необхідно удосконалити механізм правового регулювання нетрадиційних процедур врегулювання конфліктних ситуацій, що сприятиме їх розвитку та можливості в майбутньому стати

повноцінною альтернативою судовій, адміністративній та іншим юрисдикційним формам розв'язання спорів.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати ряд висновків. По-перше, дослідження у цій сфері на сьогодні носять фрагментарний характер, здебільшого коло наукового пошуку обмежується вивченням окремих видів екологічних спорів без комплексного аналізу проблематики конфліктів з точки зору еколого-правової науки. По-друге, зважаючи на соціально-правовий та екологічний характер категорії «конфлікт» наукову розвідку потрібно проводити з урахуванням міжгалузевих кореляційних зв'язків та акумулювання позитивного досвіду наукових напрацювань інших галузей (конфліктології, соціології, екології тощо). По-третє, в рамках концепції сталого розвитку доцільно максимально розвинути механізм компромісної взаємодії різних суб'єктів екологічних правовідносин з метою гармонізації їх інтересів та подолання діючих й запобігання виникненню нових екологічних конфліктів.

1. Сабадаш В. Екологічні конфлікти як провісники глобальної війни за природні ресурси / Віктор Сабадаш // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/218-ekologchn-konflkti-yak-provsniki-globalnoyi-vyni-za-prirodn-resursi.html>
2. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укреникл., 1998. – Т. 3: К – М. – 792 с.
3. Богданов Е.В. Правосудие как деятельность по управлению конфликтом / Е. В. Богданов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/23553/1/22_%D0%B1%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2.pdf
4. Тагиров Э. Р. Конфликты в обществе: от противостояния к согласию / Э. Р. Тагиров, Л. С. Тронова. – Казань : КазФЭИ, 1996. – 240 с.
5. Романенко М. А. Альтернативные формы разрешения правовых конфликтов в сфере прав человека и гражданина : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01 / Марина Андреевна Романенко. – Саратов, 2008. – 18 с.
6. Новікова М. М. Понятійно-категоріальний апарат менеджменту юридичного конфлікту / М. М. Новікова // Право і суспільство. – 2014. – № 6-2. – С. 9 – 13.
7. Подковенко Т. О. Становлення правової конфліктології як науки та її місце в системі юридичної освіти / Т. О. Подковенко // [Елек-

- тронний ресурс*]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/29_NIOXXI_2012/Pravo/1_118136.doc.htm
8. Астахов П.А. *Юридические конфликты и современные формы их разрешения (теоретико-правовое исследование) : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Павел Алексеевич Астахов. – Москва, 2006. – 62с.*
 9. Кривцова В. М. *Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Валентина Максимівна Кривцова. – Харків, 2005. – 18 с.*
 10. Мирхусеева С. Д. *К вопросу о терминологии понятия альтернативного разрешения споров / С. Д. Мирхусеева // Вестник Бурятского государственного университета. – 2013. – № 2. – С. 224 – 227.*
 11. Стародынова С. М., Зеленкевич В. Г. *Понятие и сущность альтернативных способов разрешения споров в Республике Беларусь / С. М. Стародынова, В. Г. Зеленкевич // Электронный научный ж-л «На пути к гражданскому обществу». – 2016. – № 3.*
 12. *Екологічне право України : підручник / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. – Харків : Право, 2005. – 384 с.*
 13. Завгородня В. М. *Система і класифікація функцій державного управління у сфері природокористування і охорони довкілля / В. М. Завгородня // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 1 (4). – С. 120–124.*
 14. *Екологічне право : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. – Х. : Право, 2013. – 432 с.*
 15. Гетьман А.П. *Поняття та система еколого-процесуального права України / А.П.Гетьман // Харків: Вісник академії правових наук України. – 1996. – №5. – С.143–149.*
 16. Гетьман А. П. *Вступ до теорії еколого-процесуального права України / А. П. Гетьман. – Харків : «Основа», 1998. – 206 с.*
 17. Лисенко Я. *Реалізація земельних юрисдикційних норм у позасудовому порядку органами місцевого самоврядування / Ярослава Лисенко // Юридична Україна. – 2010. – № 4. – С. 103 – 110.*
 18. *Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.*
 19. *Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.*
 20. *Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. № 3852-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.*

21. *Водний кодекс України від 06 червня 1995 р. № 213/95-ВР// Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.*
22. *Яремак З.В. «Екологічний конфлікт» та «екологічний спір»: співвідношення понять / З. В. Яремак // Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України: матер. засідання «круглого столу» (м. Харків, 2 грудня 2016 р). – Харків : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2016. – С. 248 – 252.*
23. *Арсенюк А. О. Процесуально-процедурний порядок судового розгляду земельних спорів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Анна Олегівна Арсенюк. – Київ, 2016. – 223 с.*
24. *Бурцев О. В. Правові засади вирішення спорів щодо меж земельних ділянок : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Олег Володимирович Бурцев. – Харків, 2016. – 197 с.*
25. *Дубовик О. Л. Правовое регулирование экологических конфликтов: некоторые исходные положения / О. Л. Дубовик // Lex Russica. – 2016. – № 6. – С. 48 – 60.*

Яремак З.В. Юридичний механізм врегулювання еколого-правових конфліктів (постановка проблеми).

У статті здійснено теоретико-правове дослідження правових форм, способів та юридичних процедур, які у сукупності формують юридичний механізм врегулювання еколого-правових конфліктів. Проаналізовано сучасний стан вивчення окресленої проблематики внаслідок екологічного права. Запропоновано перспективи подальших наукових досліджень напрямі розвитку альтернативних способів та форм вирішення екологічних спорів.

Ключові слова: еколого-правовий конфлікт; екологічний спір; альтернативні способи врегулювання конфлікту; юрисдикційні форми вирішення спору.

Яремак З.В. Юридический механизм урегулирования эколого-правовых конфликтов (постановка проблемы).

В статье осуществлен теоретико-правовое исследование правовых форм, способов и юридических процедур, которые в совокупности формируют юридический механизм урегулирования эколого-правовых конфликтов. Проанализировано современное состояние изучения этой проблематики наукой экологического права. Предложено перспективы дальнейших научных исследований в направлении развития альтернативных способов и форм решения экологических споров.

Ключевые слова: эколого-правовой конфликт; экологический спор; альтернативные способы урегулирования конфликта; юрисдикционные формы разрешения спора.

Yaremak Z.V. The juridical mechanism for settlement of environmental and legal conflicts (problem statement).

This article provides theoretical and legal research of legal forms, methods and juridical procedures, which in the aggregate form a juridical mechanism for settlement of environmental and legal conflicts.

The present state of study of designated problems in science of environmental law is analysed. It was concluded that the environmental and legal developments related, as a rule, by environmental disputes resolution in the context of a separate natural resource focusing on traditional forms and methods of dispute resolution. It was substantiated the necessity of a comprehensive research of problems of environmental conflicts resolution in the context of the analysis of scientific researches in the field of juridical conflict, the subject study of which is the question of solving legal conflicts in general.

It was the conclusion about the necessity of improving the mechanism of legal regulation of non-traditional procedures of conflict resolution which will facilitate their development and opportunities in the future to become a viable alternative to the judicial, administrative and other jurisdictional forms of dispute resolution.

Keywords: environmental and legal conflict, environmental dispute, alternative methods of conflict resolution, jurisdictional forms of dispute resolution.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД ТА
ПРАВА ЛЮДИНИ. ПИТАННЯ
АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА
ФІНАНСОВОГО ПРАВА.
АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО**

Петровська І.І.

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО
БЮДЖЕТНОГО КОНТРОЛЮ**

УДК 343.73:341.233.1

Необхідною умовою реалізації політичних та соціально-економічних перетворень в Україні є поступове приведення державного управління до рівня європейських стандартів, забезпечення єдиного злагодженого механізму діяльності всіх органів влади. Оскільки контроль – одна з головних функцій державного управління та невід’ємний елемент суспільних відносин, то у процесі його нормативно-правового регулювання відбуваються постійні зміни.

Результати контрольних дій за останні роки свідчать про те, що масштаби тіньового перерозподілу грошових потоків, у тому числі бюджетних, мізерність доходів від державної власності й обсяги вивезення капіталів за межі України величезні, а схеми скоєння порушень стають «досконалішими». Це свідчить про те, що, незважаючи на велику кількість контрольних органів та служб, чинна система контролю в публічних відносинах далека від досконалої й характеризується слабкістю теоретичної та методичної бази, а також недоліками в організації контрольного процесу. За таких умов дослідження правових засад бюджетного контролю вирізняється актуальністю.

Завданням даного дослідження є характеристика правових засад парламентського контролю у бюджетній сфері.

Науково-теоретичне підґрунтя для дослідження склали наукові праці, розробки таких провідних фахівців в галузі теорії управ-

ління та адміністративного права як В. Авер'янов, С.Алексєєв, О.Андрійко, О.Бандурко, Д.Бахрах, І.Бачило, Ю.Битяк, А.Васильєв, В.Гарашук, І.Голосніченко, С.Гончарук, Є.Додін, В.Олефір, В.Зуй, Р.Калужний, Л.Коваль, В.Колпаков, А.Комзюк, О.Корєєв, Б.Лазарєв, І.Март'янов, Н.Нижник, О.Остапенко, І.Пахомов, В.Петков, А.Селіванов, Ю.Тихомиров, М.Тищенко, В.Чиркін, В.Шкарупа та інші. Окремі питання правового регулювання бюджетного контролю досліджували такі провідні вчені-юристи, як: Л.Воронова, М.Кучерявенко, О.Орлюк, Л.Савченко, О.Гетманець, А.Монаєнко, А.Нечай, Н.Пришва, О.Солдатенко, В.Чернадчук. Р.Яцкін та інші, проте на сьогодні правове регулювання в цій сфері зазнало змін.

Контроль за використанням публічних фінансів (публічний фінансовий контроль) виступає одним з важливих напрямків діяльності суб'єктів адміністративного права. Спеціальним видом даного контролю є бюджетний контроль та аудит. Відповідно до ст. 26 Бюджетного кодексу України [1] контроль за дотриманням бюджетного законодавства спрямований на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами та здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками відповідно до бюджетного законодавства. Метою бюджетного контролю є забезпечення: (1) оцінки управління бюджетними коштами (включаючи проведення державного фінансового аудиту); (2) правильності ведення бухгалтерського обліку та достовірності фінансової і бюджетної звітності; (3) досягнення економії бюджетних коштів, їх цільового використання, ефективності і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів шляхом прийняття обґрунтованих управлінських рішень; (4) проведення аналізу та оцінки стану фінансової і господарської діяльності розпорядників бюджетних коштів; (5) запобігання порушенням бюджетного законодавства та забезпечення інтересів держави у процесі управління об'єктами державної власності; (6) обґрунтованість планування надходжень і витрат бюджету.

На основі аналізу положень Бюджетного кодексу України (ст.6) можна виділити такі види контролю за бюджетними коштами:

1. Парламентський контроль;
2. Внутрішній службовий контроль в системі виконавчої влади;
3. Муніципальний контроль за бюджетними коштами.

Парламентський контроль – це передбачений Конституцією та законами України вид діяльності парламенту, народних депутатів та утворених парламентом органів, який полягає в одержанні інформації, її аналізі, здійсненні у визначених законом формах засобів реагування задля запобігання порушенням Конституції, законів України, інших актів Верховної Ради та притягнення до конституційно-правової відповідальності за їх порушення [2, с.9].

Парламентський контроль у бюджетній сфері включає:

- безпосередній контроль Верховної Ради України;
- контроль Рахункової Палати;
- контроль комітету Верховної Ради України з питань бюджету.

Контроль за виконанням закону про Державний бюджет України (за ст.161 Бюджетного кодексу України) здійснює Верховна Рада як безпосередньо, так і через Рахункову палату. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, щомісяця, не пізніше 15 числа місяця, наступного за звітним, подає Верховній Раді місячний звіт про виконання Державного бюджету України. Зведені показники місячних звітів про виконання бюджетів подаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, Верховній Раді не пізніше 25 числа місяця, наступного за звітним. Квартальний звіт про виконання Державного бюджету України подається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, до Верховної Ради не пізніше ніж через 35 днів після закінчення звітного кварталу.

Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів України не пізніше 1 квітня року, наступного за звітним. Комітет, до предмета відання

якого належать питання бюджету, у двотижневий строк з дня отримання відповідних висновків та пропозицій Рахункової палати готує та подає на розгляд Верховної Ради проект постанови щодо річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України. Розгляд звіту про виконання закону про Державний бюджет України (згідно статті 162 Бюджетного кодексу) відбувається за процедурою повного обговорення. Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України у Верховній Раді представляє член Кабінету Міністрів України, відповідальний за формування та реалізацію державної фінансової і бюджетної політики. Із співдоповідями про виконання закону про Державний бюджет України виступають голова комітету, до предмета відання якого належать питання бюджету, та Голова Рахункової палати. На такому пленарному засіданні за процедурним рішенням Верховної Ради можуть бути заслухані головні розпорядники коштів державного бюджету щодо результатів виконання бюджетних програм за звітний період. За результатами розгляду Верховна Рада приймає рішення щодо річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України.

Відповідно до Глави 17 Розділу 5 Бюджетного Кодексу, Верховна Рада України здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства у процесі: (1) визначення Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період; (2) розгляду проекту та прийняття закону про Державний бюджет України; (3) внесення змін до закону про Державний бюджет України; (4) виконання закону про Державний бюджет України, у тому числі шляхом заслуховування звітів про виконання Державного бюджету України (включаючи звіти головних розпорядників коштів державного бюджету про використання ними бюджетних коштів та результати виконання відповідних бюджетних програм); (5) розгляду річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України; (6) використання кредитів (позик), що залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій.

Верховна Рада України здійснює контроль за діяльністю Рахункової палати щодо виконання нею повноважень, визначених законом.

Як бачимо нормативно закріплено положення, що контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використання здійснює Рахункова палата. Верховна Рада також може прийняти процедурне рішення про здійснення Рахунковою палатою позапланового заходу державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) за ініціативою не менш як однієї депутатської фракції (депутатської групи). Таке питання не може розглядатися Верховною Радою більше одного разу протягом однієї чергової сесії Верховної Ради від однієї депутатської фракції (депутатської групи).

Контроль за проведенням таємних видатків здійснюється Рахунковою палатою та Міністерством фінансів України. Звіти про проведені таємні видатки попередньо розглядаються Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету, Комітетом Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, Комітетом Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони. Звіти про проведені таємні видатки розглядаються Верховною Радою України на закритому пленарному засіданні.

Згідно ст.110 Бюджетного Кодексу, до повноважень Рахункової палати належить здійснення контролю за надходженням та використанням коштів Державного бюджету України, у тому числі за утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу, ефективністю управління коштами державного бюджету, використанням коштів місцевих бюджетів у частині трансфертів, що надаються з державного бюджету. Рахункова палата за підсумками кожного кварталу подає Верховній Раді України висновки про стан виконання закону про Державний бюджет України, а також пропозиції щодо усунення порушень, виявлених у звітному бюджетному періоді.

Діяльність Рахункової палати регулюється Конституцією України та Законом України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 № 576-VIII. В Законі зазначено, що Рахункова палата від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх вико-

ристанням. Рахункова палата підзвітна Верховній Раді України та регулярно її інформує про результати своєї роботи, є державним колегіальним органом; юридичною особою, має печатку із своїм найменуванням і зображенням Державного Герба України.

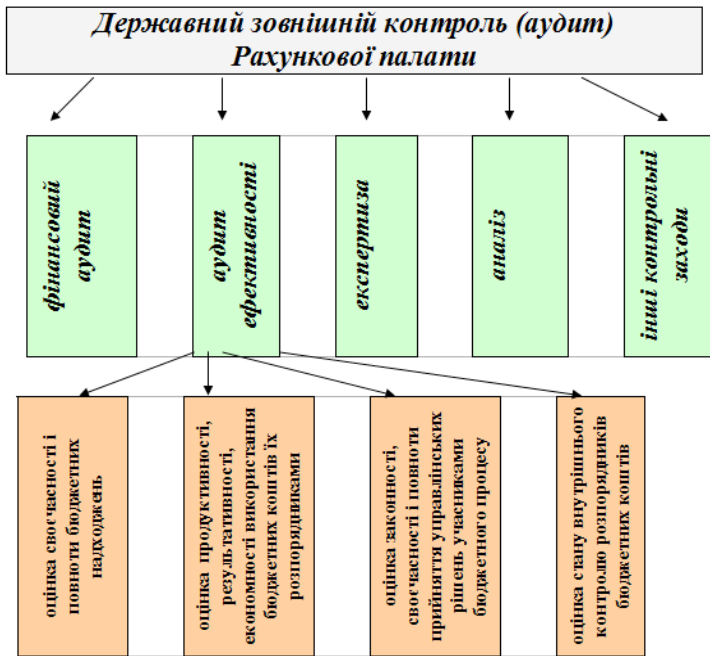
Діяльність Рахункової палати ґрунтується на принципах законності, незалежності, об'єктивності, безсторонності, гласності та неупередженості. Рахункова палата є організаційно, функціонально та фінансово незалежною, самостійно планує свою діяльність. Незалежність Рахункової палати забезпечується: (1) встановленим Конституцією України і Законом порядком призначення на посади та звільнення з посад членів Рахункової палати; (2) визначеними цим Законом та іншими законами України гарантіями діяльності Рахункової палати; (3) особливим порядком організаційного забезпечення діяльності Рахункової палати, встановленим законом.

Рахункова палата під час здійснення своїх повноважень є незалежною від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Незаконне втручання у здійснення Рахунковою палатою наданих законом повноважень забороняється і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій та громадських об'єднань, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб у діяльність Рахункової палати забороняється. Припинення повноважень Верховної Ради України не може бути підставою для припинення повноважень членів Рахункової палати.

Рахункова палата застосовує у своїй діяльності основні принципи діяльності Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI), Європейської організації вищих органів фінансового контролю (EUROSAI) та Міжнародні стандарти вищих органів фінансового контролю (ISSAI) в частині, що не суперечить Конституції та законам України.

Повноваження, покладені на Рахункову палату Конституцією України, здійснюються через провадження заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту). Він забезпечується Рахунковою палатою шляхом здійснення фінансового аудиту,

аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів. Фінансовий аудит полягає у перевірці, аналізі та оцінці правильності ведення, повноти обліку і достовірності звітності щодо надходжень і витрат бюджету, встановлення фактичного стану справ щодо цільового використання бюджетних коштів, дотримання законодавства при здійсненні операцій з бюджетними коштами. Аудит ефективності передбачає встановлення фактичного стану справ та надання оцінки щодо своєчасності і повноти бюджетних надходжень, продуктивності, результативності, економності використання бюджетних коштів їх розпорядниками та одержувачами, законності, своєчасності і повноти прийняття управлінських рішень учасниками бюджетного процесу, стану внутрішнього контролю розпорядників бюджетних коштів. Види контролю (аудиту) Рахункової палати зображено на малюнку 1.

Мал.1 Види контролю (аудиту) Рахункової палати

Оцінка продуктивності використання бюджетних коштів передбачає встановлення співвідношення між результатами діяльності розпорядника та одержувача бюджетних коштів і використаними для досягнення таких результатів коштами бюджету. Результативність використання бюджетних коштів передбачає встановлення ступеня відповідності фактичних результатів діяльності розпорядника та одержувача бюджетних коштів запланованим результатам.

Оцінка економності використання бюджетних коштів передбачає встановлення стану досягнення розпорядником та одержувачем таких коштів запланованих результатів за рахунок використання мінімального обсягу бюджетних коштів або досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів.

Комітет Верховної Ради України - орган Верховної Ради України, який утворюється з числа народних депутатів України для здійснення за окремими напрямками законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій. Комітет відповідальний перед Верховною Радою України і підзвітний їй. Діяльність комітетів координує Голова Верховної Ради України [4]. Комітети Верховної Ради України здійснюють такі функції: (1) законопроектну; (2) організаційну; (3) контрольну. Контрольна функція комітетів полягає в: аналізі практики застосування законодавчих актів у діяльності державних органів, їх посадових осіб з питань, віднесених до предметів відання комітетів, підготовці та поданні відповідних висновків та рекомендацій на розгляд Верховної Ради України; участі за дорученням Верховної Ради України у проведенні «Дня Уряду України»; контролі за виконанням Державного бюджету України в частині, що віднесена до предметів їх відання, для забезпечення доцільності, економності та ефективності використання державних коштів у порядку, встановленому законом; організації та підготовці за дорученням Верховної Ради України парламентських слухань; організації та підготовці слухань у комітетах; підготовці та поданні на розгляд Верховної Ради України запитів до Президента України від комі-

тету; взаємодії з Рахунковою палатою; взаємодії з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини; направленні матеріалів для відповідного реагування в межах, установлених законом, органам Верховної Ради України, державним органам, їх посадовим особам.

До повноважень Комітету Верховної Ради України з питань бюджету належать:

1) підготовка питання щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період та попередній розгляд проекту закону про Державний бюджет України;

2) надання до поданих на розгляд Верховної Ради України законопроектів висновків щодо їх впливу на показники бюджету та відповідності законам, що регулюють бюджетні відносини;

3) попередній розгляд річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України та підготовка проекту рішення щодо цього звіту для розгляду Верховною Радою України;

4) попередній розгляд інформації Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Казначейства України, інших центральних органів виконавчої влади про стан виконання закону про Державний бюджет України протягом відповідного бюджетного періоду;

5) взаємодія з Рахунковою палатою (включаючи попередній розгляд висновків і пропозицій Рахункової палати щодо результатів контролю за дотриманням бюджетного законодавства).

За зверненням Комітету Верховної Ради України з питань бюджету органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування надають інформацію про державний бюджет та місцеві бюджети, необхідну йому для підготовки та попереднього розгляду бюджетних питань. Комітети Верховної Ради України беруть участь у попередньому розгляді питання щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період та проекту закону про Державний бюджет України, а також попередньо розглядають питання про виконання Державного бюджету України (включаючи висновки і пропозиції Рахункової палати щодо результатів контролю за дотриманням бюджетного законодавства) в частині, що віднесена до компетенції комітетів.

Отже, парламентський бюджетний контроль здійснюється в Україні як безпосередньо Верховною Радою України, так і спеціально створеним в її складі комітетом з питань бюджету, а також незалежним зовнішнім контролюючим органом, який здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням від імені Верховної Ради України – Рахунковою палатою.

1. *Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>*
2. *Парламентський контроль: українські реалії та світовий досвід: матеріали науково-практичної конференції: Комітет з питань Регламенту, депутатської етики та організації роботи Верховної Ради України; Програма розвитку ООН в Україні «Доброчесність на практиці: програма врядування» – Київ, 2005 – 122 с.*
3. *Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/576-19>*
4. *Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80>*
5. *Воронова Л.К. Фінансове право України : підручник / Л.К. Воронова. – К. : Прецедент : Моя книга, 2006. – 448 с.*
6. *Савченко Л.А. Правові проблеми фінансового контролю в Україні : монографія / Л.А. Савченко. – Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2002. – 220 с.*

Петровська І.І. Правові засади парламентського бюджетного контролю

Дана стаття присвячена питанням парламентського контролю за бюджетними коштами. У ній надано розглядаються повноваження Верховної Ради України, комітету з питань бюджету та Рахункової палати щодо здійснення бюджетного контролю та аудиту.

Ключові слова: фінансовий контроль, парламентський контроль, бюджетний контроль, бюджетний аудит.

Петровская И.И. Правовые основы парламентского бюджетного контроля

Данная статья посвящена вопросам парламентского контроля за бюджетными средствами. В ней предоставлено рассматриваются полномочия Верховной Рады Украины, комитета по вопросам бюджета и Счетной палаты относительно осуществления бюджетного контроля и аудита.

Ключевые слова: финансовый контроль, парламентский контроль, бюджетный контроль, бюджетный аудит.

Petrovska I.I. The legal basis of parliamentary budget control

Control over the uses of public Finance (public financial control) is one of the important directions of activity the subjects of administrative law. The special forms of this control are budgetary control and audit.

According to article 26 of the Budget code of Ukraine control over the observance of budgetary legislation aimed at ensuring effective and efficient budget management and is exercised at all stages of the budget process his participants in accordance with the budget legislation.

Based on the analysis of the provisions of the Budget code of Ukraine (article 6) it is possible to allocate following kinds of control over budget funds:

1. Parliamentary control;
2. Internal control in the Executive branch;
3. Municipal control over budget funds.

Parliamentary control is provided by the Constitution and laws of Ukraine activity of the Parliament, and members of Parliament, educated by the Parliament bodies, which consists of obtains information, its analysis, the implementation of response to prevention of violations of the Constitution, laws of Ukraine, other acts of the Verkhovna Rada and involvements constitutional and legal responsibility.

Parliamentary control in the public budget sector includes:

- a control of the Verkhovna Rada of Ukraine;
- a control of the Accounting Chamber of Ukraine;
- a control of the Verkhovna Rada Committee on budget.

Under the article 161 of the Budgetary code of Ukraine the Verkhovna Rada of Ukraine shall exercise budgetary control independently and through the Accounting Chamber of Ukraine.

The Accounting Chamber of Ukraine carries out control over receipt and use of funds of State budget of Ukraine, exercise control over the formation, servicing and repayment of public debt, control over the management efficiency of state budget funds, control over the use of transfers to local budgets.

The Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on budget receives information from Executive bodies and bodies of local self-government about the state budget and local budgets necessary for preparation and preliminary consideration of budgetary issues.

Keywords: financial control, parliamentary control, budget control, budget audit.

Пташник І.Р.

НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ В СФЕРІ ЯДЕРНОГО РОЗЗБРОЄННЯ

УДК 341.1/8

Актуальність дослідження ролі ООН та її спеціалізованих установ в сфері контролю над ядерним озброєнням набула свого

нового розвитку в 2016 році, коли було прийнято Резолюцію ГА ООН стосовно потенційного ядерного роззброєння всіх ядерних країн.

На сьогодні результатом діяльності ООН, її основних органів, співпраці держав в сфері обмеження розповсюдження ядерної зброї є підписання основних міжнародних договорів. У 60-ті роки цілком реальною стала загроза перенесення гонки ракетно-ядерних озброєнь у космічний простір, що становило потенційну небезпеку для всього людства. Так, одним з перших документів в сфері обмеження використання ядерної зброї можна вважати Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою (відомий також як Московський договір), який був підписаний в Москві 05 серпня 1963 року урядами трьох країн – Сполучених Штатів, Радянського Союзу та Великобританії [1]. Договір складається з преамбули та шести статей. Договором передбачено заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, за її межами, включаючи космічний простір, під водою, включаючи територіальні води та відкрите море. Окрім того, Договір забороняє ядерні вибухи також в будь-якій іншій середовищі, якщо такий вибух викликає випадання радіоактивних опадів за межами територіальних кордонів держави, під юрисдикцією або контролем якого він проводиться. Учасники договору не повинні також спонукати, заохочувати когось до проведення зазначених вибухів або приймати в них будь-яку участь. На сьогодні учасниками Договору є 131 держава.

Ще одним успішним кроком у справі обмеження гонки озброєнь стало підписання 27 січня 1967 р. Договору про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла. Договір передбачає використання та дослідження космічного простору на користь та в інтересах усіх країн, незалежно від рівня їхнього економічного та наукового розвитку. Він забороняє розміщення на навколосеземних орбітах та встановлення на небесних тілах чи в будь-якому місці космічного простору об'єктів, що містять ядерну зброю чи іншу зброю масового знищення, розташування військових баз та проведення випробувань будь-якої зброї на не-

бесних тілах, привласнення не-бесних тіл або космічного простору. Договір закріпив принцип міжнародної відповідальності держав-учасниць за національну діяльність у космічному просторі, а також принцип відповідальності за шкоду, заподіяну космічними об'єктами іншій державі-учасниці, її фізичним або юридичним особам.[2].

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (Non-Proliferation Treaty, NPT), схвалений резолюцією 2373 (XXII) Генеральної Асамблеї ООН від 12 червня 1968 року, є міжнародним документом, розробленим Комітетом з роззброєння ООН в 1968 році. Основна мета, яку ставить договір перед країнами-учасницями, складається з трьох частин: 1) не допустити розширення кола країн, що володіють ядерною зброєю; 2) забезпечити необхідний міжнародний контроль за виконанням державами взятих на себе за договором зобов'язань з тим, щоб обмежити можливість виникнення збройного конфлікту; та 3) створити широкі можливості для мирного використання атомної енергії [3].

Необхідно зазначити, що надзвичайно важливим документом, який прийнятий для виконання положень Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 19 червня 1968 року з питання про гарантії безпеки неядерних держав-учасниць договору. Відповідно до резолюції:

- передбачається, що в разі ядерного нападу на неядерну державу або загрози такого нападу Рада Безпеки ООН та її постійні члени, які мають ядерну зброю, повинні будуть негайно відбити агресію;

- підтверджується право держав на індивідуальну та колективну самооборону відповідно до статті 51 Статуту ООН до тих пір, поки Рада Безпеки не вжиє необхідних заходів для підтримки міжнародного миру і безпеки [4].

Правове регулювання заборони поширення ядерної зброї знайшло своє відображення під час розробки та підписання Договору про заборону розміщення на дні морів і океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (Договір по морському дну), прийнятому Резолюцією ГА ООН №2660 (XXV) від 07 грудня 1970 року (відкритий для підписання

в Москві, Вашингтоні та Лондоні 11 лютого 1971 року). Договір фіксує визнання державами-учасниками спільної зацікавленості людства в дослідженні і використанні дна морів і океанів в мирних цілях. Забороняє встановлення та розміщення на дні морів і океанів і в його надрах за межами 12-мильної прибережної зони зброї масового знищення, а також споруд, пускових установок і інших пристроїв, призначених для зберігання, випробування або застосування такої зброї [5].

В 90-х роках найважливішим документом, покликаним врегулювати питання розповсюдження ядерної зброї, став Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань, як результат переговорного процесу в рамках діяльності Спеціального комітету по забороні ядерних випробувань та відкритий для підписання 24 серпня 1996 р. Договір підписали понад 180 держав, в т.ч. «п'ятірка» ядерних держав, ратифікували більше 150 країн, включаючи Росію, Великобританію і Францію. США і Китай Договір поки не ратифікували, а Індія, КНДР і Пакистан - не підписали. Разом з тим однією з умов вступу Договору в силу є участь в ньому 44 найбільш розвинених в ядерному відношенні держав [6].

Варто відзначити, що у сфері безпеки Договір виконує подвійну функцію. Він є міжнародно-правовим документом, істотно ускладнює якісне вдосконалення ядерної зброї ядерними державами. З іншого боку, Договір, забороняючи ядерні випробування, ставить бар'єр на шляху розповсюдження ядерної зброї та нарощування ядерних арсеналів, так званих, «порогових» країн.

Стаття 1 Договору має ключове значення, адже вводить заборону на проведення будь-яких випробувальних вибухів ядерної зброї та будь-яких інших ядерних вибухів. Кожна держава-учасниця Договору зобов'язується утримуватися від спонукання, заохочення або будь-якої участі в проведенні будь-якого випробувальноговибуху ядерної зброї або будь-якого іншого ядерного вибуху (ст. 2 Договору) [6]. Договір встановлює так званий «нульовий поріг» і забороняє проведення вибухів у всіх середовищах, тобто заборона носить абсолютний і всеосяжний характер, на відміну від Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі й під водою 1963 року.

Під егідою Організації Об'єднаних Націй було підписано також низку інших міжнародних зобов'язань, спрямованих на регулювання питань відшкодування завданої ядерної шкоди, заборони використання ядерної зброї, тощо.

2004	Кодекс поведінки по забезпеченню безпеки і схоронності радіоактивних джерел	Кодекс поведінки був розроблений з метою надання допомоги державам у створенні і підтримці високих рівнів безпеки і збереженості радіоактивних джерел. Він являється базовим керівництвом для роботи з радіоактивними джерелами і включає основні вимоги до безпеки і збереження, які держави повинні забезпечити за допомогою своїх законів і нормативних актів, а також за допомогою своїх адміністративних органів. Однак, в Кодексі не наводиться детального або вичерпного переліку необхідних заходів.
1998	Типовий додатковий протокол до угоди між державами (-ами) і Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій	Відповідно до протоколу, держава значно розширює перелік матеріалів і об'єктів, що підлягають декларуванню МАГАТЕ, а також зміст інформації про них, включаючи всі дані про все ядерному паливному циклі, починаючи з уранових рудників і закінчуючи ядерними відходами. Одночасно значно розширюються права Агентства з контролю за об'єктами та перевірку інформації, включаючи негайний доступ інспекторів без попереднього повідомлення.

1997	В і д е н с ь к а конвенція про цивільну від- повідальність за ядерну шкоду 1997 року	Конвенція містить 29 статей, які покликані врегулювати питання відповідальності оператора ядерної установки за настання ядерної шкоди. Доведення вини за настання ядерної шкоди, відповідно до положень Конвенції, лежить на оператору (за виключенням настання ядерної шкоди, що виникла внаслідок збройного конфлікту, стихійних лих).
	К о н в е н ц і я про додатко- ву компенса- цію за ядерну шкоду	Конвенція дає пояснення понять «ядерна шкода», «ядерний реактор», «ядерний інцидент», та своєю метою має доповнення системи відшкодування за заподіяння ядерної шкоди, передбачене національними законодавствами.
	О б ' є д н а н а конвенція про безпеку пово- дження з від- працьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивни- ми відходами	Конвенція спрямована на досягнення та підтримку високого рівня безпеки поведження з відпрацьованим паливом та радіоактивними відходами у цілому світі шляхом зміцнення національних заходів; наявність ефективних засобів захисту від потенційної небезпеки з тим, щоб захистити окремих осіб, суспільство в цілому та навколишнє природне середовище від шкідливого впливу іонізуючих випромінювань; запобігання аваріям з радіологічними наслідками (ст.1) [7].

1995	Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії [Бангкокський договір]	Даний договір поширює свою дію не тільки на територію країн, що його підписали, але й на зони їх економічних інтересів, таким чином поширюючи заборону на ядерну зброю на значні частини Тихого та Індійського океанів.
	Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Африці [Пеліндабській договір]	Даний договір поширює свою дію на територію всього африканського континенту та ряд островів, що сумарно складає 54 країни. Особливістю даного договору є не тільки заборона на ядерну зброю, але також і заборона погрози застосування ядерної зброї.
1994	Конвенція про ядерну безпеку	Стаття 1 Конвенції встановлює основну мету, якою є досягнення високого рівня ядерної безпеки, зміцнення національних заходів і міжнародного співробітництва у сфері безпеки, а також підтримання цього рівня; створення і підтримання на ядерних установках ефективних засобів захисту від потенційної радіаційної небезпеки; захист довкілля від негативного впливу іонізуючого випромінювання таких установок; відвернення аварій з радіологічними наслідками і пом'якшення наслідків у разі, якщо вони матимуть місце [8].

1986	Конвенція про допомогу в разі ядерної або радіаційної аварійної ситуації	Конвенція закріплює механізм співпраці між державами та з МАГАТЕ з метою сприяння невідкладному наданню допомоги у випадку ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації для зведення до мінімуму їх наслідків і для захисту життя, майна та навколишнього середовища від впливу радіоактивних викидів. Держава, що потребує такої допомоги, може звернутися по неї до будь-якої держави-учасниці, а також МАГАТЕ чи іншої міжнародної міжурядової організації, визначає обсяг і вид необхідної допомоги [9].
	Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію	Положення Конвенції застосовуються у разі будь-якої ядерної аварії, внаслідок якої відбувається або може відбутися викид радіоактивних речовин і яка призвела або може призвести до міжнародного транскордонного викиду, що могло б мати з точки зору радіаційної безпеки значення для іншої держави. У випадку аварії держава негайно сповіщає безпосередньо або через МАГАТЕ ті держави, які зазнали або могли зазнати фізичного впливу. Дія Конвенції не поширюється на питання про відповідальність і компенсацію за шкоду, завдану іншим державам унаслідок ядерної аварії, а також на покладення на держави обов'язку повідомляти про радіоактивне зараження внаслідок випробувань ядерної зброї. Крім того, Конвенція віддає на власний розсуд кожної держави вирішувати питання про те, чи може транскордонний викид мати з точки зору радіаційної безпеки значення для іншої держави (ст. 1) і не зазначає чітких критеріїв для визначення порогового рівня, внаслідок якого виникає обов'язок повідомлення [10].

1985	Договір про без'ядерну зону південної частини Тихого океану і Протоколи до нього (Договір Раротонга)	Відмова від ядерних випробувань узаві обов'язки: - не виробляти або набувати будь-яким шляхом, не володіти і не здійснювати контроль над будь-якими ядерними вибуховими пристроями; - не прагнути отримувати і не отримувати будь-якої допомоги у виробництві або придбанні будь-яких ядерних вибухових пристроїв; - не робити жодних дій для надання допомоги або заохочення до виробництва або придбання будь-яких ядерних вибухових пристроїв будь-якою державою. В рамках мирної ядерної діяльності: - встановлено заборони не надавати джерело або спеціальний матеріал, що розщеплюється і обладнання, спеціально призначені для обробки, використання чи виробництва спеціального матеріалу, що розщеплюється в мирних цілях; - надавати підтримку збереженню ефективності міжнародної системи нерозповсюдження ядерної зброї, заснованої на Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї і системою гарантій МАГАТЕ.

1979	Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок	Положення Конвенції застосовуються до ядерного матеріалу, який використовується у мирних цілях і знаходиться у процесі міжнародного перевезення, та до ядер, матеріалу, що використовується і перевозиться всередині держави. Головною метою Конвенції є закріплення зобов'язання держав-учасниць здійснювати належні заходи фізичного захисту ядерного матеріалу. Відповідно до ст.3 кожна держава-учасниця повинна вжити всіх необхідних заходів для того, щоб під час міжнародного перевезення ядерний матеріал був захищений на узгоджених рівнях — доки він знаходиться у межах її території або на борту корабля чи літака, що діє під її юрисдикцією (ст. 3). Держави-учасниці зобов'язані не експортувати (або не дозволяти експортувати) ядерний матеріал, якщо не одержали гарантій, що під час міжнародних перевезень він буде захищений на узгоджених рівнях (ст. 4) [11].

ООН на сьогодні чітко визначає перспективи вирішення задач по попередженню загроз міжнародної безпеки через необхідність здійснення багатовекторної діяльності.

Перший вектор ефективної стратегії попередження розповсюдження ядерної, радіологічної та інших видів зброї масового знищення повинен бути направлений на глобальні механізми, що зменшують попит на дані види зброї. Другий вектор повинен бути направлений на глобальні механізми, що регулюються пропозицією встановлення менше можливостей купувати зброю, а також матеріалів та знань, необхідних для її виробництва. Третій вектор – це примусові заходи, що приймаються Радою Безпеки ООН та опираються на спільний збір та аналіз достовірної інформації. Четвертий вектор – це національні та міжнародні засоби в сфері цивільної оборони і охорони здоров'я.

На початку 90-х років в світі загострилась ситуація в сфері ядерної безпеки. Іран почав форсувати свою ядерну програму,

Північна Корея відкрито заявляє про наміри створити ядерну зброю і впритул підходить до цього.

Організація Об'єднаних Націй серйозно занепокоєна такими спробами, великі країни висловлюють занепокоєння стосовно можливості появи нових членів т.зв. «ядерного клубу».

Держави-члени ООН повернулись до активного засудження випробування ядерної зброї в 2008 році, підготувавши, та відповідно, одногосно прийнявши Резолюцію ГА ООН 64/35 від 2 грудня 2009 року про оголошення 29 серпня Міжнародним днем дій проти ядерних випробувань.

Після проголошення Міжнародного дня дій проти ядерних випробувань відбувся цілий ряд важливих подій, обговорень та ініціатив в даній сфері.

Так, в травні 2014 року Китай, Франція, Росія, Великобританія і Сполучені Штати підписали Протокол до Договору про зону, вільну від ядерної зброї в Центральній Азії, який забороняє п'яти центральноазіатським державам - Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану - розміщувати ядерну зброю на своїй території [12]. Окрім того було проведено ряд конференцій протягом 2010-2015 рр. стосовно заборони розповсюдження ядерної зброї.

Найвагомішим досягненням в сфері заборони розповсюдження ядерної зброї варто вважати прийняття 27 жовтня 2016 року Генеральна Асамблея ООН 123 голосами «за», 38 «проти» та 16 «утримались» Резолюції щодо початку переговорів в 2017 році стосовно укладення договору, який буде забороняти ядерну зброю. Резолюцією буде створено конференцію ООН, починаючи з березня 2017 року, відкриту для всіх держав-членів, для ведення переговорів стосовно «юридично обов'язкового документу про заборону ядерної зброї, що призведе до її повної ліквідації» [13].

1. *Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі і під водою від 05.08.1963 р.* – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_376
2. *Угоди про обмеження зброї масового знищення у 60 – 70-ті роки.* – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/35.htm>

3. *Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року.* – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_098
4. *Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 19 червня 1968 року з питання про гарантії безпеки неядерних держав-учасниць договору про нерозповсюдження ядерної зброї* – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/255\(1968\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/255(1968))
5. *Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів і в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення від 11.02.1971 р.* – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_385
6. *Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань від 24.09.1996.* – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_372
7. *Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами від 05.09.1997 р.* Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_335
8. *Конвенція про ядерну безпеку від 17.06.1994 року.* Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_023
9. *Конвенція про допомогу в разі ядерної або радіаційної аварійної ситуації від 26.09.1986 р.* Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_027
10. *Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію від 26.09.1986 р.* Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_026
11. *Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу від 26.10.1979.* Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_024
12. *Международный день действий противядерных испытаний 29 августа.* – Електронний ресурс. – [Режим доступу]. <http://www.un.org/ru/events/againstnucleartestsday/background.shtml>
13. *Резолюція ГА ООН від 27 жовтня 2016 року щодо початку переговорів в 2017 році стосовно укладення договору, який буде забороняти ядерну зброю.* – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/1com/1com16/resolutions/L41.pdf>

Пташник І.Р. Нормотворча діяльність Організації Об'єднаних Націй в сфері ядерного роззброєння

В статті автором проаналізовано основні міжнародні нормативно-правові акти в сфері регулювання питань виробництва та випробування ядерної зброї. В ході дослідження автор здійснив хронологічне оформлення ключових міжнародних зобов'язань в даній сфері. Окрему увагу приділено ролі ООН в останні роки стосовно питань потенційного ядерного роззброєння як держав «ядерного блоку», так і недопущення виробництва нових ядерних боеголовок.

Ключові слова: ядерна зброя, міжнародне право, міжнародна співпраця, діяльність ООН, міжнародний договір, конвенція.

Пташник И.Р. Нормотворческая деятельность Организации Объединенных Наций в сфере ядерного разоружения

В статье автором проанализированы основные международные нормативно-правовые акты в сфере регулирования вопросов производства и испытания ядерного оружия. В ходе исследования автор осуществил хронологическое оформление ключевых международных обязательств в данной сфере. Особое внимание уделено роли ООН в последние годы по поводу вопросов потенциального ядерного разоружения как государств «ядерного блока», так и недопущения производства новых ядерных боеголовок.

Ключевые слова: ядерное оружие, международное право, международное сотрудничество, деятельность ООН, международный договор, конвенция.

Ptashnyk I.R. Legislative activities of the United Nations in the field of nuclear disarmament

In the article the author analyzes the main international regulations in the field of the production and testing of nuclear weapons. During the study author carried out the chronological registration of the key international commitments in this area. Special attention was paid to the role of the UN in recent years on issues of nuclear disarmament of states of the “nuclear unit” and on prevention of the production of new nuclear warheads.

Keywords: nuclear weapons, international law, international cooperation, the activities of the UN, international treaty, convention.

Розвадовський В.І.

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

УДК 342.536.1

Актуальність проблеми. В сучасних умовах державотворення нашої країни особливу увагу як науковців, так і правників

заслугує вивчення конституційно-правової відповідальності. Така відповідальність є не лише можливістю встановлення принципу «стримувань та противаг» відносно органів державної влади, посадових осіб тощо, але є дієвим механізмом демократичного захисту як усієї держави загалом (її суверенітету, цілісності), так і кожного громадянина зокрема.

Особливе зацікавлення сьогодні викликає тема конституційно-правової відповідальності громадських організацій та політичних партій. Принципи незалежності наділили можливістю кожного громадянина нашої держави за його бажанням об'єднуватись, вступати в громадські організації, політичні партії. Чисельність громадських організацій та політичних партій на сьогоднішньому етапі є надзвичайно великою. Так, за даними Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, оприлюднених Державною службою статистики України, станом на 1 серпня 2015 р. було зареєстровано (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, частини території Донбасу) 69175 громадських організацій. Комітет виборців України (КВУ) повідомляє, що станом на 2016 рік в Україні зареєстровано 344 політичних партії [10]. Проте, хоча велика кількість даних суб'єктів і підтверджує демократичність держави, з іншої сторони це є суттєвою проблемою. Адже, не завжди є можливим простежити за діяльністю кожної громадської організації та політичної партії, низка партій реєструється тільки з комерційною метою, корупція серед даних суб'єктів є надзвичайно великою тощо.

Стан дослідження. Дослідженням окремих аспектів даної теми займалися такі вітчизняні науковці як: Н. Батанова, І. Бондарчук, О. Ващук, В. Гецько, О. Олькіна, Б. Лапаєва, Д. Лук'янов, О. Кміта, В. Полевий, Ю. Фрицький та інші.

Виклад основного матеріалу. Конституційна законність як особливий режим фактичного дотримання всіма суб'єктами правовідносин вимог закону є необхідною правовою формою, умовою та засобом практичного утвердження правового порядку в громадському та державному житті [4, с.109].

Конституційно-правова відповідальність – це вид соціальної та юридичної відповідальності, який існує у сфері конституцій-

но-правових відносин, передбачений нормами конституційного права, характеризується специфічним колом суб'єктів, механізмом реалізації й санкціями і полягає у примусовому застосуванні засобів впливу за протиправне діяння (ретроспективний аспект) та у відповідальному стані зобов'язаного суб'єкта (позитивний аспект), а також виступає найважливішою гарантією реалізації і захисту Конституції [9, с.130].

Конституційно-правова відповідальність має досить складний політико-правовий характер, оскільки пов'язана з такими соціальними явищами, як народ, нація, держава, влада, політика [12].

Відповідно до ст. 36 Конституції України громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [7].

Конституційно-правові основи регулювання права громадян на свободу об'єднання в Україні становлять, з одного боку, юридичні гарантії із забезпечення невтручання органів державної влади у створення та внутрішню діяльність громадських організацій та політичних партій, з іншого – передбачені законодавством правові заходи, які можуть бути застосовані державою до таких інститутів громадянського суспільства у разі порушення ними власних статутних документів чи конституційно-правових норм [2, с.28].

Наявність статусу юридичної особи розглядають як додатковий елемент загально-правового статусу політичної партії та зареєстрованої громадської організації, який не може бути первинною умовою існування конституційно-правової відповідальності. Проте, правопорушення політичних партій чи громадських організацій як юридичних осіб, в першу чергу, тягнуть за собою цивільно-правові, адміністративні та трудові види відповідальності.

До набуття об'єднанням громадян легального статусу його діяльність законодавцем не розглядається як діяльність самотій-

ного конституційно-правового утворення, який може відповідати за свої дії як колективний суб'єкт.

Закріплення конституційно-правових обов'язків, дотримання правових та статутних норм, які реалізуються через належне розпорядження громадськими організаціями та політичними партіями своєю правоздатністю, виступає позитивною формою реалізації їх конституційно-правової відповідальності [11, с.8].

Звичайно, будь-яке правове регулювання діяльності громадських організацій, партій, у тому числі і конституційне, є певною мірою обмеженням свободи об'єднання.

Так, конституційна норма одразу вказує на дві підстави допустимого обмеження даного права: 1) формальна підстава, тобто форма обмеження – це закон, яким може бути обмежене суб'єктивне право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації; 2) матеріальна підстава – це наявність фактичних обставин, відповідно до яких Конституція України забороняє утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій [2, с.29].

Політичні партії раніше не розглядалися як суб'єкт конституційно-правової відповідальності, що зумовлено низкою об'єктивних причин.

Так, історія розвитку багатопартійності на українських теренах охоплює до двадцяти років на початку ХХ століття та ледь більше двадцятиріччя новітнього періоду. Доволі тривалий досвід існування Комуністичної партії є негативним з погляду демократії та багатопартійності. Таким чином, в Україні правове регулювання діяльності політичних партій, інститут їх конституційної відповідальності практично не мають історичних традицій та досвіду, необхідних для нормального функціонування політичної системи [11, с.8].

Політична партія визначається як організація, яка об'єднує індивідів на основі спільності їх політичних поглядів, ідей, переконань. Мета діяльності партії полягає у здійсненні впливу на прийняття владних рішень на місцевому чи загальнонаціональному рівні. Політична партія – це об'єднання, яке діє на постійній основі, має формалізовану організаційну структуру [11, с.9].

Отже, політична партія являє собою об'єднання громадян, створене для участі в політичному процесі з метою здобуття та здійснення влади конституційними засобами. Об'єднання діє на постійній основі та має політичну програму.

Громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи [5].

Правом громадян на об'єднання в громадські організації є їх можливість створювати громадські організації, вступати в існуючі громадські організації або утримуватися від вступу, брати участь у їх діяльності, виходити з них. Громадська організація – це недержавне, некомерційне, добровільне об'єднання громадян, що створюється ними з метою здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення соціальних, культурних та інших інтересів в порядку, передбаченому Конституцією, законами та нормами цих об'єднань. Конституційно-правовий статус громадських організацій визначає місце і роль цих організацій в суспільстві і державі відповідно до Конституції і законів України. Основними елементами конституційно-правового статусу громадських організацій є їх правоздатність, дієздатність, права і обов'язки, гарантії діяльності та юридична відповідальність [3, с.2].

Конституційна відповідальність політичних партій розуміється як передбачений конституційно-правовими нормами вид юридичної відповідальності, що є правовим зв'язком між політичною партією та суспільством, при якому політична партія (суб'єкт відповідальності) будує поведінку відповідно до свого конституційного статусу, а інші суб'єкти відносин, пов'язані із здійсненням влади українським народом (інстанції відповідальності), оцінюють і контролюють таку поведінку та (або) її результати, а у випадку негативної оцінки можуть застосувати санкції за встановленою процедурою [11, с.10].

Конституційна відповідальність виникає з моменту здобуття партією відповідного конституційно-правового статусу, тобто рестрації. Підставою застосування санкцій конституційної відповідальності є невиконання політичною партією покладених на неї конституційних обов'язків або вчинення конституційного делікту (ним є винне протиправне діяння, яке завдає шкоди цінностям та

інтересам, пов'язаних із процесом здійснення влади українським народом, та за яке нормами конституційного законодавства передбачено застосування санкцій конституційної відповідальності). Змістом конституційної відповідальності партій є правовий зв'язок між політичною партією й іншими суб'єктами конституційних правовідносин. Сутнісною особливістю є те, що це окреме правове явище входить до складу конституційного статусу партій та спрямоване на реалізацію покладених на них функцій, виконання спеціальних конституційних обов'язків.

Конституційна відповідальність у своєму позитивному аспекті стимулює реалізацію партіями їх функцій та виконання покладених на них конституційних обов'язків, дотримання заборон, у негативному – повинна стати ефективним інструментом припинення протиправної діяльності партій [11, с.10].

Відповідно до ст. 37 Конституції України та ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні» підставами застосування до партій санкцій конституційної відповідальності є діяння, спрямовані на: ліквідацію незалежності України; порушення суверенітету і територіальної цілісності України; зміну конституційного ладу насильницьким шляхом; підрив безпеки держави; посягання на здоров'я населення; посягання на права і свободи людини; незаконне захоплення державної влади; пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі; створення воєнізованих формувань. Окремими підставами застосування санкцій (анулювання реєстраційного свідоцтва політичних партій) є невиконання обов'язків щодо утворення місцевих осередків партії протягом шести місяців після її реєстрації, а також щодо висування кандидатів на виборах Президента України й народних депутатів України не рідше одного разу на десять років, подання недостовірних відомостей у реєстраційних документах [6; 7].

Конституційна відповідальність політичних партій складається з органічної єдності її позитивного та негативного аспектів: позитивний аспект полягає в реалізації партією функцій, виконанні обов'язків, дотриманні заборон, а також в усвідомленні наслідків обраної моделі поведінки за умови існування свободи

волі та можливості вибору, негативний – у застосуванні санкцій у разі порушення конституційних норм [11, с.12].

Таким чином, підставою конституційно-правової відповідальності політичних партій та громадських організацій є одночасно і конкретна правова норма, що порушується, і наявність у діях об'єднання громадян фактичних обставин у формі певного конституційного делікту.

При виділенні конституційної відповідальності громадських організацій та політичних партій як самостійного підвиду такої відповідальності не менш значущим питанням є визначення критеріїв суб'єктивної сторони конституційного правопорушення [2, с.29].

Так як партія є колективним суб'єктом, то це надає певних особливостей суб'єктивній стороні правопорушення, що розглядається як психічна діяльність уповноважених осіб політичної партії, котрі діють від імені та в інтересах партії, у момент підготовки та вчинення суспільно-небезпечного діяння. Вина політичної партії визначається як психічне ставлення її уповноваженої особи (осіб), яка діє від імені та в інтересах партії, до своїх дій (бездіяльності) та наслідків, що нею спричинені. Метою такого діяння є його спрямованість на досягнення результату, значимого для партії як цілісного суб'єкта [11, с.6].

Вину колективних суб'єктів конституційних деліктів слід розуміти як ставлення колективу, яке виражається у його домінуючій функціональній волі, до вчиненого суспільно-небезпечного діяння та його наслідків. Вина, яка хоч і не завжди відповідає вимогам традиційної форми, у принципі, є необхідною умовою настання відповідальності. Вина політичних партій і громадських організацій як колективних суб'єктів має визначатися саме через ставлення колективу, однак, виявлятися може через окремих представників [1, с.17].

Якщо ж конституційне правопорушення політичної партії чи громадської організації розглядати тільки під кутом вини офіційних представників, які діють в її інтересах, то в результаті правові заходи конституційної відповідальності не відповідатимуть принципу пропорційності, а також універсальним принципам

діяльності об'єднання громадян. Додержання цих принципів діяльності об'єднань громадян передбачає, що всі основні питання діяльності об'єднання громадян повинні вирішуватися на зборах всіх членів або представників членів об'єднання.

Дії членів керівного органу, пов'язані з їх діяльністю у політичній партії чи громадській організації, не повинні виходити за межі контролю з боку рядових учасників об'єднання громадян, а у разі вчинення протиправних дій певними особами (наприклад, керівником чи членом об'єднання громадян), що спонукають до насильницького захоплення або утримання влади, порушення суверенітету та територіальної цілісності України тощо, об'єднання громадян повинно негайно привселюдно заявити про свою незгоду з такими діями чи висловлюваннями. Більше того, вищезазначені особи мають бути позбавлені членства в цьому об'єднанні, про що має бути сповіщено громадськість [8, с.113].

Тобто, адресат (колектив об'єднання), до якого можуть застосовуватись заходи конституційно-правової відповідальності, одночасно може виступати і як суб'єкт, який виконуватиме функцію конституційно-правового попередження, адже з точки зору дотримання Конституції та охорони конституційного ладу важливим є питання запобігання конституційним деліктам, що може як забезпечуватися заходами державно-правового впливу, так і підтримуватись внутрішніми статутними заходами об'єднання громадян [2, с.30].

Відповідно до чинного законодавства санкціями, які можуть застосовуватися до політичних партій є: попередження про недопущення протиправної діяльності; заборона політичної партії; анулювання реєстраційного свідоцтва, що тягне за собою припинення діяльності партії; відмова в реєстрації кандидатів у народні депутати України від політичної партії; скасування рішення про реєстрацію кандидатів у народні депутати [11, с.12].

Санкціями конституційно-правової відповідальності щодо громадських організацій є попередження, тимчасова заборона (зупинення) окремих видів діяльності, примусовий розпуск (ліквідація) організації [3, с.13].

За критерієм особливостей методів впливу розрізняють конституційно-правові санкції, що входять до: 1) системи заходів

контролю за діяльністю громадських організацій і політичних партій; 2) системи санкцій їх конституційно-правової відповідальності [2, с.31].

Визначають певні заходи контролю за діяльністю політичних партій і громадських організацій, які зазвичай в спеціальній літературі не виокремлюються.

Так, винесення легалізуючим органом письмового попередження громадській організації не тягне за собою будь-яких юридично значимих наслідків для правопорушника, відтак, оскільки відсутній елемент караності для суб'єкта правопорушення, то не має власне і заходу відповідальності. Отже, винесення попередження політичній партії або громадській організації є складовим заходом системи контролю за їх діяльністю, який вживається легалізуючим органом за умови негативної оцінки факту, який свідчить про вихід об'єднання громадян за межі своєї правоздатності або неналежне розпорядження нею. Даний захід деякі вчені розглядають як оціночну конституційно-правову санкцію.

Також слід наголосити на такому специфічному методі конституційно-правового впливу, як відмова в реєстрації. Значення даного заходу передусім полягає у здійсненні державно-правового контролю за діяльністю політичних партій і громадських організацій, оскільки покликане попередити можливе порушення конституційно-правових норм вже на етапі набуття політичною партією чи громадською організацією легального статусу. Проте, не завжди на практиці відмова у реєстрації відрізняється тим, що застосовується до об'єднань (організацій), чий відповідний правовий статус ще юридично не визнаний державою, адже відмова в реєстрації може мати місце не тільки на етапі створення об'єднання громадян, а й в ході здійснення діяльності вже легалізованим об'єднанням громадян, зокрема при відмові у реєстрації змін, що сталися в статутних документах об'єднання громадян; відмові у взятті до відома інформації про зміну керівного органу тощо [2, с.33].

Висновки. Отже, конституційно-правова відповідальність громадських організацій та політичних партій в Україні настає за невиконання покладених на них конституційних обов'язків або

вчинення конституційного правопорушення. Конституційно-правова відповідальність і громадських організацій, і політичних партій на сучасному етапі є доволі актуальною. Адже, в сучасних умовах дуже важливою умовою є здійснення контролю за діяльністю таких суб'єктів, а також притягнення до відповідальності за конституційні порушення. Особливої уваги заслуговує питання притягнення до відповідальності громадських організацій та політичних партій, які в основі своєї діяльності підтримують мету роздроблення України в теперішній час.

Також варто наголосити на тому, що сьогодні в нашій державі відсутній єдиний нормативно-правовий акт, в якому були б чітко визначені склади конституційних деліктів та конкретні санкції, які передбачені за їх вчинення суб'єктами конституційно-правових відносин. Прийняття такого нормативно-правового акта є необхідністю для України в умовах сьогодення. Одними з Розділів, чи Главами даного нормативно-правового акту повинні бути особливості конституційно-правової відповідальності громадських організацій, політичних партій.

Також варто розробити комплекс конкретних заходів щодо моніторингу діяльності кожної громадської організації та політичної партії. Даний моніторинг повинен відбуватись відповідно принципу прозорості, відкритості та підзвітності громадських організацій та політичних партій.

1. Батанова Н. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Н. Батанова // НАН України; Інститут держави і права ім. В. Корецького. – К., 2007. – 238 с.
2. Бондарчук І. Особливості конституційно-правової відповідальності громадських організацій та політичних партій в Україні / І. Бондарчук // *Юридична Україна*. – 2009. – № 10. – С. 28 – 34.
3. Ващук О. Конституційно-правовий статус громадських організацій України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 «Конституційне право» / О. Ващук. – К., 2004. – 17 с.
4. Гецько В. Законодавство України про конституційно-правову відповідальність депутатів / В. Гецько // *Часопис Київського університету права*. – 2014. – № 1. – С. 109 – 111.
5. Закону України «Про громадські об'єднання» № 4572-VI від 22.03.2012 р. – [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

6. Закону України «Про політичні партії в Україні» № 2365-III від 05.04.2001 р. – [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР – [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
8. Кміта О. Відповідальність за порушення режиму законності у взаємодії органів державної влади та об'єднань громадян / О. Кміта // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 7(45). – С.108 – 117.
9. Погорілко В. Конституційне право України / за заг. ред. В. Погорілко, В. Федоренка. – 4-е вид., перероб. і доопр. – К.: Видав. «Правова єдність», 2009. – 429 с.
10. Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ). Кількість суб'єктів економіки за організаційними формами (на 1 листопада 2015 року) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/edrpoу/ukr/EDRPU_2015/ks_opfg/ks_opfg_1115.htm
11. Полевий В. Конституційна відповідальність політичних партій в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / В. Полевий // НАН України. Ін-т держави і права ім. В. Корецького. – К., 2004. – 20 с.
12. Фрицький Ю. Деякі питання конституційно-правової відповідальності органів державної влади та народних депутатів [Текст] / Ю. Фрицький // –2011. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.law-property.in.ua/articles/article-3-of-the-conference/101>

Розвадовський В. І. Особливості конституційно-правової відповідальності громадських організацій та політичних партій в Україні.

Стаття присвячена дослідженню теоретичних аспектів та особливостей щодо конституційно-правової відповідальності громадських організацій та політичних партій в нашій державі. В роботі обґрунтовується існування конституційно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності. Зроблено висновок про те, що інститут відповідальності – це складний, міжгалузевий інститут, під яким пропонується розуміти сутність споріднених за функціональним призначенням охоронних правових норм, розташованих у різних галузях права, розрахованих на факти протиправної поведінки, зокрема, громадських організацій та політичних партій і як наслідок притягнення їх до відповідальності. Звернута увага на ту обставину що в сучасних умовах українського державотворення відсутній єдиний нормативно-правовий акт, в якому були б конкретно визначені склади

конституційних деліктів а також конкретні санкції, які передбачені за їх вчинення суб'єктами конституційно-правових відносин.

Запропоновано Міністерству Юстиції України розробити заходи щодо моніторингу діяльності громадських організацій та політичних партій.

Ключові слова: конституційно-правова відповідальність, юридична відповідальність, громадські організації, політичні партії, інститут права, конституційні делікти.

Розвадовский В. И. Особенности конституционно-правовой ответственности общественных организаций и политических партий в Украине.

Статья посвящена исследованию теоретических аспектов и особенностей по конституционно-правовой ответственности общественных организаций и политических партий в нашем государстве. В работе обосновывается существование конституционно-правовой ответственности как самостоятельного вида юридической ответственности. Сделан вывод о том, что институт ответственности - это сложный, межотраслевой институт, под которым предлагается понимать сущность родственных по функциональному назначению охранных правовых норм, расположенных в различных отраслях права, рассчитанных на факты противоправного поведения, в частности, общественных организаций и политических партий и как следствие привлечения их к ответственности. Обращено внимание на то обстоятельство что в современных условиях украинского государства отсутствует единый нормативно-правовой акт, в котором были бы конкретно определены составы конституционных деликтов, а также конкретные санкции, предусмотренные за их совершение субъектами конституционно-правовых отношений. Предложено Министерству юстиции Украины разработать меры по мониторингу деятельности общественных организаций и политических партий.

Ключевые слова: конституционно-правовая ответственность, юридическая ответственность, общественные организации, политические партии, институт права, конституционные деликты.

Rozvadovsky V.I. Features of Constitutional and Legal Responsibility of NGOs and Political Parties in Ukraine.

Article is assigned to study of theoretical aspects and features on constitutional and legal responsibility of NGOs and political parties in our country. The paper substantiates the existence of constitutional and legal responsibilities as an independent kind of legal liability. The conclusion is that the institution of responsibility - a complex, interdisciplinary institute at which proposed to understand the nature of related by their functional security law located in different areas of law designed for the facts of illegal behavior, including NGOs and political parties and consequently bringing them to justice. Pay attention to the fact that in modern conditions Ukrainian state is no single legal act, which would be specifically identified Constitutional tort and specific sanctions provided for their commission sub «yektamy constitutional relations. A Ministry of Justice of Ukraine to develop measures for monitoring the

activities of NGOs and political parties. The article focuses on this specific method of constitutional and legal effect as a refusal. The value of this event is primarily in the implementation of state and legal control over the activities of political parties and public organizations, as intended to prevent a possible violation of constitutional law at the stage of acquiring a political party or public organization legal status. However, not always in practice, the refusal to register differs applicable to associations (organizations) whose respective legal status is not legally recognized by the State as a refusal can take place not only at the stage of creating an association of citizens, and and in the implementation of activities are legalized union of citizens, including the refusal to register the changes that occurred in the articles of association; refusal to take note of the change of the governing body and so on.

Keywords: constitutional and legal responsibility, legal responsibility, social organizations, political parties, institution of constitutional torts.

Семків В.В.

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СУДОУСТРІЙ І СТАТУС СУДДІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

УДК 34.07

Одразу після здобуття незалежності Україна взяла курс на європейську інтеграцію, заявивши в 1992 році про свій намір стати членом Ради Європи, підписавши та ратифікувавши в 1994 році Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (яка, до слова, запровадила у вітчизняну правничу термінологію поняття «адаптація» ст. 77) [1], та набувши у 1995 році членство в Раді Європи Україна. Цими кроками Україна підтвердила свій демократичний вибір, спрямованість на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів, визнання принципу верховенства права та прийняла на себе зобов'язання адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу.

Важливим кроком на цьому шляху було підписання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 року, яка, серед іншого, зобов'язує Україну реформувати сферу юстиції на шляху до забезпечення ефективного та якісного судочинства [2].

Судочинство є самостійною галуззю діяльності держави, в якій провідну роль відіграють суди – державні органи, що мають виключне повноваження здійснювати правосуддя в Україні. Варто пам'ятати, що приведення національного законодавства про судоустрій і статус суддів у відповідність із міжнародними стандартами є комплексним процесом, який має на меті не лише імплементувати у національне законодавство декларативні положення міжнародних нормативно-правових актів щодо функціонування демократичної незалежної справедливої судової влади в Україні, а й розв'язати цілий комплекс актуальних питань правосуддя, сформувати ефективну законодавчу базу, спрямовану на закріплення належних організаційних основ національної системи судів, встановлення відповідного порядку формування та функціонування інституту самоорганізації судової влади, оптимізацію статусу суддівського самоврядування в Україні, забезпечення належного кваліфікаційного рівня судді, належного порядку зайняття посади судді, порядку застосування до суддів дисциплінарної відповідальності, закріплення порядку належного матеріального та соціального забезпечення суддів, належного судового адміністрування тощо. Всі ці елементи є однаковою мірою важливі для того, щоб забезпечити життєздатність ефективної судової системи та забезпечити громадянами реалізацію їх права на судовий захист.

Якщо аналізувати процес становлення та вдосконалення судової системи України можна з впевненістю зробити висновок, що починаючи з 1996 року, а саме з прийняття Конституції України [3], в якій було закладено основи судової системи країни, і дотепер судова влада перебуває в умовах «перманентної реформи», що зумовлює часте оновлення законодавства, численні концептуальні, правові та організаційні зміни, декларуючи необхідність приведення сфери судочинства у відповідність із міжнародними, європейськими стандартами. Такий тривалий такий «пошук» оптимального правового регулювання сфери судочинства суперечить принципу правової визначеності, адже не видається можливим говорити про передбачуваність права, незмінюваність правових принципів та стабільність законодавства про судоустрій і статус суддів, аналізуючи ті зміни, які мали місце в цій сфері, починаючи з часу прийняття Конституції України.

Так, в 2001 році була проведена так звана «мала судова реформа», згодом розпочався процес формування чотириланкової судової системи на принципах спеціалізації судів, який було законодавчо закріплено в липні 2010 року прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [4]. Вказаним законом вносяться істотні зміни в судову систему України, зокрема передбачається введення системи вищих спеціалізованих судів по всім галузям юрисдикції: створення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ, який разом з Вищим адміністративним судом України та Вищим господарським судом України буде працювати як суд касаційної інстанції. Реформою ліквідовані військові суди – тепер справи, що мали б розглядатися гарнізонними військовими судами розглядаються судами загальної юрисдикції першої інстанції, а справи, що мали б розглядатися у апеляційних військових судах розглядаються у апеляційних судах загальної юрисдикції. Також реформою різко обмежено компетенцію Верховного суду – він може переглядати рішення Вищих спеціалізованих судів тільки за наявності визначених законом обставин.

Негативні сторони реформи 2010 року викриті Європейським судом з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» 2013 року. ЄСПЛ викрив у цій справі серйозні системні проблеми судової системи України, які потребують вирішення [5]. Дана справа є унікальною через те, що ЄСПЛ вперше дав прямі вказівки конкретній країні на системні прогалини в українському законодавстві щодо процедур призначення суддів, просування на посади і звільнення, надмірну політизацію української судової системи, залежність її від інших гілок влади [6]. ЄСПЛ приймаючи рішення про відновлення порушених прав шляхом нового розгляду справи на національному рівні, висловився про неможливість такого в найближчому майбутньому в Україні. Таким чином, ЄСПЛ фактично висловив недовіру судовій системі України [7]. ЄСПЛ констатував, що ця справа викриває серйозні системні проблеми функціонування судової системи України: відсутність реального поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, що спричиняє політичну та іншу залежність судів і суд-

дів; політизованість механізму формування суддівського корпусу, яка виявляється в істотному політичному впливі на нього та «ручному» керуванні ним; домінування суб'єктивних критеріїв у процедурі притягнення суддів до відповідальності за порушення присяги; правова невизначеність у питанні звільнення суддів з посади за порушення присяги. Непередбачуваність і вибірковість застосування заходів відповідальності суддів; абсолютна беззахисність суддів перед безпідставним дисциплінарним переслідуванням, зокрема перед обвинуваченням у порушенні присяги. У поєднанні з іншими вище зазначеними обставинами, це створює в суддівському середовищі атмосферу страху і призводить до тотальної залежності суддів [8]. Загалом, однією з основних причин руйнування судової влади є невдало реалізована у 2010 році судова реформа: прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» негативно вплинуло на органи суддівського самоврядування – вони стали повністю залежними від політичної влади [9]. 2014-2015 роки стали визначальними в частині підготовки до нових реформаційних процесів у сфері судочинства, оновлення законодавства, спрямованого на відновлення довіри до судової влади в Україні, системних змін в законодавстві про судоустрій, які мали на меті реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципів верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом [10].

Велика судова реформа була розпочата шляхом внесення змін до Конституції України (в частині правосуддя), та прийняття нового Закону «Про судоустрій і статус суддів» 2 червня 2016 року [11]. В результаті реформи чотирирівнева судова система перетворена на трирівневу (місцеві/окружні суди – апеляційні суди – новий Верховний Суд, у складі якого діють Велика Палата, Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд, Касаційний цивільний суд). ВГСУ, ВАСУ, ВСС ліквіднуються, але спеціалізація судочинства залишається. Всіх суддів призначаються на конкурсній основі, враховуючи нові кваліфікаційні вимоги до суддів ВСУ. Передбачається

створення Вищого антикорупційного суду та Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищої ради правосуддя замість ВРЮ. Обмежується суддівська недоторканість. Істотно підвищується суддівська винагорода. Розширюється дисциплінарна відповідальність суддів, кваліфікаційне оцінювання. Передбачено зміну порядку призначення, переведення суддів, введення інституту конституційної скарги громадянина до Конституційного Суду [12].

Слушною є позиція Л. М. Москвич, яка зауважує, що суть судової реформи полягає у забезпеченні ефективності судової системи, для чого необхідно вирішити ряд проблем: 1) організаційну проблему; 3) належне фінансове забезпечення; 4) процесуальні (процедурні) проблеми судочинства. А метою судової реформи має бути забезпечення оперативності розгляду справ, доступність та якість правосуддя [13].

Однією з гарантій справедливого правосуддя в будь-якій державі є ефективно організована система судів, а тому питання судової реформи у цьому контексті завжди були та залишаються актуальними. Особливий внесок у становлення інституту судової системи забезпечила концепція Ш.-Л. Монтеск'є, яка закріпила три основні принципи організації й діяльності суду в демократичному суспільстві: 1) народне начало; 2) незалежність; 3) професіоналізм [14]. Ці принципи стали основою для формування стандартів у сфері правосуддя для багатьох держав світу.

Враховуючи сучасний стан розвитку нашої держави на етапі інтеграції у загальносвітову правову спільноту, виникає необхідність об'єктивного аналізу організаційних основ національної судової системи на предмет їх відповідності міжнародним стандартам з метою її вдосконалення та пристосування до нових потреб. Гармонізація положень національного законодавства про засади побудови національної системи судів із міжнародними стандартами може проводитися різними шляхами, зокрема, через перерозподіл юрисдикцій між різними ланками системи судів, проведення їх внутрішньої та зовнішньої реорганізації, утворення нових судів, ліквідацію, реорганізацію існуючих.

Дотримання європейських стандартів у сфері судочинства передбачає реалізацію ряду основних вимог, а саме: забезпечення

поваги до суду, незалежності суддів, зрозумілої і чіткої системи заняття суддівських посад; створення досконалої інфраструктури, що забезпечує потреби судової влади; доступності правосуддя, чіткості у процесуальному розгляді справ на основі принципів верховенства права і законності [15]. У цьому аспекті «європейські стандарти щодо судової влади – це не тільки якийсь єдиний еталон, за яким ми маємо будувати (чи реформувати) нашу власну судову систему, скільки певні цінності, на які потрібно орієнтуватися при її реформуванні. Вони сформовані європейською цивілізацією протягом її багатовікової історії і поступово, завдяки закріпленню у ряді міжнародно-правових документів стали надбанням усього людства» [16].

Одним із джерел втілення міжнародних стандартів є практика міжнародних юрисдикційних органів і, зокрема, Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), яка за своєю природою носить уточнюючий, пояснювальний, коментуючий та тлумачний характер. Відповідно до п. 1 ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ст. 2 та 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання українською державою, а суди застосовують практику ЄСПЛ як джерело права [17], що накладає обов'язок на законодавця та правозастосовувача враховувати практику ЄСПЛ у своїй діяльності. Рішення ЄСПЛ є не лише обов'язковими для сторін у справі (держав – учасниць конвенції, фізичних та юридичних осіб), а і виступають правовими стандартами при встановленні відповідності національного законодавства до європейських стандартів. Практика ЄСПЛ є своєрідним орієнтиром на шляху до вдосконалення національного законодавства та коригування правозастосовної практики. ЄСПЛ неодноразово висловлював стурбованість щодо різних і часто суперечливих підходів до застосування й тлумачення внутрішнього законодавства національними судовими органами. Зокрема, наголошувалось, що положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод мають застосовуватися у світлі принципу верховенства права, одним з елементів якого є правова визначеність. Передба-

чуваність судової практики в межах застосування норм закону – центральна характеристика права [18, 19, 20].

Важливим для гармонізації національного законодавства про судоустрій і статус суддів із міжнародними стандартами в межах застосування практики ЄСПЛ має закріпленій на національному рівні підхід щодо необхідності перевірки чинних законів і підзаконних актів на їх відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці ЄСПЛ. Окрім того, національним законодавством передбачено здійснення юридичної експертизи законопроектів та проектів підзаконних нормативних актів на предмет їх відповідності Конвенції, водночас, поза увагою є практика ЄСПЛ. Вважається, що запровадження юридичної експертизи законопроектів та проектів підзаконних нормативно-правових актів на предмет їх відповідності практиці ЄСПЛ сприятиме належній взаємодії правотворчої і правореалізаційної політики в Україні та підсилить процеси гармонізації національного законодавства про судоустрій і статус суддів із міжнародними стандартами. При цьому важливо встановити чітку, прозору, систематичну процедуру проведення таких перевірок та експертиз, термінів їх проведення тощо, шляхом прийняття відповідного законодавчого положення про здійснення перевірки чинних законів та підзаконних актів, а також здійснення юридичної експертизи законопроектів та проектів підзаконних нормативних актів на предмет їх відповідності практиці ЄСПЛ, що безумовно стане позитивним фактором і забезпечить прогресивність та динамічність процесу досягнення національним законодавством про судоустрій і статус суддів відповідності міжнародним стандартам.

Для України рішення ЄСПЛ є обов'язковими до виконання, що контролюється Комітетом міністрів Ради Європи [21]. Ухилення держави від виконання рішень ЄСПЛ або їх виконання не в повній мірі загрожує прийняттям політичних заходів по відношенню до держави, аж до виключення з членства в РЄ. У практиці нашої держави існують досить резонансні випадки сприйняття та реагування національних судових установ на рішення ЄСПЛ. Так, у справі «Бочан проти України (№ 2)» від 05 лютого 2015 р. (Заява № 22251/08) (Case of Bochan v. Ukraine (No. 2)) заявниця

подала скаргу до ЄСПЛ на результат та несправедливість судового провадження у її справі національними судами та на тривалість цивільного провадження, що не відповідає вимозі «розумного строку». ЄСПЛ 03 травня 2007 р. виніс рішення у цій справі та постановив, що право заявниці на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом було порушене, а скарга на тривалість судового провадження, що не відповідає вимозі «розумного строку» була визнана явно необґрунтованою. Посилаючись на вказане рішення ЄСПЛ, заявниця подала скаргу до Верховного Суду України (ВСУ) про перегляд рішень у її справі та просила скасувати рішення національних судів у її справі і прийняти нове рішення, яким задовольнити її вимоги у повному обсязі. Розглянувши скаргу, ВСУ відмовив у її задоволенні, обґрунтовуючи, що ЄСПЛ встановив, що рішення національних судів у справі заявниці були законними та обґрунтованими, а присуджене їй відшкодування встановлене за порушення національними судами гарантії щодо «розумного строку». З огляду на це, заявниця знову подала скаргу до ВСУ, у якій доводила, що ухвала ВСУ ґрунтується на неправильному тлумаченні рішення ЄСПЛ від 03 травня 2007 р. та просила повторно розглянути справу по суті з урахуванням висновків ЄСПЛ, проте скаргу було відхилено. Не погоджуючись із цим, заявниця повторно звернулась до ЄСПЛ та оскаржила несправедливий спосіб, у який ВСУ розглянув її скаргу, не взявши до уваги висновки ЄСПЛ, наведені у рішенні від 03 травня 2007 р. У свою чергу ЄСПЛ у рішенні від 05 лютого 2015 р. зазначив, що ВСУ у своїй ухвалі грубо викривив висновки рішення ЄСПЛ від 03 травня 2007 р. та встановив порушення права заявниці на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом у значенні п. 1 ст. 6 Конвенції.

Беручи до уваги європейський курс держави, видається, що висновки ЄСПЛ разом із загальновизнаними міжнародними нормативно-правовими актами, резолюціями авторитетних міжнародних інституцій повинні становити основу реформаційних процесів в розвитку судової системи України. Кожне з прийнятих ЄСПЛ рішень повинно мати вплив на внутрішнє право держави, яка прийняла євроінтеграційний курс, на її правопорядок, націо-

нальне законодавство тощо. Зазначений вище випадок сприйняття та реагування національними судовими органами на рішення ЄСПЛ є кричущим на фоні євроінтеграційних прагнень нашої держави, тому потребує належного реагування з боку держави, зокрема, шляхом врахування рекомендацій міжнародних інституцій (рішень та висновків ЄСПЛ) у правотворчій та правореалізаційній політиці нашої держави з метою гармонізації законодавства України про судоустрій і статус суддів із міжнародними стандартами.

На думку Ж. П. Маргено, Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод 1950 року залишилась би загальним каталогом гуманітарних побажань, якщо б ЄСПЛ не вдалося утвердити свій авторитет. Потрібно було декілька десятиріч діяльності ЄСПЛ і багато сотень його рішень, щоб Європейська конвенція про захист прав і основоположних свобод 1950 року продовжувала діяти у сучасних умовах і набула конкретного ефективного змісту [22].

Окрім практики ЄСПЛ важливою платформою закріплення європейських стандартів є також прецедентна практика Суду ЄС. На сьогодні залишається відкритим питання про місце прецедентних рішень Суду ЄС у системі джерел права ЄС, адже однаковою мірою мають місце дві протилежні точки зору: про належність (позитивне ставлення) та про неналежність (нігілістичне ставлення) прецедентних рішень Суду ЄС до системи джерел права ЄС. Вартою уваги є позиція науковців, що судова практика Суду ЄС є своєрідним доповненням до діючих джерел права, на основі яких вони приймаються і знаходяться на одному з ними ієрархічному рівні [23]. Прецедент Суду ЄС, створивши цілий ряд правових доктрин та принципів, виконує інтегруючу функцію – через нього формується і розвивається право ЄС.

Враховуючи викладене вище можна зробити висновок, що принципи, які є фундаментом прецедентної практики міжнародних судових установ, можна і варто вважати міжнародними стандартами. Класичне розуміння правової природи рішень міжнародних судів лише як допоміжних засобів для встановлення правових норм, що склалося в науці з огляду на Статут Міжна-

родного Суду ООН від 26 червня 1945 р., повинно бути переглянутим через важливість діяльності міжнародних судових установ для міжнародного права у зв'язку із розвитком та ускладненням міжнародних правовідносин, одним із головних напрямів якого є захист прав людини [24].

У майбутньому європейська інтеграція України повинна передбачати сприйняття та застосування на рівні реформаційних змін системи судоустрою прецедентної практики Суду ЄС, а також вдосконалення практики реалізації та виконання рішень ЄСПЛ з метою становлення України як правової держави з високим рівнем захисту у ній прав та свобод людини і громадянина та формування якісно іншого розуміння та застосування права.

1. *Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_012.*
2. *Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27 червня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://comeuroint.rada.gov.ua/comevrouint/doccatalog/document?id=56219>.*
3. *Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.*
4. *Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.*
5. *Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) від 09 січня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_947.*
6. *Захист судді — це захист громадян / Racurs.ua, 23.02.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.racurs.ua/760-zahyst-suddi-ce-zahyst-gromadyan>.*
7. *Микола Мельник «Олександр Волков проти України»: Доленосне рішення та неквапливе виконання / Дзеркало тижня, 30 серпня 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/LAW/oleksandr-volkov-proti-ukrayini-dolenosne-rishennya-ta-nekvaplive-vikonannya-.html>.*

8. *Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_947.*
9. *Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Верховна Рада України; Закон від 14.10.2014 № 1699-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.*
10. *Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.*
11. *Про судоустрій і статус суддів: Верховна Рада України; Закон від № 4734 від 30.05.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.*
12. *Судова реформа. Яким буде нове правосуддя в Україні / 2 червня 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://espresso.tv/article/2016/06/02/sudova_reforma_pochatok.*
13. *Москвич Л. М. До питання про проблеми судової реформи / Л. М. Москвич // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2009. – № 4. – С. 171–179.*
14. *Монтескьє Ш. О духе закона / Ш. Монтескьє // Монтескьє Ш. Избранные произведения / [под ред. М. П. Баскина]. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1955. – 799 с.*
15. *Ківалов С. В. Українська юстиція на шляху до Європейських стандартів / С. В. Ківалов // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 6. – С. 12–16.*
16. *Влада в Україні : шляхи до ефективності / [ред. рада: О. Д. Святоцький (голова), В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, А. П. Закалюк, М. І. Козюбра та ін.]. – К. : Ін Юре, 2010. – 688 с.*
17. *Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.*
18. *Рішення Європейського суду з прав людини «Брумерська проти Румунії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=307>.*
19. *Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Салов проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_428.*
20. *Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Совтрансавто-Холдинг проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/980_043.*
21. *Правила Комітету Міністрів Ради Європи щодо застосування пункту 2 статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., схвалені на 218736 нараді заступників міністрів 10*

січня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.old.minjust.gov.ua/7591#_fn2.

22. Збірка договорів Ради Європи (Українська версія) / [за ред. С. М. Вишневецького]. – К. : Парламентське вид-во, 2000. – 654 с.
23. Луць Л. А. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України / Л. А. Луць // Інформаційний бюлетень : Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – № 6. – С. 9–15.
24. Анакіна Т. М. Судовий прецедент у праві Європейського Союзу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Т. М. Анакіна. – Харків, 2008. – 21 с.

Семків В.В. Адаптація законодавства про судоустрій і статус суддів до європейських стандартів на основі аналізу застосування практики ЄСПЛ

Стаття присвячена висвітленню процесу адаптації законодавства про судоустрій та статус суддів до європейських стандартів за результатами аналізу відповідних реформаційних процесів, які мають місце на сучасному етапі у даній сфері. Основна увага приділяється саме практиці ЄСПЛ як одному із основних джерел європейських стандартів судочинства. Аналізуються ключові рішення ЄСПЛ, які торкаються проблем функціонування судової гілки влади в Україні та необхідності її реформування.

Ключові слова: адаптація, гармонізація, практика ЄСПЛ, судова влада, принципи судочинства, реформа судочинства.

Семків В.В. Адаптация законодательства о судоустройстве и статусе судей с европейскими стандартами на основе анализа применения практики ЕСПЧ

Статья посвящена освещению процесса адаптации законодательства в судоустройстве и статусе судей к европейским стандартам, анализируя соответствующие реформационные процессы, которые имеют место на современном этапе в данной сфере. Основное внимание уделяется именно практике ЕСПЧ как одному из основных источников европейских стандартов судопроизводства. Анализируются ключевые решения ЕСПЧ, которые касаются проблем функционирования судебной власти в Украине и необходимости ее реформирования.

Ключевые слова: адаптация, гармонизация, практика ЕСПЧ, судебная власть, принципы судопроизводства, реформа судопроизводства.

Semkiv V.V. Adaptation of the legislation on the judicial system and the status of judges to European standards based on an analysis of the application of the practice of the ECHR

Article deals with the analysis of the process of legal adaptation of legislation on judicial system and status of judges to the European standards according to the relevant reformation processes that currently take place in Ukraine. The paper mainly focuses on the practice of the ECHR as one of the main sources of European standards of justice. The key decisions of the ECHR, which deal with problems of the judiciary in Ukraine and the need for its reform are analyzed by the author.

The author concludes that future European integration of Ukraine should include the perception and application of the judicial system of the case law of the ECHR, as well as the improvement of the practice of implementation and execution of decisions of the ECHR in order to establish Ukraine as a law state with a high level of protection of human rights and freedoms, and the formation of a qualitatively different understanding and application of law. So far, the judiciary system is facing a «permanent reformation», which results in frequent legislative updates, numerous conceptual, legal and organizational changes, declaring the need to bring the area of justice into line with international, European standards.

Keywords: adaptation, harmonization, ECHR practice, the judiciary, the principles of justice, reform of the judiciary.

Козлов М.В.

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД РЕФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

УДК 342.533

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», прийнятим Верховною Радою України ще 1997 р., визначено, що територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [1]. Крім того, згідно зі ст. 1 цього Закону право на добровільне об'єднання мали тільки сільські громади: а ні селищним, ні міським громадам такого права надано не було. Тобто територіальні громади в Україні мають юридичні підстави об'єднуватися в одну громаду вже достатньо давно. Між тим реального механізму процесу об'єднання територіальних громад у той час так розроблено і не було. З одного боку, у сільських громад є право на об'єднання, з іншого боку, існує багато невирішених питань такого об'єднання: яким чином це робиться, як відповідати принципу добровільності об'єднання, крім визначення його на місцевих референдумах, де взяти кошти на його проведення в умовах значного дефіциту сільських бюджетів та їх обмеженості тощо.

Актуальність статті власне, обумовлено аналізом чинних організаційно - правових засад формування самодостатніх місцевих громад в умовах реформування державного управління. В цьому контексті треба розуміти, що розвиток місцевого самоврядування в Україні стримується, насамперед, економічними чинниками, відсутністю достатніх матеріальних та фінансових ресурсів для здійснення завдань і функцій місцевого самоврядування. Крім того немаловажну роль відіграють також і чинники політичного, правового та психологічного характеру. Це й відсутність реально-го суб'єкта місцевого самоврядування – самодостатньої місцевої (територіальної) громади, яка володіла б необхідними матеріальними і фінансовими ресурсами, мала б належні внутрішні джерела формування доходної частини місцевого бюджету, а також і недостатнє правове забезпечення значного масиву питань організації і функціонування місцевого самоврядування.

Метою даної статті є аналіз чинної нормативно-правової бази з підготовки перспективних планів формування спроможних громад, виявлення проблемних питань процесу об'єднання громад та розроблення пропозицій щодо зменшення їхнього негативного впливу на процес децентралізації.

Постановка проблеми. Проблема реформування місцевого самоврядування є однією з найактуальніших у сучасних умовах розвитку української державності, серед яких відзначимо наступні:

- законодавча норма про місцеве самоврядування як «гарантоване державою право та реальну здатність територіальної громади вирішувати питання місцевого значення» на практиці перетворюється у невизначеність прав громад і фрагментарність повноважень органів місцевого самоврядування;

- фактична підпорядкованість місцевого самоврядування виконавчій владі. Тривале зміцнення вертикалі виконавчої влади у вигляді посилення адміністративного впливу місцевих державних адміністрацій зумовило статус місцевого самоврядування лише як номінального суб'єкта управління місцевим розвитком і виключно в межах, окреслених представницьким мандатом. Проблема загострюється відсутністю в органів місцевого самовряду-

вання районного та обласного рівня власних виконавчих органів, що лише консервує домінування адміністративного чинника під час визначення пріоритетів розвитку районів та областей;

- відсутнє чітке розмежування між повноваженнями місцевих державних адміністрацій та органами місцевого самоврядування (відповідно до законодавства 76 повноважень є дублюючими), що перешкоджає побудові ефективного механізму контролю за їх виконанням.

- порушення принципу субсидіарності у розподілі повноважень та формуванні стабільних джерел наповнення місцевих бюджетів. Зокрема, вкрай обмеженими є можливості органів місцевого самоврядування в частині регулювання ставок місцевих податків та зборів, встановлення пільг, зміцнення доходної бази місцевих бюджетів шляхом скорочення податкових пільг, виданих центральними органами виконавчої влади суб'єктам господарювання на індивідуальній/галузевої основі;

Виклад основного матеріалу дослідження. Ключові пріоритети реформування територіальної організації влади на засадах децентралізації як складової нової регіональної політики в Україні визначені в основних чинних нормативно-правових актах стратегічного та програмного характеру. Комплексне бачення реформ, яких потребує українське суспільство, представлене у «Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленій Указом Президента України[2]. Децентралізація та реформа державного управління визначені в Стратегії серед 10 пріоритетних реформ. Метою політики у сфері децентралізації є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування.

У тексті Коаліційної угоди чинної парламентської коаліції також значна увага приділена питанням реформи децентралізації та місцевого самоврядування[3].

Головними завданнями визначено: ефективний розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та органами державної виконавчої влади, розподіл повноважень між територіальними рівнями управління на основ принципу субсидиарності, встановлення повних і виключних повноважень органів місцевого самоврядування, гарантування належного ресурсного забезпечення місцевого самоврядування, наділення органів місцевого самоврядування фінансовими ресурсами відповідно до повноважень, забезпечення фінансової самостійності місцевих бюджетів шляхом закріплення стабільних джерел доходів, розширення доходної бази місцевих бюджетів, формування самодостатніх громад, визначення критеріїв формування адміністративно-територіальних одиниць базового рівня (громад) з урахуванням їх матеріально-фінансової спроможності для забезпечення доступності основних публічних послуг, що надаються на території громади (час прибуття для надання швидкої медичної допомоги в ургентних випадках та пожежної допомоги не має перевищувати 30 хвилин).

У Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, однією з трьох інтегрованих цілей визначено ефективно державне управління у сфері регіонального розвитку, яке передбачає проведення децентралізації влади, реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою[4]. Для цього передбачено виконання таких завдань:

- запровадження триланкової системи адміністративно-територіального устрою;
- визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, здатної забезпечити доступність та якість публічних послуг населенню;
- досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади шляхом передачі функцій виконавчої влади від місцевих адміністрацій виконавчим органам рад відповідного рівня;
- здійснення бюджетної децентралізації, в тому числі шляхом перерозподілу загальнодержавних податків, забезпечення

автономності місцевих бюджетів, закріплення за кожною ланкою самоврядування стабільної дохідної бази для реалізації їх функцій та стимулювання податкоспроможності громад;

- створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для зміцнення економічної бази розвитку територіальних громад тощо.

На основі зазначених стратегічних документів розроблені концептуальні засади реформування територіальної організації влади в Україні та формується законодавчо-нормативне забезпечення реформування базової ланки адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування - територіальних громад.

1 квітня 2014 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні та затверджено План заходів щодо її реалізації[5].

Основними завданнями реформування визначено: забезпечення доступності та якості надання публічних послуг населенню, досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, запровадження трирівневого адміністративно -

територіального устрою: громада – район – регіон, створення дієздатних територіальних громад як базової ланки адміністративно-територіального устрою шляхом сприяння розвитку співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад, створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для розвитку місцевого самоврядування. Критерієм формування базового рівня адміністративно-територіального устрою визначено доступність основних публічних послуг, що надаються на території громади, яка вимірюється часом прибуття для надання швидкої медичної допомоги в ургентних випадках та пожежної допомоги, що не повинен перевищувати 30 хвилин.

Впродовж 2014-2015 років зроблено суттєві кроки зі створення законодавчого забезпечення реформування територіальної організації влади, насамперед у питаннях розвитку місцевого самоврядування, створення спроможних територіальних гро-

мад, фіскальної децентралізації. Серед основних законодавчих та нормативних актів наступні: Закон «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 року визначає організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад, принципи, форми, механізми такого співробітництва, його стимулювання, фінансування та контролю [6]. Законом створено механізм об'єднання фінансових та матеріальних ресурсів територіальних громад для вирішення спільних соціально-економічних проблем, реалізації інвестиційних проєктів, створення інфраструктури тощо. Реалізація закону дозволяє окреслити точки дотику між окремими територіальними громадами, їхню потенційну здатність до об'єднання. Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року регулює відносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст; визначає принципи, основні умови, порядок такого об'єднання, форми державної підтримки добровільного об'єднання територіальних громад, тобто створюється конкретний механізм добровільного об'єднання територіальних громад, якого раніше не існувало [7]. Законом передбачена організаційна підтримка та інформаційно-просвітницьке сприяння добровільному об'єднанню територіальних громад, а також фінансова підтримка об'єднаних громад шляхом надання їм коштів на формування інфраструктури.

Зроблено також важливі кроки у напрямі законодавчого забезпечення бюджетної децентралізації. Внесено зміни до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин (закон України № 79-19 від 28 грудня 2014 р.) [8]. Також внесено зміни до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи (закон України № 71-19 від 28 грудня 2014 р.) [9]. Запровадження норм цих законів у практику бюджетування в 2015 р. вже дозволило суттєво наростити фінансовий ресурс місцевих бюджетів.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства» від 9 квітня 2015 р. передає функції щодо здійс-

нення державного архітектурно - будівельного контролю від центрального органу виконавчої влади до органів місцевого самоврядування територіальної громади[10]. Це сприятиме удосконаленню містобудівної діяльності, спрощенню дозвільних та погоджувальних процедур у будівництві, посиленню ролі місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо комплексного розвитку територій в інтересах територіальних громад.

Комплексне реформування територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою потребує внесення змін до Конституції України. 31 серпня 2015 року відбулося попереднє схвалення Верховною Радою України проекту закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)»[11]. Законопроектом запропоновано зміни щодо децентралізації державної влади в Україні та посилення конституційно-правового статусу місцевого самоврядування, закріплено, що громада є первинною одиницею у системі адміністративно - територіального устрою України, передбачено утворення виконавчих органів місцевого самоврядування громади, передбачено створення інституту префекта, закріплено матеріально-фінансову основу місцевого самоврядування.

Наприкінці 2015 року прийнято низку законів щодо оптимізації розподілу повноважень – передачі їх від органів виконавчої влади до органів місцевого самоврядування, що дозволить посилити функціональну та фінансову спроможність місцевого самоврядування. Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань виконавчим органам місцевого самоврядування міст обласного значення передаються повноваження з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, та передбачена можливість іншим виконавчим органам рад набувати таких повноважень[12]. До цього закону увійшли норми щодо державної реєстрації органів місцевого

самоврядування як юридичних осіб, спрямовані на усунення недоліків правового регулювання процесу добровільного об'єднання територіальних громад у частині: встановлення спрощеної системи реорганізації та державної реєстрації органів місцевого самоврядування як юридичних осіб публічного права, усунення недоліків правового регулювання правонаступництва об'єднаних територіальних громад, їх рад та виконавчих комітетів (рішення, договори, виконання окремих бюджетів до прийняття об'єднано-го тощо).

Встановлено, що об'єднана територіальна громада є правонаступником всього майна, прав та обов'язків територіальних громад, що об'єдналися, з дня набуття повноважень сільською, селищною, міською радою, обраною такою об'єднаною територіальною громадою.

Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень виконавчим органам місцевого самоврядування міст обласного значення передаються повноваження з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, а також передбачена можливість іншим виконавчим органам рад набувати таких повноважень[13].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» від 9.12.2015 р. розширено повноваження органів місцевого самоврядування з надання адміністративних послуг щодо реєстрації місця проживання, надання відомостей з Державного земельного кадастру, роботи з документами, що підтверджують громадянство, створення реєстру територіальних громад, обмін відомостями між реєстрами територіальних громад та передачу інформації в Єдиному державному демографічному реєстрі[14].

Низька якість місцевого самоврядування в Україні значною мірою залежить від якості кадрового складу сільських, селищних, міських рад, їхніх виконавчих органів. Своєю чергою на

ньому позначається незадовільний рівень матеріального та фінансового забезпечення посадових осіб на місцевому рівні, що спричинює відтік професіоналів та низьку конкурентоздатність залучених працівників. На подолання цих негативних тенденцій Кабінет Міністрів України схвалив Постанову від 25.11.2015 року, яка регулює питання оплати праці посадових осіб місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад, відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»[15].

Одночасно з формуванням законодавчого поля відбувалось удосконалення інституційного забезпечення проведення реформи:

- визначено центральний орган виконавчої влади, відповідальний за проведення реформи - це Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіон), а також куратор реформи децентралізації в особі віце-прем'єр-міністра України – міністра Мінрегіону;

- створено Цільову команду реформ з питань децентралізації, місцевого самоврядування та регіональної політики при Мінрегіоні України, до складу якої увійшли українські, польські фахівці, експерти від Ради Європи і Європейського Союзу, представники від всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування[16];

- створено Конституційну комісію як спеціальний допоміжний орган при Президентові України, яка підготувала проект змін до Конституції щодо децентралізації влади. Прийняття цих змін забезпечать правову основу для прийняття низки законодавчих актів щодо надання права районним і обласним радам утворювати власні виконавчі органи, розмежування повноважень місцевого самоврядування та виконавчої влади тощо[17];

- створено Міжвідомчу координаційну комісію з питань регіонального розвитку, яка має стати інституційним майданчиком для координації дій органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування в процесі формування та реалізації державної регіональної політики шляхом розробки пропозицій щодо забезпечення взаємозв'язку та узгодженості довгострокових страте-

гій, планів і програм розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях; сприяння використанню позитивного досвіду інших країн, зокрема європейських, під час удосконалення нормативно - правової бази з питань державної регіональної політики[18];

- створено 24 Регіональні офіси з питань впровадження реформ у сфері місцевого самоврядування, децентралізації повноважень органів виконавчої влади (в усіх регіонах, крім АР Крим), які мають стати «містком» між центральною та місцевою владою в ході проведення реформи, надавати організаційну, консультативну, інформаційну допомогу місцевим органам влади, здійснювати моніторинг впровадження реформ на регіональному рівні[19].

За наявності суттєвого прогресу у створенні законодавчого та інституційного підґрунтя для реформування територіальних громад, на даний час ще не прийняті рамкові закони і концептуальні документи щодо нової моделі адміністративно-територіального устрою України загалом та алгоритму реалізації всієї реформи. Зокрема, необхідно прийняти закон «Про адміністративно-територіальний устрій України», який би визначив модель адміністративно-територіального устрою України, правовий статус і види адміністративно-територіальних одиниць, повноваження органів державної влади і органів місцевого самоврядування щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою тощо.

До основних напрямів подальшого формування законодавчого забезпечення реформування територіальної організації влади на засадах децентралізації також належать: остаточне схвалення конституційною більшістю змін до Конституції України щодо децентралізації влади; ухвалення нової редакції Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про службу в органах місцевого самоврядування»; законодавче врегулювання питання щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з розпорядження земельними ділянками за межами населених пунктів і здійсненням контролю за використанням та охороною земель тощо.

1. *Про місцеве самоврядування // Закон України від 21 травня 1997 року №280/97ВР.*

2. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» (від 12 січня 2015 р., № 5/2015) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
3. Верховна Рада України VIII скликання. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна». 2014 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/file/text/33/f439014n8.pdf>.
4. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс].- Режим доступу:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
5. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.
6. Про співробітництво територіальних громад : Закон України №1508-VIII від 17.06.2014 [Електронний ресурс].- Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1508-18/card6#Public>.
7. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України № 157-VIII від 05.02.2015 [Електронний ресурс].- Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
8. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин : Закон України №79-19 від 28 грудня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/79-19>.
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України № 71-19 від 28 грудня 2014 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/71-19>.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства : Закон України № 320-VIII від 9 квітня 2015 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/320-19>.
11. Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади : Постанова Верховної Ради України від 31 серпня 2015 р. № 656-VIII [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/656-19>.

12. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України № 835-19 від 26.11.2015 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/835-19>.
13. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України № 834-VIII від 26.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/834-19/paran6#n6>.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг: Закон України № 888-VIII від 10.12.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/888-19>.
15. Деякі питання оплати праці посадових осіб місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України № 1044 від 9 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248719292>.
16. Про утворення Цільової команди реформ. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Наказ від 07.07.2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minregion.gov.ua/attachments/content-attachments/4679/Nakaz158.pdf>.
17. Про Конституційну Комісію. Президент України; Указ, Положення від 03.03.2015 № 119/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/119/2015>.
18. Про утворення Міжвідомчої координаційної комісії з питань регіонального розвитку Постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015 р. № 714 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/714-2015-n>.
19. Про утворення 24 Регіональні офіси з питань впровадження реформ у сфері місцевого самоврядування, децентралізації повноважень органів виконавчої влади. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua>.

Козлов М.В. Деякі підходи щодо визначення організаційно-правових засад реформування територіальних громад в Україні

Стаття присвячена дослідженню організаційно-правових засад реформування територіальних громад в Україні. В статті проаналізовані основні нормативно-правові акти, що покликані сприяти формуванню спроможних громад, виявлення проблемних питань процесу об'єднання громад та розроблення пропозицій щодо зменшення їхнього негативного впливу на процес децентралізації.

Ключові слова: місцеве самоврядування, територіальні громади

Козлов Н.В. Некоторые вопросы к определению организационно-правовых оснований реформирования территориальных общин в Украине.

Статья посвящена исследованию организационных и правовых принципов реформы территориальных общин в Украине. В статье исследованы основные нормативно - правовые акты, которые призваны содействовать формированию способных общин, выявления проблемных вопросов процесса объединения общин и разработка предложений для уменьшения их негативного воздействия на процесс децентрализации.

Ключевые слова: местное самоуправление, территориальные общины

Kozlov M.V Some approaches to defining the organizational principles of the reform of territorial communities in Ukraine.

Law of Ukraine «about local government in Ukraine», adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine, 1997, determined that the local community is the residents, permanent accommodation within villages, towns, cities, which is independent of the administrative-territorial units, or a voluntary association of residents of several villages that have a single administrative center. In addition, in accordance with theand art. 1 of this law the right to voluntary association had only rural communities: neither his nor the urban communities of such rights granted. That is communities in Ukraine have legal grounds to unite in one community is enough. Meanwhile, the actual mechanism of the process of unification of the territorial communities at the time so was developed and was not. On the one hand, rural communities have the right to Association, on the other hand, there are many outstanding issues of this merger: how it is done, how to comply with the principle of voluntary associations, the CAName to identify it on localreferendums, where to get funds for its conduct in the face of a significant shortage of rural budgets and their limitations, etc.

The relevance of the article actually, due to the analysis of the applicable legal principles the formation of the sustainable communities in conditions of reforming public administration. In this context, it should be understood that the development of local self-government in Ukraine is, above all, economic factors, lack of sufficient material and financial resources for the implementation for the tasks and functions of local government. Besides nemalovaž well role play also factors of a political, legal and psychological nature. This and the lack of a real subject of local self-government – the period of the local (territorial) Grau Madi, which owned would have the necessary material and financial resources would be the proper internal sources

of formation of the revenues of local budgets, as well as insufficient legal resume drawing considerable array on organization and functioning of local government.

The article is devoted to researchorganizational and legal principles of the reform of territorial communities in Ukraine. The article examines the main normative-legal acts, which are designed to promote the formation of capable communities, identifying the problematic issues of the process of unification of communities and the development of proposals to reduce their negative impact on the process of decentralization.

Keywords: local self-government, territorial communities

ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО. ПРОБЛЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА. ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Зозуляк О.І.

ЗАКЛАД ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА ФОРМА НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

УДК 347.191.1

Останніми роками все більше законів та підзаконних нормативно-правових актів регулюють відносини з функціонування закладів, сфера діяльності закладів суттєво розширюється, розпочинаючи із навчально-наукових, історико-культурних до медичних закладів та закладів харчування. Розгалуженість нормативної регламентації закладів, відсутність фундаментальних норм щодо поняття закладу, його видів та базових елементів правового становища створює площину для абсолютно хаотичного розвитку спеціального законодавства в досліджуваній сфері відносин.

З огляду на це, у межах цієї статті окреслимо поняття, особливості та різновиди закладів як організаційно-правової форми непідприємницьких юридичних осіб.

У цивілістичній доктрині зустрічаємо різноманітні позиції щодо розуміння поняття «заклад». Дослідниця М. П. Баб'юк здійснила доволі вдалу спробу систематизувати їх [1, с. 91- 94] і подає в наступному вигляді : 1) заклад доцільно створювати в організаційно-правовій формі товариства; 2) заклад може діяти як непідприємницьке товариство; 3) заклад може створюватись в організаційно-правовій формі установ; 4) особливою організаційно-правовою формою закладу виступає вищий навчальний заклад. До цих позицій можемо додати концепцію, за якою заклад є самостійною організаційно-правовою формою юридичної осо-

би, а також концепцію, відповідно до якої заклад виступає «умовною» назвою для окремих невідприємницьких юридичних осіб.

Як видно із наведеного, позиції науковців далекі від одностайності, з огляду на це висловимо власну позицію з цього приводу. Підходи щодо розуміння закладів як юридичних осіб, що побудовані на корпоративних засадах, тим більше тих, що належать до класичних корпорацій (підприємницькі товариства), нами не сприймаються, з огляду на мету діяльності закладу та традиційну їх побудову як унітарних юридичних осіб. Наведені нами ознаки закладу як юридичної особи, що побудована на унітарних засадах, нівелюють зміст наведених вище наукових позицій щодо можливості його створення та діяльності як господарського товариства чи невідприємницького товариства. Не сприймається нами також підхід з приводу вживання терміна «заклад» як умовного поняття. Наведений підхід використовується законодавцем на прикладі закладів ресторанного господарства, які за своєю суттю належать до суб'єктів господарювання. Нами негативно сприймаються будь-які умовні позначення в правничій термінології, адже кожна із умовних категорій може призвести до хибних висновків про те чи інше правове явище. На даному прикладі простежується тенденція, коли за терміном «заклад» приховується підприємницька юридична особа. Така ж ситуація виникає із використанням терміна «фонд», яким позначаються підприємницькі юридичні особи, зокрема ті, якими опосередковується діяльність інститутів спільного інвестування.

З огляду на наведені міркування, вбачаємо за потрібне на законодавчому рівні відмовлятися від умовних назв та позначень тих чи інших юридичних осіб з тим, щоб під умовними категоріями не змішувати абсолютно різні за видовими характеристиками юридичні особи. Так, заклад громадського харчування і заклад ресторанного господарства мають відповідно до чинного законодавства фактично тотожні визначення за винятком вказівки на функціональне призначення. Це організаційно-структурні статистичні одиниці, які виробляють, виготовляють і продають кулінарну продукцію, булочки, борошняні кондитерські вироби та закупні товари, але перша – у сфері громадського харчування,

а друга – в сфері ресторанного господарства. Правилами роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства визначено, що заклад ресторанного господарства - організаційно-структурна одиниця в сфері ресторанного господарства, яка здійснює виробничо-торговельну діяльність: виробляє і (або) доготовляє, продає і організовує споживання продукції власного виробництва і закупних товарів, може організовувати дозвілля споживачів. У рамках цього підзаконного нормативно-правового акта подається визначення ресторанного господарства як виду економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності щодо надання послуг відносно задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього [2, с. 84].

Якщо проаналізувати обидва поняття, то очевидно, що в даному разі заклад вживається як «умовне» поняття для позначення окресленого виду господарської діяльності. Крім того, ця категорія вживається як синонім поняттю «підприємство», що апіорі не є правильним, адже підприємства ресторанного господарства є підприємницькими структурами. Це означає, що заклади ресторанного господарства не слід відносити до непідприємницьких юридичних осіб. З метою усунення неоднозначного сприйняття даного виду юридичних осіб варто в законодавчій термінології вилучити таке довільне застосування категорії «заклад», адже в даному разі йдеться про підприємства ресторанного господарства як класичні господарючі суб'єкти.

Ще одна позиція, яка має місце в правовій доктрині як нами відзначалося вище – це виділення вищого навчального закладу в самостійну організаційно-правову форму юридичних осіб. Такі наукові погляди висловлює, зокрема, В. В. Астахов, наполягаючи на доцільності виокремлення вищого навчального закладу в самостійну організаційно-правову форму юридичних осіб [3, с. 46]. Безперечно, вищий навчальний заклад виділяється з-поміж інших освітніх закладів особливостями свого правового становища. Як слушно зауважує М. В. Баб'юк, цивільно-правовий статус вищого навчального закладу представляє собою сукупність прав, свобод, законних інтересів та обов'язків юридичної особи, що закріплені в нормах права та передбачені установчими до-

кументами. Обсяг належних вищому навчальному закладу прав та обов'язків залежить від його виду. Для виникнення цивільної правосуб'єктності вищий навчальний заклад повинен пройти ряд процедур, зокрема, державну реєстрацію, ліцензування, акредитацію та атестацію. Лише після цього вищий навчальний заклад виступатиме повноправним учасником цивільно-правових відносин [2, с. 85].

Дійсно, мета діяльності вищого навчального закладу обумовлюватиме сукупність його суб'єктивних цивільних прав і обов'язків як учасника відносин приватноправової сфери та доволі жорсткі процедури в частині виникнення його цивільної правосуб'єктності. Як відзначає П. В. Нестеренко, досліджуваний суб'єкт права не лише надає освітні послуги з «навчання», а й організує проведення виробничої практики, забезпечує організацію наукової роботи, а отже, є суб'єктом, який здійснює професійну підготовку студентів та інших осіб, що реалізується у відповідності до державних та галузевих стандартів, затверджених відповідними державними органами [4, с. 381]. Науковець пропонує авторське визначення вищого навчального закладу як юридичної особи, яка створена, й діє у встановленій законодавством організаційно-правовій формі, і здійснює на підставі ліцензії діяльність з професійної підготовки студентів та інших осіб [5, с. 343]. Водночас авторка не є прихильницею позиції щодо сприйняття вищого навчального закладу як самостійної організаційно-правової форми юридичних осіб, з чим однозначно погоджуємось, адже такі особливості не є визначальними для виокремлення їх у самостійну організаційно-правову форму невідприємницьких юридичних осіб, а є такими, що деталізують правове становище. Як функціональний вид невідприємницьких юридичних осіб, а не самостійну організаційно-правову форму юридичних осіб сприймає заклад й В. І. Борисова [6, с. 14-17].

У цьому зв'язку варто наголосити, що відповідною специфікою в правовому становищі наділяються не тільки вищі навчальні заклади, а й інші види закладів, яких, до речі, у чинному законодавстві виокремлюється досить багато. Усі нормативно-правові акти, якими регламентується правовий статус тих чи інших

закладів, містять їх видову характеристику та класифікують за найрізноманітнішими критеріями, а тому кожен із різновидів характеризуватиметься специфічним правовим становищем. Так, у Законі України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» [7] поділ бібліотек здійснюється за такими критеріями: а) за значенням бібліотеки на: всеукраїнські загальнодержавного значення (національні, державні); республіканські (Автономної Республіки Крим); обласні; міські; районні; селищні; сільські; б) за змістом бібліотечних фондів бібліотеки є: універсальні; галузеві; міжгалузеві; в) за призначенням бібліотеки поділяються на: публічні (загальнодоступні), у тому числі спеціалізовані для дітей, юнацтва, осіб з фізичними вадами; спеціальні (академії наук, науково-дослідних установ, навчальних закладів, підприємств, установ, організацій). Окремо в Законі регламентовано правовий статус Національної бібліотеки України.

У Законі України «Про театри та театральну справу» [8] встановлено, що на території України створюються і діють театри, які відрізняються за: а) видами театрального мистецтва; б) формою власності, в) спрямованістю на різні верстви населення. Своєрідну класифікацію музеїв містить Закон України «Про музеї та музейну справу» [9]. За своїм профілем музеї поділяються на природничі (антропологічні, біологічні, ботанічні, геологічні, зоологічні, мінералогічні, палеонтологічні), історичні (загальноісторичні, військово-історичні, історії релігії, історико-побутові, археологічні, етнографічні), літературні, художні (образотворчого, декоративно-прикладного, народного, сучасного мистецтва), мистецькі (театральні, музичні, музеї кіно), науково-технічні, комплексні (краєзнавчі, екомuzeї), галузеві тощо. Усі ці різновиди закладів характеризуються специфічними особливостями, які впливають на їх фінансування, управління, припинення тощо, проте вони не є настільки визначальними, щоб вести мову про виділення тих чи інших різновидів у самостійну організаційно-правову форму.

Наведена аргументація доводить безперспективність міркувань щодо виокремлення того чи іншого різновиду закладу в самостійну організаційно-правову форму. Проаналізувавши різні

підходи з приводу розуміння «закладу», наведемо власне бачення з цього приводу. З цією метою звернемося до філологічних та правових джерел. Так, у III томі Словника української мови дається таке визначення терміна «заклад»: «Установа з певним штатом службовців і адміністрацією, що працюють у якій-небудь галузі освіти, науки, культури» [10, с. 145]. На думку філологів, визначальним для розрізнення є галузь діяльності – освіта, культура, лікування. Тому й вживається слово «заклад» у поєднанні зі словами, що відносяться до цих галузей: «Він ще каже про те, щоб члени бригади починали вчитись, щоб вступали у вечірні та заочні навчальні заклади» (М. Ткач); «Широчезна мережа по містах і селах нашої Радянської України культурно-освітніх закладів» (Остап Вишня); «Для слухачів і курсантів ряду наших військово-навчальних закладів установлено стипендії імені Маршала Радянського Союзу Г. К. Жукова» («Робітничка газета»). У поєднанні зі словом «науковий» слово «заклад» вживається тільки тоді, коли в науковій організації здійснюється навчальний процес. Стосується ця назва й медичних осередків: «Заклад мінеральних вод був не дуже далеко, йти було недовго» (Леся Українка) [11]. Таким чином, на конкретних прикладах вживання слова «заклад» філологи роблять висновок про лексичне значення цього слова.

У юридичній енциклопедії також знаходимо поняття «заклад» як однієї з поширених в Україні інституційних форм управління в сфері освіти, науки, культури, охорони здоров'я, медицини, спорту тощо [12, с. 123]. Як впливає із наведеного визначення, сфера діяльності закладу за правничим підходом є досить схожою із філологічним підходом, а це означає, що заклади створюються із специфічною метою – здійснення відповідної діяльності в освітньо-науковій, культурній та медичній сферах. Така специфічна мета діяльності закладів обумовлює сприйняття нами позиції, відповідно до якої заклад визначається як самостійна організаційно-правова форма невідприємницьких юридичних осіб. Водночас така позиція може наштовхнутися на критику. Так, на думку П. В. Нестеренко, закріплення ще однієї організаційно-правової форми юридичної особи з практичної точки зору лише загромождуватиме нормативно-правові акти і створить підстави для виникнення суперечливих ситуацій [13, с. 6].

Утім, якщо досліджувати окремий різновид закладу, то в його конструкції як видового поняття неможливо простежити всі особливості закладу як організаційно-правової форми юридичних осіб у категорії родової. Безперечно, наші пропозиції щодо зміни класифікаційних рівнів та організаційно-правових форм непідприємницьких юридичних осіб не спрямовані на безпідставне (передусім з практичної точки зору) введення все нових організаційно-правових форм юридичних осіб. Навпаки, нами висувається позиція щодо закритого переліку організаційно-правових форм непідприємницьких юридичних осіб та негативно сприймається тенденція щодо виділення в окремі організаційно-правові форми тих юридичних осіб, котрі мають тільки деякі нюанси в створенні й діяльності, скажімо, певні вимоги щодо членства в молодіжній організації або творчій спілці, чи певну мету діяльності, наприклад, навчально-наукову, якщо мова йде про вищі навчальні заклади. Більшість із таких непідприємницьких структур не наділені новими формоутворюючими особливостями та не можуть претендувати на закріплення на рівні законодавства в якості організаційно-правових форм.

Диференціацію в праві слід використовувати досить виважено, там, де, дійсно, є специфіка і неможливо обійтися без спеціального регулювання, проте, якщо та чи інша непідприємницька юридична особа наділена незначними особливостями в статусі, то це є підставою для того, щоб вести мову про особливості його цивільно-правового становища, а не виокремлення його в самостійну організаційно-правову форму.

Вбачається, що заклад характеризується загальними рисами, що характерні для юридичних осіб, які побудовані на унітарних началах, зокрема: відсутність членства; заборона на управління засновником; організаційний характер правовідносин, які виникають при діяльності цієї юридичної особи; одержаний у результаті діяльності прибуток не розподіляється між засновниками; створення закладу вимагає обов'язкового об'єднання майна засновників; задоволення суспільних інтересів та потреб фізичних осіб, що не є його членами; спрямованість діяльності закладу визначена волею засновника; заклад відповідає за своїми зобов'я-

заннями всім належним майном, а у випадку його недостатності субсидіарну відповідальність несе засновник.

Одночасно заклад характеризується специфічними рисами, до детальнішої характеристики яких перейдемо далі.

1) особлива мета діяльності закладу. Заклади характеризуються специфічною метою діяльності – вони створюються та діють виключно в освітньо-науковій (заклади освіти, науки), медичній (заклади охорони здоров'я) та історико-культурній сферах (музеї, архіви, театри, бібліотеки).

2) обов'язок засновника брати майнову участь у діяльності закладу, тобто постійно фінансувати його не тільки під час заснування, а й протягом всього строку діяльності (існування) закладу.

3) установчим документом закладу виступає статут.

4) у разі ліквідації закладу майно, яке залишилось після погашення його боргів, передається засновнику останнього.

5) заклади можуть бути як юридичними особами публічного, так і приватного права. Наведена ознака закладів вказує на те, що засновниками закладів можуть бути будь-які учасники цивільних правовідносин.

6) заклади можуть бути реорганізовані у будь-яку організаційно-правову форму, що характерна для невідприємницьких юридичних осіб.

На основі наведених ознак можна вивести наступне визначення закладу: «Заклад – це юридична особа (як публічного, так і приватного права), що створюється одним або кількома засновниками, які не беруть участі в управлінні ним, зобов'язані фінансувати діяльність закладу шляхом об'єднання майна для досягнення мети, що визначена засновниками в освітньо-науковій, історико-культурній та медичній сферах». аведені ознаки є формоутворюючими для виокремлення закладу в самостійну організаційно-правову форму невідприємницьких юридичних осіб, які побудовані на унітарних засадах. Представлене теоретичне бачення щодо сутності закладу повинно знайти своє втілення у відповідних нормах ЦК України, якими б регламентувалися поняття «заклад», порядок його створення та припинення, вимоги щодо засновників та фінансування закладу, а також специфіки цивіль-

но-правової відповідальності останнього за власними зобов'язаннями. Наведені базові положення щодо цивільно-правового становища закладів повинні отримати свій розвиток у спеціальних законодавчих актах, на основі яких здійснюється нормативне регулювання тих чи інших різновидів закладів. Перелік різновидів закладів як організаційно-правової форми невідприємницьких юридичних осіб, є відкритим та включає театри, архіви, бібліотеки, музеї, заклади освіти, науки та інші заклади, сфера діяльності яких у цілому відповідає меті створення останніх.

1. Баб'юк М. П. *Організаційно-правова форма вищого навчального закладу як юридичної особи [Текст] / М. П. Баб'юк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : Серія Юриспруденція. – 2016. – № 19. – С. 91–94.*
2. Баб'юк М. П. *Цивільно-правовий статус вищого навчального закладу за законодавством України [Текст] / М. П. Баб'юк // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – № 1. – С. 79–85.*
3. Астахов В. В. *Приватное образование: тенденции и перспективы правового регулирования [Текст] / В. В. Астахов // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 4. – С. 43–46.*
4. Нестеренко П. В. *Проблеми законодавчого регулювання діяльності вищих закладів освіти [Текст] / П. В. Нестеренко // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. – 2005. – Вип. 30. – С. 375–381; Нестеренко П. В. *Особливості організаційно-правової форми вищих навчальних закладів приватної форми власності [Текст] / П. В. Нестеренко // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. – 2006. – Вип. 33. – С. 338–343.**
5. Нестеренко П. В. *Особливості організаційно-правової форми вищих навчальних закладів приватної форми власності [Текст] / П. В. Нестеренко // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. – 2006. – Вип. 33. – С. 338–343.*
6. Борисова В. І. *Вищий навчальний заклад – функціональний вид невідприємницьких юридичних осіб [Текст] / В. І. Борисова // Непідприємницькі організації у механізмі реалізації права громадян на об'єднання (асоціації): Збірник наукових праць (за результатами роботи «круглого столу») / За заг. ред. М. К. Галантича. – К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. – С. 14–17.*
7. *Про бібліотеки та бібліотечну справу: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>- Заголовок з екрану.*

8. *Про театри та театральну справу : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2605-15> – Заголовок з екрану.*
9. *Про музеї та музейну справу: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80> – Заголовок з екрану.*
10. *Словник української мови: в 11 томах. – Том 3, 1972. – С. 145.*
11. *Марахова А. Ф. Коли вживаються слова заклад, організація, підприємство, установа / А. Ф. Марахова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwiTioeyYbTAhVoApoKHf0hCQ4QFggYMAA&url=http%3A%2F%2Fkulturamovy.univ.kiev.ua%2FKM%2Fpdfs%2FMagazine19-18.pdf&usg=AFQjCNHbaLP_7VqhIVt8DcS44WWhgFqnEg*
12. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998.*
13. *Нестеренко П. В. Вищі навчальні заклади як суб'єкти майнових правовідносин [Текст] : автореф. дис. . канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право» / П. В. Нестеренко ; Університет внутрішніх справ МВС України. – Х., 2009. – 19 с.*

Зозуляк О.І. Заклад як організаційно-правова форма невідприємницьких юридичних осіб

У статті досліджуються правові проблеми функціонування закладу як організаційно-правової форми невідприємницьких юридичних осіб. Автор висловлює власне бачення розвитку законодавства щодо окреслення організаційно-правової форми закладу у прив'язці з системою юридичних осіб в цілому.

Ключові слова: невідприємницька юридична особа, заклад, організаційно-правова форма.

Зозуляк О.И. Заведение как организационно-правовая форма некоммерческих юридических лиц

Научная статья посвящена исследованию гражданско-правового статуса заведений с точки зрения тенденций развития перспективного законодательства Украины. Осуществляется характеристика современного понятия «заведение» как автономной организационно-правовой формы некоммерческого юридического лица. В работе раскрывается вопрос о правовой природе и сущности заведения в исследованном аспекте. На основании анализа законодательства и гражданско-правовой доктрины права делаются предложения о возможных путях развития законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: некоммерческое юридическое лицо, заведение, организационно-правовая форма.

Zozuliak O. I. Foundation as a non-for-profit legal person.

The scientific article analyses the modern understanding of the term «foundation» in Ukraine. It is noted that the term «foundation» can not include all legal persons which are based on unitarian basis. That is why the author makes an offer of implementing the new term «non-for-profit unitarian legal person» in private law. In limit of mentioned term should function all non-for-profit legal persons which are based on unitarian basis. Public authority are foundations which are providing their activity in legal form of non-for-profit unitarian legal person.

The article analyses the modern understanding of the term «foundation» in Ukraine. It is noted that the term «foundation» can not include all legal persons which are based on unitarian basis. That is why the author makes an offer of implementing the new term «non-for-profit unitarian legal person» in private law. In limit of mentioned term should function all non-for-profit legal persons which are based on unitarian basis.

Keywords: non-for-profit unitarian legal person, foundation, legal form, public authority, reorganization, civil liability.

Ковалишин О.Р.

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЗА СТАТУТОМ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА 1864 РОКУ

УДК 347.9

Актуальність дослідження. В Україні на даний момент відбувається процес реформування цивільно-процесуального законодавства. У зв'язку з прийняттям нового Закону України «Про судоустрій та статус суддів» постає потреба у внесенні змін до Цивільного-процесуального кодексу України. На даний момент активно відбувається фаза обговорення проекту таких змін. В цьому контексті, на думку автора, корисним є врахування історичної традиції формування цивільного процесу в Україні. Зокрема, цивільно-процесуального законодавства на українських землях в кін. XIX – XX ст.ст.

Окремі аспекти цивільного судочинства на українських землях в складі Російської імперії досліджувалися в працях В.С. Балуха, Е. В. Васьковського, В. В. Комарова, В.А. Томсінова. Але в згаданих працях лише частково аналізувалися цивільно-процесуальні норми того часу.

Тому **предметом** дослідження є цивільно-процесуальне законодавство на українських землях в кін. XIX – XX ст.ст.

У 1861 році за рішенням Державної ради для підготовки судової реформи (в тому числі цивільного судочинства) була створена комісія під головуванням В.П.Буткова. Фактично роботою комісії керував видатний юрист С. І.Зарудний. На підставі зібраного комісією матеріалу, що стосувався історії суду і судочинства як у Росії, так і в інших країнах, і склав 74 томи, були вироблені Судові статuti, затверджені імператором Олександром II 20 листопада 1864 року [1, с. 100]. Одночасно був підписаний указ про доведення Судових статутів до громадськості. В імператорському указі говорилося, що завданням судової реформи є «встановити суд швидкий, правий, милостивий, рівний для всіх підданих, піднести судову владу, доти їй відповідну самостійність і взагалі затвердити у народі... повагу до закону...» [2, с. 238].

Приводом стала справа Івана Баташова, про яку імператор зазначив, що «изложение причин медленности непомерной, с которым производство по столь известному делу столкнулось, ясно выставляет все неудобства и недостатки нашего производства» [3].

Судові статuti змінили структуру судових органів. До місцевих судових органів належали мирові судді, з'їзди мирових суддів, волосні суди. Наступними ланками судової системи були окружні суди, судові палати та сенат як верховна касаційна інстанція.

Мировий суд був виборним органом і створювався як у містах, так і в повітах. Кожний повіт складав мировий округ, який поділявся на мирові дільниці. Мирові судді обирались повітовими земськими зборами за списком кандидатів, який попередньо затверджувався губернатором, а в столицях — майновий і віковий цензи.

У мирові судді могли обиратися ті з місцевих жителів, які: 1) по-перше, мали не менше 25 років; 2) по-друге, щодо освітнього рівня: а) здобули освіту у вищих або середніх навчальних закладах або б) склали належний іспит або в) прослужили не менше як 3 роки на таких посадах, при виконанні яких могли набути практичних відомостей у провадженні судових справ; 3) по-третє, за умови, що вони безпосередньо, або їх батьки, або жінки

володіють, хоч би й у різних місцях, або простором землі вдвоє проти того, скільки визначено для безпосередньої участі в обранні гласних в повітові земські збори... або іншим нерухомим майном, ціною не нижче п'ятнадцяти тисяч карбованців, і в містах – нерухомою власністю, оціненою для стягання податку в столицях – не менше 6 тисяч, в інших містах – не менше 3 тисяч карбованців (п. 19 Устрою судових установлень 1864 р.) [4, с. 165]. Обраний суддя затверджувався Сенатом.

З'їзд мирових суддів був апеляційною інстанцією для дільничних мирових суддів. Він складався з голови, неодмінного члена і мирових суддів округу. Голова і неодмінний член обирались з мирових суддів строком на три роки. Нагляд за діяльністю мирової юстиції здійснювало міністерство юстиції разом із касаційними департаментами Сенату.

Загальними судовими органами були окружні суди і судові палати. Основою розподілу окружних судів була особлива територіальна одиниця — судовий округ, яка не завжди збігалася з загальноадміністративною — губернією. Усього було створено 108 округів, декілька судових округів були підвідомчі судовій палаті; спочатку було створено одинадцять, а згодом чотирнадцять палат.

Окружний суд складався з голови і членів, кількість яких залежала від кількості відділень у суді. Окружний суд був судом першої інстанції і розглядав усі кримінальні злочини, крім політичних і посадових, учинених представниками вищої адміністрації. Кримінальні справи могли розглядатися в окружних судах за участі присяжних, у такому випадку ці справи не підлягали апеляції судової палати, а тільки касації до Сенату.

Щодо основних засад судочинства, то Статут сприйняв принципи кодифікації цивільного процесу у Франції і фактично ґрунтувався на Цивільному процесуальному кодексі Французької республіки 1806 р. Статут цивільного судочинства складався з чотирьох книг: Книга перша. Порядок провадження в мирових судових установах; Книга друга. Порядок провадження в загальних судових містах; Книга третя. Виключення з загального порядку цивільного судочинства; Книга четверта. Судочинство охоронне.

Є. В. Васьковський зазначав, що в галузі розвитку громадянського процесуального права судовою реформою 1864 р. Статут

випередив аналогічні документи навіть деяких західноєвропейських держав [5, с. 10]. Стаття 1 Статуту передбачала, що будь-який спір про право цивільне підлягає вирішенню в судових установах, він виходив з принципів винятковості судової влади, її незалежності, єдиного і рівного для всіх судів.

Докази і доказування. Статутом цивільного судочинства 1864 року широко використовується термін «доказательства» та «доказывать» [6, с. 14]. У доктрині цивільного процесу того часу починає все більше набувати популярності термін «доказувати». Так, у відомому підручнику з цивільного процесу такого авторитетного науковця XIX ст., як Є.В. Васьковський вказується: доказування у процесуальному значенні являє собою встановлення істинності тверджень сторін перед компетентним судом у передбаченій законом формі [8, с. 238].

Забезпечення позову (глава 6 ст. 125-128). Забезпечення позову допускалось лише в тих видах позовів, які мали наперед визначену ціну (ст. 593). З даного правила передбачалось лише одне виключення – справи щодо порушення права володіння. Рішення про забезпечення позову могло бути оскаржене як в межах апеляційної скарги так і окремою заявою (ст. 596). Скарга на вище зазначене судове рішення про забезпечення не зупиняло його дії. Разом з тим скарга на судове рішення про скасування забезпечення позову таку дію призупиняло. Таким чином, у випадку оскарження скасоване судове рішення продовжувало діяти. У випадку задоволення заяви про забезпечення позову видавався наказ суду (ст. 599). Окружні суди могли накладати такі способи забезпечення позову: 1) накладення заборони на нерухоме майно; 2) арешт рухомого майна; 3) порука. У мирових судах у випадку оскарження відповідачем рішення суду позивач міг вимагати один із наступних способів забезпечення позову: 1) застава; 2) порука благонадійного жителя даної місцевості. У випадку добровільного невиконання відповідачем вище вказаних вимог, суддя міг накласти арешт на рухоме майно відповідача, яке співрозмірне присудженій з нього суми. Допускалось застосування декількох способів забезпечення позову одночасно.

Позивач мав чітко вказати майно, на яке він просив накладати арешт чи заборону. Вказівка на загальну суму допускалась лише

в справах, що стосувались грошових зобов'язань. Відповідачу також надавались певні гарантії від безпідставного вжиття заходів забезпечення позову. Зокрема, він міг вимагати заміни одного способу забезпечення іншим за згоди позивача (ст. 613). Заміна способу забезпечення без згоди позивача могла бути у випадку заміни на: 1) готівку; 2) білети державних казначейських установ. Деякі особливості мало виконання заборони відчуження нерухомого майна. Відповідне судове рішення публікувалось в сенатських оголошеннях (ст. 616). Аналогічно публікувалось рішення про скасування заходів забезпечення позову. Щодо арешту рухомого майна існувало єдине виключення. Заборонялось арештовувати майно, яке відносилось до такого, що швидко псується.

Виконавчий лист на підставі ухвали про накладення арешту на рухоме майно, що знаходилося в третіх осіб, пред'являвся цим третім особам, про що повідомлявся відповідач.

Забезпечення позову застосовувалось на розсуд судді. Разом з тим ст. 125 Статуту закріплювала обов'язок судді вжити заходів до забезпечення позову, коли позивач такого вимагав.

Скорочене провадження. Статутом передбачалась можливість скороченого провадження. Справа розглядалась в порядку скороченого провадження в таких випадках: 1) сторони між собою погодили скорочений порядок розгляду справи (ст. 348); 2) справи, що випливають з: а) орендних відносин, боргових зобов'язань, б) зобов'язань зі зберігання майна, грошей, в) виконання договорів, г) деліктних зобов'язань, д) спорів, що виникли при виконанні рішень, е) спорів про привілеї (ст. 349). Суд призначав справу до розгляду в термін від 7 днів до 1 місяця. В категорії справ щодо виконання договорів і зобов'язань справа могла бути призначена одразу на другий день після вручення повістки відповідачу. Особливості скороченого провадження полягали в наступному. Позивач зобов'язаний був подати всі документи разом з позовною заявою. Відповідач міг просити про відстрочку в поданні документів лише у випадку наведення поважних причин неможливості подати докази вчасно. Головуючий суддя призначав розгляд справи по суті одразу після попередніх пояснень сторін. У випадку неявки відповідача в судове засідання суддя постановляв заочне рішення.

Рішення. Мировому судді заборонялось виходити за межі предмету спору та ціни позову. Позовна давність враховувалась лише в тому випадку, коли сторона спору про неї заявила. Мировий суддя міг постановити рішення по справі, якщо кінцева ціна позову не перевищувала 30 рублів. Дана норма містилась не у главі I «Про підсудність», а саме в главі, що стосувався постановлення рішення (глава VII книги I). Очевидно законодавець хотів акцентувати увагу на тому, що мировий суддя не міг вирішувати питання зі значною ціною позову. Рішення про розстрочку виконання вирішувалось безпосередньо при постановленні рішення суду.

Мирова угода. Мирова угода допускалась у будь-якій категорії справ. Цікаво зауважити, що у випадку, коли співучасті на стороні позивача чи відповідача, співпозивач (співвідповідач) міг укласти мирову угоду з протилежною стороною і без згоди на те інших сторін судового процесу. Допускались дві форми мирової угоди: 1) запис, засвідчений у нотаріуса чи мирогого судді; 2) мирова заява чи мировий протокол. Мирова заява подавалась до суду, в провадженні якого перебувала справа. Мирова угода могла бути направлена до суду поштою (але обов'язково засвідченою нотаріусом в такому випадку). Укладення мирової угоди завершувало розгляд справи.

Третейський суд. Будь-яка справа могла бути передана на розгляд третейського суду, за виключенням: 1) справ, які стосуються користі малолітніх осіб, або тих, над якими встановлена опіка; 2) справ, які пов'язані з інтересами казенних підприємств або земських, сільських товариств; 3) прав, які певними чином пов'язані з фактом вчинення злочинного діяння чи проступку (ст. 1368). Особи, які уповноважувались вирішувати спір називались «посередниками» [7].

Згода сторін на розгляд третейському судом фіксувалась в третейському записі. Третейський запис підписувався не лише сторонами, але й всіма посередниками.

Строк розгляду справ третейським судом визначався в третейському записі. Якщо його там зазначено не було, тоді справа повинна би розглянута протягом 4 місяців. До кінця спливу вище

зазначених строків жодна із сторін не могла клопотати суд про прийняття до провадження справи.

Третейський запис посвідчувався нотаріусом або мировим суддею. Оригінал передався посередникам, а її копія сторонам конфлікту. У випадку передачі справи на розгляд третейського суду, провадження по справі в суді припинялось незалежно від того, на якій стадії воно знаходилося. Заходи забезпечення позову вжиті судом залишались в силі. Заміна посередника допускалась у випадку: 1) взаємної згоди сторін; 2) вимоги виникнення уже після укладення третейського запису споріднення першої та другої ступені або з одним і посередників у сторони виник також окремий спір. Питання заміни посередника вирішував той мировий суддя, якому б підлягала справа у випадку її розгляду в суді. Посередники керувались виключно положеннями третейського запису. Третейське провадження припинялось у випадку: 1) взаємної згоди сторін на припинення провадження; 2) смерті позивача чи відповідача; 3) якщо відкрито кримінальне провадження, що може стосуватись обставин третейського розгляду; 4) якщо сторони не змогли домовитись і вибрати нових посередників взамін тих, що вибули у зв'язку їх смертю чи неможливістю подальшого розгляду справи ними (ст. 1384).

Якщо протягом встановленого строку (а також додатково визначеного) сторони не змогли вирішити спір в третейському суді або не визначили чергового додаткового строку, то третейський суд вважався закритим і таким, що не відбувся. Рішення приймалося більшістю голосів, а підписувалось всіма посередниками. У випадку відмови одного із посередників підписати рішення, про це зазначалось в рішенні. В цьому випадку рішення було підписувалось більшістю голосів. Рішення третейського суду було остаточним та не підлягало апеляційному оскарженню. Рішення через тиждень передавалось до суду за встановленою підвідомчістю, який видавав виконавчий лист. Рішення могло бути визнано недійсним лише у випадку, якщо: 1) не було підписано кимось із посередників чи сторін; 2) не було дотримано всіх процедур та умов визначених третейським записом; 3) рішення прийнято після визначеного посередниками строку.

Рішення третейського суду визнавались недійсними і не мали жодної юридичної сили, якщо: 1) стосувались осіб, які не брали участі у складанні третейського запису; 2) прийнято по справі, яка не може бути підвідомча третейському суду (ст. 1368); 3) рішення прийнято стосовно предметів, які не були предметом розгляду суду. Скарга про перегляд рішення третейського суду подавалась протягом 1 місяця з моменту його оголошення в суд, якому третейське рішення було передане для виконання. Ст. 1400 Статуту закріплювала, що правила встановлені ст. 1367-1399 застосовувались також до розгляду торгових справ, які були підвідомчі комерційним судам [7].

Таким чином, цивільно-процесуальне законодавство на українських землях характеризувалося високим рівнем розробленості. З позиції аналізу окремих цивільно-процесуальних інститутів захист цивільних прав та інтересів забезпечувався на високому рівні, який не поступався ефективності захисту, що забезпечується сучасними цивільно-процесуальними інститутами.

1. Балух В.С. *Історія комерційних судів: Історико-правове дослідження на прикладі Одеського комерційного суду (1808-1917)*. – Одеса: Юридична література. – 2006. – С. 168
2. *Полное собрание законов Российской империи*. – 2-е изд. – Т. 39. – 894 с.
3. *Уставъ гражданскаго судопроизводства 20 ноября 1864 года [Електронний ресурс] // Судебные уставы. Съ изложениемъ разсуждений, на коиъ они основаны. Часть первая*. – Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1866. – Режим доступу: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/115/10>
4. *Хрестоматія з історії СРСР*. – Том III, К., 1953. – С. 416
5. *Васьковскій Е. В. Учебник гражданскаго процесса*. – М., 1914. - 372 с.
6. *Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України / В. В. Комаров*. – Х. : Право, 2012. – 624 с.
7. *Уставъ гражданскаго судопроизводства 20 ноября 1864 года [Електронний ресурс] // Судебные уставы. Съ изложениемъ разсуждений, на коиъ они основаны. Часть первая*. – Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1866. – Режим доступу: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/115/>

8. *Васьковський Е.В. Учебник гражданского процесса / Васьковський Е.В. ; под редакцией и с предисловием В.А. Томсинова. – М. : Издательство «Зерцало», 2003. – 566 с.*

Ковалишин О.Р. Особливості цивільного процесу за Статутом цивільного судочинства 1864 року

В статті автор аналізує особливості цивільного процесу на українських землях в складі Російської імперії в період кін. XIX - поч. XX століття. Автор значну увагу приділяє аналізу основного базового документа цивільного процесу того часу – Статуту цивільного судочинства 1864 року.

Основний акцент в статті приділяється інститутам доказування, третейського суду, мирового суду, рішенню суду.

Ключові слова: Статут цивільного судочинства, судочинство, історія цивільного процесу, цивільний процес на українських землях

Ковалишин А.Р. Особенности гражданского процесса по Уставу гражданского судопроизводства 1864 года

В статье автор анализирует особенности гражданского процесса на украинских землях в составе Российской империи в период кон. XIX - нач. XX века. Автор значительное внимание уделяет анализу основного базового документа гражданского процесса того времени - Устав гражданского судопроизводства 1864 года.

Основной акцент в статье уделяется институтам доказывания, третейского суда, мировой суд, решению суда.

Ключевые слова: Устав гражданского судопроизводства, судопроизводство, история гражданского процесса, гражданский процесс на украинских землях

Kovalyshyn O. Features of civil process under the Charter of civil procedure of 1864

There is a process of reforming of the civil and procedural legislation in Ukraine at this moment. Due to the adoption of the new Law of Ukraine «About judicial system and the status of judges» there is a need for modification of the Civil Procedural code of Ukraine. At the moment there is a phase of active discussion of the project of such changes. In this context, according to the author's opinion, it is useful to take into account a historical tradition of formation of civil procedure in Ukraine (in particular, the civil and procedural legislation on the ukrainian lands during the period XIX-XX centuries.

In the article the author analyzes features of civil process on the ukrainian lands as a part of the Russian Empire during the period XIX - XX centuries. The author pays considerable attention to the analysis of the main basic document of civil process of that time - the Charter of civil legal proceedings of 1864.

The main accent is given to such legal institutes as proof, the arbitration court, land's court, the judgment in the article.

In 1861, a Committee chaired by Butkov was created by the decision of the Council of State to prepare judicial reform (including civil proceedings).

Legal statutes were developed, approved by Emperor Alexander II on November 20, 1864. At the same time he signed a decree to bring legal regulations to the public. In imperial decree there was stated that the task of judicial reform is to «set the court faster, equal for all persons, bring judicial power to some level of its appropriate autonomy».

Any case could be transferred to arbitration, except: 1) cases concerning the benefit of minors; 2) cases related to the interests of state-owned enterprises; 3) rights in some way related to the fact of committing a criminal act or offense (Art. 1368).

Civil procedural law on the Ukrainian lands was characterized with a high level of elaboration. From the standpoint of analysis of some institutions of civil procedural protection of civil rights and interests the code was elaborated at a high level, not worse than the protection provided by modern civil procedural institutions.

Keywords: Charter of civil procedure, legal proceeding, history of civil process, civil process on the Ukrainian lands

Схаб-Бучинська Т.Я.

ПЕРЕВАЖНІ ПРАВА ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ОБМЕЖЕНЬ ДОГОВІРНОЇ СВОБОДИ

УДК 347.44

Актуальність теми. Цивільний кодекс України прийнятий 16 січня 2003 року у статті 627 визначає, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Із положень згаданої статті випливає, що принципу договірної свободи властиві як нормативні обмеження, так і ті обмеження, які піддаються деяким позазаконним критеріям. Однак, перед нами постає проблема з'ясування співвідношення обмежень договірної свободи із різними правовими категоріями, серед яких виступають переважні права. Суть таких прав полягає у забезпеченні переваг при укладенні договору. Наприклад, у разі продажу частки у праві спільної часткової власності співвласник має переважне право перед іншими особами на її купівлю за ціною оголошеною для продажу, та на інших рівних умовах, крім випадку продажу з публічних торгів, або наймач, який належно виконує свої обов'язки за договором найму, після спливу строку

договору має переважне право перед іншими особами на укладення договору найму на новий строк. Тому ми виводимо на всезагальне обговорення питання: «Чи виступають переважні права одним із обмежень договірної свободи?». Для відповіді ми спробуємо з'ясувати співвідношення переважних прав із свободою договору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання поставленої проблеми досліджувалися у працях таких науковців як І.Я. Бабецька, С.М. Бервено, В.В.Боднар, В.О. Горев, А.В. Луць, Н.І. Майданик та інших вчених.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження співвідношення переважних прав із свободою договору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з етимологічного значення терміна «переважне право», зазначене право у цивільних правовідносинах можна визначити як особливе, виняткове право, що надається певним учасникам зазначених правовідносин.

Про переважні права згадується в ряді правових норм цивільного законодавства.

В ст. 29 Закону України від 28 лютого 1995 р. «Про інформаційні агентства» [1] йдеться про переважні права інформаційних агентств на використання засобів комунікації; в ст. 60 Закону України від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні» [2] - про право сільських, селищних, міських, районних (в місті) рад на переважне придбання у комунальну власність деяких об'єктів; ст. 10 Закону України від 24 грудня 1993 р. «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [3] - про переважне право держави на купівлю документа Національного архівного фонду за ціною, оголошеною для продажу тощо.

Дане право існує не лише при укладенні договорів купівлі-продажу, а й договорів оренди (гл. 58 ЦК України), комерційної концесії (гл. 76 ЦК України).

Свобода вибору контрагента за договором у земельному праві може обмежуватись встановленим на неї переважним правом купівлі. У разі встановлення переважного права купівлі в однієї особи виникає пріоритет над іншими щодо придбання земельної

ділянки, а це означає, що особа, яка бажає продати її, обмежується у виборі контрагента обов'язком продати цю земельну ділянку особі, яка наділена переважним правом.

Цікавою особливістю переважного права купівлі земельної ділянки в деяких ситуаціях є те, що воно надане фактично невідзначеному колу суб'єктів. Зокрема, ч. 2 ст. 130 Земельного кодексу України встановлює, що переважне право купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення мають громадяни України, які постійно проживають на території відповідної місцевої ради, де здійснюється продаж земельної ділянки, а також відповідні органи місцевого самоврядування.

Наукове розуміння переважних прав не є однозначним.

В.П. Грибанов визначає їх як «такі, коли за всіх інших рівних умов перевага надається законом певній групі осіб, які мають певні особливі ознаки» [4, с. 139]. Деяку іншу думку висловлює С. Є. Нікольський, який під переважними правами розуміє права на захист майнових інтересів учасників цивільних правовідносин, прямо передбачених чинним законодавством [5, с. 914-915].

І.Я. Бабецька розуміє під переважним правом право на придбання певних видів благ, яке реалізується шляхом укладення сторонами договору чи при наявності певних обставин з пред'явленням права вимоги на укладення договору. Даним правом укладення договору наділяється особа, в якій за законом передбачено конкретне переважне право [6, с. 37-41].

Л. Ю. Леонова під переважними правами пропонує розуміти права, які надаються управленій особі тільки у прямо передбачених випадках, зміст, порядок здійснення та захист яких визначається виключно законом, а не волею сторін [7, с. 10].

На думку Т.В.Боднар, переважне право у цивільному праві України - це встановлене законом або договором суб'єктивне право учасника цивільних відносин на переважне перед іншими особами вчинення дій (правочинів), спрямованих на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [8, с. 119-125].

Як бачимо, думки вчених розходяться в однозначному розумінні юридичної природи переважних прав. В розрізі нашого дослідження для нас важливо з'ясувати співвідношення переваж-

них прав із свободою договору. На те, що переважні права чинять певний обмежувачий вплив на договірні відносини вказується рядом авторів.

Д. Є. Потяркін зазначає, що «будь-яке переважне право означає межі вільного укладення договору, і такі обмеження можуть бути запроваджені лише законом» [9, с. 54-55].

На думку М.В. Суботіної, під переважним правом слід розуміти надане законом спеціальним суб'єктам та обмежене прісичним строком зобов'язальне право переважно перед іншими особами при всіх інших рівних умовах вимагати укладання договору та отримання прав на майно, з приводу якого укладається договір, що відрізняється особливим порядком реалізації та наявністю спеціального засобу захисту у вигляді права вимагати переведення на себе прав та обов'язків за договором, укладеним з третьою особою, та (або) вимагати визнання за собою відповідного права на майно у випадку, коли договір з третьою особою виконаний, або суб'єктивне цивільне право на придбання певного майна в порядку універсального правонаступництва є переважним перед іншими спадкоємцями [10, с. 37].

Як зазначає В.О. Горєв: «коли законом одній особі (особам) надається перевага в укладенні певного договору, то обов'язково має бути особа (особи), інтереси якої ущемлюються задля забезпечення можливості реалізації такої переваги. Тому переважному праву на укладення договору однієї особи завжди кореспондує юридичний обов'язок іншої особи. Для правомочної особи він виступає в ролі правового засобу забезпечення можливості реалізації її переважного права на укладення договору, а для зобов'язаної особи – в ролі обмеження її свободи у виборі контрагента за договором» [11, с.111].

У всіх наведених випадках переважні права так чи інакше пов'язані з договором, а саме з вибором суб'єкта як сторони для укладення договору.

Чи виступають переважні права одним із обмежень договірної свободи? Для відповіді на це питання слід звернутися до ознак, які характерні всім обмеженням договірної свободи.

Ознаками обмежень договірної свободи є: спрямованість на утримання від здійснення певних дій однією стороною договору

та одночасне задоволення інтересів протилежної сторони договору чи суспільних інтересів в цілому; націленість на захист публічного порядку, суспільної моралі; закріплення в нормах права або в положеннях договору; зменшення обсягу свободи, прав; реалізація за допомогою обов'язків, заборон тощо.

Всі з вище перерахованих ознак в тій чи іншій мірі є притаманними також для переважних прав. Вони полягають в утриманні (забороні) здійснення певних дій однією стороною договору для задоволення можливості укладення договору іншою стороною договору. Переважні права можуть закріплюватися як в нормах закону, так і встановлюватися на розсуд сторін. Переважне право, надаючи перевагу одному суб'єкту, обмежує в свободі дій іншого.

Переважні права невіддільно пов'язані із встановленням певних обмежень по відношенню до деяких суб'єктів правовідносин. Таким чином, переважні права виступають обмежувачами договірної свободи.

Але переважні права мають і ряд своїх особливостей. Особливістю переважних прав у порівнянні з іншими обмеженнями договірної свободи є та, що обмежуючи договірну свободу одних, вони одночасно ставлять в краще положення інших суб'єктів, які користуються таким переважним правом. Таке надання переваги (привілею) не є характерним для інших видів обмежень свободи.

По-друге, більшість обмежень договірної свободи мають обов'язковий характер. У випадку їх наявності вони застосовуються до тих правовідносин, щодо яких вони встановлені. Ситуація з переважними правами дещо інша. Суб'єкт, який ними володіє, може ним скористатися, а може і не скористатися. Відповідно в одних випадках переважні права зумовляють обмеження свободи укладення договору, а в інших випадках ні. Переважне право не унеможливорює укладення договору взагалі, а лише робить неможливим укладення договору між конкретними суб'єктами цивільних правовідносин.

Третя особливість полягає в тому, що укладення договору без врахування встановлених для такого договору обмежень призводить до визнання його недійсним. Наприклад, у випадку укладен-

ня попереднього договору купівлі-продажу квартири продавець не може продати цю нерухомість іншій особі окрім покупця за попереднім договором. У випадку укладення такого неправомірного правочину останній може бути визнаний недійсним. Стосовно ряду договорів, які укладаються з порушенням певних встановлених обмежень договірної свободи, передбачене встановлення їх нікчемності.

У випадку з укладенням договору без врахування переважних прав іншого співвласника нерухомого майна чи інших акціонерів (у випадку відчуження корпоративних прав) ситуація дещо інша.

Порушення права переважної купівлі акцій дозволяє носію переважного права застосовувати позов про переведення прав та обов'язків попри способи захисту цивільних прав та інтересів передбачені ст.16 ЦК України.

Відповідно до ч. 4 ст. 362 ЦК України у разі продажу частки у праві спільної часткової власності з порушенням переважного права купівлі співвласник може пред'явити до суду позов про переведення на нього прав та обов'язків покупця.

У відповідності до п. 31 Постанови ВСУ «Про судову практику розгляду корпоративних спорів» продаж учасником частки (її частини) з порушенням переважного права купівлі інших учасників (частина друга статті 147 ЦК України, частина друга статті 53 Закону України «Про господарські товариства») не зумовлює недійсність такого правочину. У цьому разі будь-який учасник товариства має право пред'явити до суду позов про переведення на нього прав та обов'язків покупця за аналогією з нормою частини четвертої статті 362 ЦК України [12].

Заслуговує також на увагу постановою Верховного Суду України від 25 грудня 2007 р. у справі №48/153, в якій судова палата у господарських справах Верховного Суду України, розглянувши касаційну скаргу ВАТ «Інжинірінг» у справі за позовом ТОВ «Будсервіс» до ЗАТ «Пер Аарслефф-Інжинірінг», треті особи – ЗАТ «Гідроінжбуд», ТОВ «Полар-Інвест» про визнання недійсним договору купівлі-продажу цінних паперів, вказала на те, що «...ВАТ «Інжинірінг» є акціонером ЗАТ «Гідроінжбуд» і обрало способом захисту визнання свого переважного права на придбання акцій та

зміни правовідносин шляхом переведення на себе прав покупця акцій, які продані іншим акціонером. Вищий господарський суд України зазначеного не врахував і залишив без уваги, що позов про визнання недійсним договору купівлі-продажу акцій вчинений всупереч положенням ст. 13 ЦК України з метою порушення прав ВАТ «Інжинірінг» та їх захисту у законно обраний ним спосіб. Отже, визнання недійсним спірного договору купівлі-продажу цінних паперів позбавить господарський суд можливості захистити цивільне право скаржника способами, визначеними ст. 16 Цивільного кодексу України та перешкодить ВАТ «Інжинірінг» вільно, на власний розсуд розпорядитися належним йому цивільним правом та здійснити законний захист цього права...» [13].

Як бачимо, визнання недійсним договору не є типовим для договорів укладених з порушенням переважних прав. Найчастіше подається позов про переведення прав та обов'язків покупця за договором. Тобто у випадку укладення договору з порушенням переважних прав це не завжди призводить до визнання недійсним договору.

Як зазначає Н.І. Майданик, порушення права переважної купівлі породжує вимогу про переведення на привілейовану особу прав покупця, в результаті чого умови договору купівлі-продажу зберігають свою чинність, але змінюється суб'єктний склад договору. Отже, правовий наслідок порушення цього права полягає в можливості зміни осіб у зобов'язанні на підставі рішення суду [14, с. 849].

Висновки. Переважні права у порівнянні з іншими обмеженнями договірної свободи мають такі характерні ознаки:

- 1) обмеження договірної свободи одних суб'єктів одночасно зумовлює привілейоване становище інших у договірних правовідносинах;
- 2) мають обмежуючий характер лише у випадку їх реалізації їх уповноваженими особами;
- 3) не зумовлюють обов'язкового визнання недійсності (нікчемності) договору.

Таким чином, у випадку порушення цього права в ЦК України передбачені певні способи захисту. Так, можна в судовому

порядку вимагати переведення на позивача прав та обов'язків покупця за договором, у якому особа мала переважне право купівлі. Однак порушення цього права не дає підстав ставити питання щодо недійсності договору в цілому. Якщо особа, яка наділена правом переважної купівлі, протягом певного строку не реалізувала його, то строк дії цього права припиняється і знімаються обмеження щодо свободи вибору контрагента.

1. Про інформаційні агентства: Закон України від 28.02.1995 р. № 74/95-ВР [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/74/95-%D0%B2%D1%80>
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 2280/97-ВР [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
3. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24.12.1993 р. № 3814-ХІІ [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>
4. Грибанов В.П. Здійснення і захист цивільних прав / В.П. Грибанов. – Вид. 2-е, стереотип. – М.: «Статут». – 411 с.
5. Никольский С. Е. Правовая природа преимущественных прав в гражданском праве / С. Е. Никольский // Научные труды Российской академии юридических наук. Вып. 4. [в 3 т.]. — М. : Юрист, 2004. — Том 1. — С. 914-915.
6. Бабецька І.Я. Правова природа переважних прав / І.Я. Бабецька // Форум права. - 2011. - №1. -С. 37-41.
7. Леонова Л. Ю. Преимущественные права в гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Леонова Людмила Юрьевна. — М., 2005. — 194 с.
8. Боднар Т.В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: монографія / Тетяна Валеріївна Боднар – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 272 с.
9. Потяркин Д. Е. Виды преимущественного права / Д. Е. Потяркин // Право и государство: теория и практика. — 2006. — № 3. — С. 52-55.
10. Субботин М.В. Преимущественные права в российском гражданском законодательстве : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М.В. Субботин. – Москва: РГБ, 2007.— 200 с.

11. Горев В.О. Свобода договору як загальна засада цивільного законодавства України: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03./ Горев Віктор Олександрович. - Х., 2007. - 203 с.
12. Про практику розгляду судами корпоративних спорів: постанова пленуму Верховного Суду України № 13 від 24.10.2008 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08>
13. Судова практика захисту права на придбання акцій. Юридичний журнал. - №3. - 2009 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.vkp.ua/ua/publications/articles/sudova_praktika_zakhistuprava_na_pridbannya_aktisy/
14. Майданик Р.А. Аномалії в цивільному праві України / Р.А. Майданик. - К.: Юстиніан, 2007. - 912 с.

Схаб-Бучинська Т.Я. Переважні права як один із чинників обмежень договірної свободи.

У статті з'ясовано, що переважні права невіддільно пов'язані із встановленням певних обмежень по відношенню до деяких суб'єктів правовідносин. Однак, особа, яка ними володіє, може ним скористатися, а може і не скористатися. Відповідно в одних випадках переважні права зумовляють обмеження свободи укладення договору, а в інших випадках ні. Переважне право не унеможливає укладення договору взагалі, а лише робить неможливим укладення договору між конкретними суб'єктами цивільних правовідносин. Таким чином, переважні права виступають обмежувачами договірної свободи.

Ключові слова: свобода договору, обмеження договірної свободи, межа договірної свободи, переважне право.

Схаб-Бучинская Т.Я. Преимущественные права как один из факторов ограниченной договорной свободы.

В статье установлено, что преимущественные права неотделимо связаны с установлением определенных ограничений в отношении некоторых субъектов правоотношений. Однако, лицо, которое ими владеет, может им воспользоваться, а может и не воспользоваться. Соответственно в одних случаях преимущественные права обуславливают ограничение свободы заключения договора, а в других случаях нет. Преимущественное право не исключает заключения договора вообще, а только делает невозможным заключение договора между конкретными субъектами гражданских правоотношений. Таким образом, преимущественные права выступают ограничителями договорной свободы.

Ключевые слова: свобода договора, ограничения договорной свободы, предел договорной свободы, преимущественное право.

Skhab- Buchynska T. Preferred rights as the restriction factor of contractual freedom.

During the research it was found that the preferential rights are inseparably linked with the establishment of certain limitations with respect to certain legal

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

entities. However, a person who possesses such rights, can use it or not at its own discretion. Accordingly, in some cases, preferential rights will result the restriction of freedom of contract, and in other cases will not. Preferential right only makes impossible the conclusion of the contract between specific subjects of civil relations. Thus, the preferential rights act as limiters of contractual freedom.

Keywords: freedom of contract, contractual restrictions of freedom, limit of the contractual freedom, preferential right.

Данилюк М.Б.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ЛІКВІДАЦІЇ КОРПОРАТИВНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ФОНДІВ

УДК 347.191.6

Постановка проблеми. Інститут припинення (ліквідації) юридичної особи як суб'єкта цивільно-правових відносин має велике правове та соціально-економічне значення, оскільки вибуття суб'єкта із цивільних правовідносин є наслідком припинення цивільних прав та обов'язків останнього. З часу незалежності України, економічно-правові реформи, які в ній проводяться, істотно вплинули на розвиток інституту юридичної особи. Упродовж останніх років в Україні прийнято значну кількість нормативних актів, які визначають порядок припинення (ліквідації) окремих видів юридичних осіб приватного права. З огляду на це, ліквідація юридичних осіб приватного права, зокрема корпоративних інвестиційних фондів, є складним процесом, який потребує не лише детальної правової регламентації, а й ретельного вивчення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання ліквідації юридичних осіб приватного права традиційно розглядалися в контексті загальних положень про юридичні особи. Окремі проблеми, пов'язані із припиненням (ліквідацією) юридичних осіб приватного права, були предметом дослідження багатьох відомих вчених, а саме: В. І. Борисової, С. М. Братуся, В. А. Васильєвої, О.М. Вінник, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, І. М. Кучеренко, О.Р. Кібенко, В. М. Кравчука, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Є. О. Харитонова та інших. Однак, з'ясування теоретико-правових питань щодо припинення корпоративних інвестиційних фондів як юридичних

осіб приватного права не проводилося. У той же час, вказана сфера наукових досліджень характеризується високим рівнем актуальності, що визначається оновленням законодавства стосовно статусу корпоративних інвестиційних фондів.

Мета статті. Метою нашої статті є аналіз підстав та порядку ліквідації корпоративних інвестиційних фондів як юридичних осіб приватного права.

Виклад основного матеріалу. Припинення корпоративних інвестиційних фондів (далі – КІФ) здійснюється на основі значної кількості нормативно-правових актів, до яких можна віднести Цивільний Кодекс України (далі – ЦК України), Господарський Кодекс України (далі – ГК України), Закон України „Про інститути спільного інвестування” (далі – ЗУ „Про ІСІ”), Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку „Про затвердження Положення про порядок припинення корпоративного інвестиційного фонду” № 2606 від 19.11.2013 р., Закон України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” № 755-IV від 15.05.2003 р. та інші.

Відповідно до ст. 104 ЦК України юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. У разі реорганізації юридичних осіб майно, права та обов’язки переходять до правонаступників [1]. Діяльність КІФ регулюється нормами спеціального законодавства щодо діяльності ІСІ, а тому, відповідно до ЗУ „Про ІСІ”, припиняється виключно шляхом ліквідації (ч. 1 ст. 39) [2]. В науці цивільного права пріоритетною є позиція визначення ліквідації юридичної особи як припинення діяльності останньої без переходу прав та обов’язків в порядку правонаступництва [3, 4, ст.137; 5, ст.377; 6, ст.118]. Таким чином, майно ліквідованої юридичної особи не переходить до інших суб’єктів як цілісний комплекс [7, ст. 124].

Стаття 110 ЦК України передбачає можливість ліквідації юридичної особи в добровільному та примусовому порядку. Відповідно до наведеної статті юридична особа ліквідується: за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповнова-

женого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами; за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади. Вимога про ліквідацію юридичної особи (відповідно до вище перелічених підстав) може бути пред'явлена до суду органом, що здійснює державну реєстрацію, учасником юридичної особи, відповідним органом державної влади у випадках встановлених законом [1].

Виходячи з визначеного, ліквідація юридичної особи може бути добровільною та примусовою. В науковій літературі наводяться підстави добровільної ліквідації юридичної особи та примусової. Так, підставами добровільної ліквідації є: 1) рішення вищих або уповноважених ними органів. За такими підставами ліквідуються корпорації, об'єднання громадян, а також профспілкові, релігійні та інші громадські організації; 2) рішення органів або осіб, які створили юридичну особу. На цій підставі ліквідуються установи; 3) закінчення строку, на який створено юридичну особу, або досягнення цілей, заради яких вона створена. Юридичні особи також можуть бути добровільно ліквідовані згідно передбачених законом підстав. В літературі звертається увага на конститутивну ознаку поняття підстав добровільної ліквідації, оскільки, якщо ліквідація добровільна, то її основою може бути лише воля засновників (учасників) або органу юридичної особи, визначена у встановленому у законі порядку, що говорить про те, що в основі добровільної ліквідації юридичної особи лежить юридичний акт як правомірна дія, спеціально спрямована на досягнення певних юридичних наслідків – припинення останньої [8, с. 122]. Підставами примусової ліквідації можуть бути: рішення господарського суду про визнання юридичної особи банкрутом; рішення суду про визнання недійсними установчих документів про створення юридичної особи як такої, що систематично порушує умови, передбачені законодавчими актами, або здійснення діяльності, забороненої законом [7, ст. 125-126]. Добровільна лік-

відація корпоративного фонду здійснюється за рішенням загальних зборів (далі – ЗЗ) учасників КІФ у порядку, передбаченому ч. 1 ст. 39 ЗУ „Про ІСІ”, з дотриманням вимог ЦК України[2]. Підстави добровільної ліквідації КІФ наведена норма статті не розкриває, а лише вказує, що ліквідується за рішенням ЗЗ та з дотриманням вимог ЦК України. Таким чином, вказане питання регулюється загальними нормами чинного законодавства.

Оскільки рішення про добровільну ліквідацію може бути прийнято в будь-який час і з будь-яких підстав, тому й підстави добровільної ліквідації чітко в законодавстві не визначені. Однак, дотримуючись норм статті 110 ЦК України, можна виділити такі підстави добровільної ліквідації КІФ як: закінчення строку на який було створено юридичну особу (застосовується до строкових КІФ); досягнення мети, для якої її було створено; в інших випадках, передбачених статутом КІФ. Відповідно до ч. 2 ст. 11 ЗУ „Про ІСІ” відомості, які повинні міститися у статуті вимагають вказівки у ньому порядку припинення КІФ. Таким чином, КІФ може ліквідуватися в добровільному порядку з будь-яких причин, за умови дотримання законом та статутом порядку для прийняття такого рішення.

Коли ж говорити про обов’язкову ліквідацію КІФ, то застосовуються вже норми спеціального законодавства, згідно з якими дана юридична особа може бути ліквідована в такому порядку, якщо: 1) внаслідок викупу акцій корпоративного фонду вартість його активів стала меншою, ніж встановлений Законом мінімальний розмір статутного капіталу КІФ; 2) закінчився строк діяльності КІФ (для строкового корпоративного фонду); 3) проспект емісії акцій КІФ, випущених з метою спільного інвестування, не зареєстровано протягом одного року з дня внесення відомостей про корпоративний фонд до Реєстру; 4) протягом одного місяця після закінчення дії договору з КУА та/або зберігачем активів КІФ, якщо строк дії такого договору не продовжено або не укладено договір з іншою КУА та/або зберігачем активів корпоративного фонду; 5) анульовано ліцензію, видану КУА на провадження діяльності з управління активами інституційних інвесторів, та не укладено протягом 30 робочих днів договір з іншою КУА; 6) ану-

льовано ліцензію, видану зберігачу активів КІФ на провадження депозитарної діяльності зберігача цінних паперів, та не укладено протягом 30 робочих днів договір з іншим зберігачем активів ІСІ; 7) в інших випадках, передбачених законом. Ліквідація із вказаних підстав, здійснюється за рішенням ЗЗ учасників КІФ. У разі неприйняття ними такого рішення ліквідація здійснюється на підставі рішення суду, зокрема, за позовом НКЦПФР або іншого уповноваженого державного органу [2]. Специфікою правового регулювання порядку обов'язкової ліквідації КІФ є встановлення особливих процедурних правил з приводу ліквідації окремих його різновидів, зокрема, ліквідацію строкового КІФ. У разі якщо протягом одного місяця з дня закінчення строку, передбаченого статутом та регламентом строкового КІФ, ЗЗ учасників корпоративного фонду не прийнято рішення про ліквідацію, ліквідація такого фонду здійснюється за рішенням Наглядової Ради КІФ (далі – НР) [2]. В даному випадку чітко видно обов'язок закріпленний законодавством за НР КІФ як органу, який здійснює нагляд за діяльністю останнього. Ліквідація строкового КІФ до закінчення строку, встановленого регламентом, є можливою за умови згоди усіх його учасників [2]. Тобто, на ЗЗ КІФ його учасники, в повному складі, повинні проголосувати про припинення такого фонду.

На основі викладеного можна зробити висновок, що найвищим рівнем правомочностей, щодо питань порядку обов'язкової ліквідації КІФ, наділені його учасники шляхом голосування на ЗЗ в якості вищого органу КІФ. Однак, в результаті недосягнення згоди учасниками КІФ, ліквідація здійснюється на підставі рішення суду, зокрема, за позовом НКЦПФР або іншого уповноваженого державного органу. Щодо строкового КІФ, то право вирішення питання обов'язкової ліквідації КІФ після його учасників на ЗЗ переходить до НР КІФ – як органу, що здійснює нагляд за діяльністю КІФ.

Наступним видається за доцільне розглянути порядок ліквідації КІФ та варто зазначити, що ліквідації передують досить тривала і складна обов'язкова процедура. Загальний порядок ліквідації юридичної особи встановлюють норми ЦК України (ст. 111) та ГК України (ст. 60). У разі прийняття учасниками, судом або

іншим органом, відповідно до своєї компетенції (наприклад, це може бути НР КІФ) рішення про ліквідацію КІФ, вони зобов'язані негайно письмово повідомити про своє рішення орган, що здійснює державну реєстрацію. Перелік документів, які подаються органу державної реєстрації, містить Закон України „Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань”. Отримавши таке повідомлення, орган державної реєстрації вносить до Єдиного державного реєстру запис про рішення щодо припинення юридичної особи. Така вимога направлена на захист прав кредиторів, які вже на початковій стадії зможуть знати про наміри юридичної особи, яка припиняє свою діяльність, оскільки дані Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців є відкритими для загального ознайомлення.

Відповідно до спеціального законодавства щодо діяльності ІСІ, а саме, Положення про порядок припинення корпоративного інвестиційного фонду, у разі прийняття ЗЗ учасників КІФ рішення щодо ліквідації КІФ, таке рішення оформляється протоколом, який повинен бути прошитий, пронумерований, підписаний головою та секретарем ЗЗ, скріплений печаткою та підписом голови НР КІФ. Рішення одноосібного учасника КІФ щодо ліквідації оформляється ним письмово (у формі рішення, наказу тощо) та засвідчується печаткою КІФ або нотаріально. Якщо одноосібним учасником КІФ є фізична особа, її підпис на такому рішенні підлягає нотаріальному засвідченню. В разі прийняття рішення НР щодо ліквідації КІФ – таке рішення оформляється протоколом засідання НР, який повинен бути прошитий, пронумерований, підписаний головуючим на засіданні та скріплений печаткою КІФ. Протокол ЗЗ та протокол НР КІФ, а також рішення одноосібного учасника КІФ щодо ліквідації останнього, мають містити інформацію про прийняття рішень з питань: ліквідації КІФ та причини прийняття такого рішення; зупинення розміщення та обігу акцій КІФ, крім операцій, пов'язаних із викупом акцій КІФ, та правочинів щодо спадкування акцій; затвердження балансу (звіту про фінансовий стан) (далі – баланс) та довідки про вартість чистих активів КІФ, складених та розрахованих на кінець робочого дня,

що передує дню прийняття рішення про ліквідацію КІФ; обрання ліквідаційної комісії (з визначенням складу, представників та розподілом повноважень); затвердження положення про ліквідаційну комісію; розрахунків з учасниками КІФ іншими, ніж кошти, активами КІФ; затвердження порядку розподілу інших, ніж кошти, активів КІФ між його учасниками.

Отже, після прийняття відповідними органами рішення про ліквідацію, що є правовою підставою ліквідації, для позбавлення КІФ статусу юридичної особи необхідно здійснити наступні заходи, які є етапами ліквідаційного процесу, а саме: утворення ліквідаційної комісії; встановлення порядку і строків ліквідації; виконання ліквідаційною комісією своїх обов'язків щодо ліквідації КІФ. Ліквідаційна комісія здійснює свою діяльність відповідно до вимог законодавства та норм положення про ліквідаційну комісію. Положення про ліквідаційну комісію КІФ обов'язково має містити: обов'язки та повноваження ліквідаційної комісії; повноваження голови та членів ліквідаційної комісії; порядок проведення засідань ліквідаційної комісії та прийняття нею рішень; джерела фінансування діяльності ліквідаційної комісії; порядок зміни складу ліквідаційної комісії. Відповідно до законодавства ліквідаційна комісія здійснює такі заходи:

1) у день прийняття рішення про ліквідацію КІФ письмово повідомляє щодо прийнятого рішення про ліквідацію КІФ НК-ЦПФР, КУА КІФ, зберігача активів КІФ (за наявності), Центральний депозитарій, аудитора (аудиторську фірму), оцінювача майна КІФ (у разі укладення договору про надання послуг з оцінки вартості нерухомого майна ІСІ), торговців цінними паперами, які здійснюють розміщення та/або викуп акцій КІФ, а також інформує фондову біржу (у разі якщо акції КІФ перебувають в обігу на цій фондовій біржі). Зазначене повідомлення засвідчується підписами голови НР, уповноваженої особи КУА, голови ліквідаційної комісії, а також печатками КІФ та КУА. Центральний депозитарій повідомляється в порядку, встановленому Положенням про провадження депозитарної діяльності [137].

2) з наступного робочого дня від дати прийняття рішення про ліквідацію КІФ починає вживати заходів щодо стягнення дебітор-

ської заборгованості КІФ, що ліквідується, та письмово повідомляє кожного з боржників про ліквідацію КІФ в установлені законодавством строки;

3) протягом п'яти робочих днів з дати прийняття рішення про ліквідацію КІФ: публікує в офіційному друкованому органі інформацію щодо ліквідації КІФ, порядку та строку пред'явлення кредитором вимог до КІФ і розміщує зазначену інформацію на сайті загальнодоступної інформаційної бази даних НКЦПФР, а також на сайті КУА, яка здійснювала управління активами КІФ; розробляє та затверджує порядок проведення розрахунків з учасниками КІФ, який підписується членами ліквідаційної комісії та засвідчується печаткою КІФ;

4) задовольняє вимоги кредиторів, у тому числі КУА КІФ, зберігача активів КІФ, депозитарію, аудитора (аудиторської фірми) та оцінювача майна КІФ, за рахунок коштів, наявних в активах КІФ на момент прийняття рішення про його ліквідацію;

5) не пізніше десяти робочих днів з дати прийняття рішення про ліквідацію КІФ надсилає до НКЦПФР протокол (копію протоколу), прошитий, пронумерований, підписаний головою та секретарем ЗЗ, скріплений печаткою та підписом голови НР КІФ, що містить рішення щодо ліквідації КІФ (у разі прийняття рішення ЗЗ учасників КІФ); або рішення одноосібного учасника КІФ щодо ліквідації КІФ, оформлене ним письмово (у формі рішення, наказу тощо) та засвідчене печаткою КІФ або нотаріально (якщо одноосібним учасником КІФ є фізична особа, її підпис на такому рішенні підлягає нотаріальному засвідченню); або протокол засідання НР щодо ліквідації КІФ, який повинен бути прошитий, пронумерований, підписаний головуючим на засіданні та скріплений печаткою КІФ (у разі прийняття рішення НР);

6) протягом п'яти робочих днів з дати затвердження Порядку про розрахунки повідомляє учасників КІФ про порядок розрахунків з ними у зв'язку з ліквідацією КІФ шляхом його: опублікування в офіційному друкованому органі, розміщення на сайті загальнодоступної інформаційної бази даних НКЦПФР, а також на сайті КУА (у разі публічного розміщення акцій КІФ); надсилання (надання) кожному учаснику КІФ персонально у спосіб, перед-

бачений статутом КІФ, на підставі отриманого від Центрального депозитарію переліку учасників КІФ, які мають право на участь у ЗЗ (у разі приватного розміщення акцій КІФ). Якщо кількість учасників такого Фонду становить більше ста осіб, Повідомлення про розрахунки також розміщується КУА на власному веб-сайті в закритій його частині з наданням доступу до неї кожному з цих учасників КІФ; 7

) приймає та опрацьовує заявки на отримання розрахунків від учасників КІФ, забезпечує реалізацію його активів та здійснює оплату витрат за зобов'язаннями КІФ, що виникли в процесі його ліквідації. При цьому, цінні папери, що знаходяться в активах КІФ та перебувають у лістингу, реалізуються виключно на фондовій біржі під час торговельної сесії;

8) складає проміжний ліквідаційний баланс та довідку про вартість чистих активів КІФ на кінець робочого дня, що передує дню початку здійснення розрахунків з учасниками КІФ з урахуванням витрат ліквідаційної комісії та інших витрат, що будуть понесені в процесі його ліквідації;

9) ініціює скликання засідання НР для затвердження проміжного ліквідаційного балансу та довідки про вартість чистих активів КІФ;

10) здійснює розрахунки з учасниками КІФ. У разі якщо після закінчення строку прийому заявок від учасників КІФ не всі його учасники подали заявки на викуп належних їм акцій, а також не всі учасники, які подали заявки на викуп належних їм акцій, у строки, зазначені у Повідомленні про розрахунки, звернулися для отримання розрахунку, забезпечує депонування коштів на користь цих учасників;

11) складає ліквідаційний баланс КІФ станом на наступний робочий день після завершення розрахунків з його учасниками та депонування коштів (у разі його здійснення);

12) складає звіт про результати ліквідації КІФ та в довільній формі інформаційну довідку, підписану головою та членами ліквідаційної комісії, засвідчену печаткою КІФ із зазначенням дати її підписання, щодо причин зменшення загальної вартості чистих активів КІФ понад 10 відсотків (за період від дати прийняття рі-

шення про ліквідацію КІФ до дати початку розрахунків з його учасниками). Інформаційна довідка повинна містити аналіз причин зменшення загальної вартості чистих активів КІФ понад 10 відсотків з урахуванням в тому числі даних про витрати, стосовно реалізації активів КІФ (окремо за кожним активом, який спричинив зменшення вартості чистих активів) та витрати, пов'язані з оплатою послуг, що виникли в процесі ліквідації цього КІФ;

13) протягом п'ятнадцяти робочих днів з дати складання ліквідаційного балансу подає до НКЦПФР документи для скасування реєстрації випуску (випусків) акцій КІФ, проспекту (проспектів) емісії акцій КІФ та анулювання свідоцтва (свідоцтв) про реєстрацію випуску (випусків) акцій КІФ;

14) протягом п'ятнадцяти робочих днів з дати винесення уповноваженою особою НКЦПФР розпорядження про скасування реєстрації випуску (випусків) акцій КІФ, проспекту (проспектів) емісії акцій та анулювання свідоцтва (свідоцтв) про реєстрацію випуску (випусків) акцій КІФ подає до НКЦПФР документи для виключення відомостей про КІФ з Реєстру;

15) після виключення відомостей про КІФ з Реєстру забезпечує подання документів, необхідних для проведення державної реєстрації припинення КІФ. В свою чергу, з метою ліквідації КІФ НКЦПФР здійснює наступні заходи, а саме: 1) скасовує реєстрацію випуску (випусків) акцій, проспекту (проспектів) емісії акцій КІФ та анулює свідоцтво (свідоцтва) про реєстрацію випуску (випусків) акцій КІФ на підставі документів, а також у порядку та в строки, установлені законодавством; 2) скасовує реєстрацію регламенту КІФ, анулює свідоцтво про внесення відомостей про КІФ до Реєстру та виключає відомості про КІФ з Реєстру на підставі документів, а також у порядку та в строки, установлені законодавством.

Переходячи до підсумків наведеного, КІФ, як юридична особа приватного права, діяльність якої регулюється загальними нормами ЦК України, а також спеціальним законодавством щодо діяльності ІСІ, КІФ припиняється виключно шляхом ліквідації, що прямо встановлено в Законі. Ліквідація КІФ проводиться призначеною ним ліквідаційною комісією, а в разі припинення

діяльності КІФ за рішенням суду – ліквідаційною комісією, що призначається цим органом. Специфіка статусу КІФ як професійного інвестора визначає особливості ліквідаційної процедури останнього, а саме: при ліквідації КІФ розміщення та обіг його акцій зупиняється, крім операцій, пов'язаних із викупом належних йому акцій, а також здійснюються розрахунки з учасниками корпоративного фонду іншими, ніж кошти, активами фонду; задовольняються вимоги кредиторів, у тому числі КУА КІФ, зберігача активів, депозитарію, аудитора (аудиторської фірми) та оцінювача майна; проводиться реалізація активів КІФ; здійснюється розподіл ліквідаційною комісією активів КІФ в порядку черговості; складається ліквідаційною комісією ліквідаційний баланс; ліквідаційною комісією до НКЦПФР подаються документи для скасування реєстрації випуску акцій КІФ, скасування проспекту емісії акцій КІФ та анулювання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій КІФ, після чого НКЦПФР скасовує реєстрацію випуску акцій, проспекту емісії акцій КІФ та анулює свідоцтво про реєстрацію випуску його акцій; ліквідаційна комісія подає до НКЦПФР документи для скасування реєстрації регламенту, анулювання свідоцтва про внесення до Реєстру та виключення відомостей про КІФ з Реєстру, після чого здійснює виключення відомостей про КІФ з Реєстру; і останнім пунктом ліквідації є державна реєстрація припинення КІФ. У разі припинення діяльності КІФ відомості про такий ІСІ виключаються з Реєстру, Свідоцтво анулюється. Анулювання Свідоцтва та внесення до Реєстру відповідних записів здійснюються НКЦПФР в установленому законодавством порядку.

1. Цивільний кодекс України : закон України № 435-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Про інститути спільного інвестування : закон України № 5080-VI від 05.07.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5080-17>
3. Яворська О. С. Правовий статус суб'єктів спільного інвестування / О. С. Яворська // Часопис Академії адвокатури України № 19 (2'2013) – с. 1 – 5.
4. Зеліско А. В. Правовий статус споживчих товариств: монографія / А. В. Зеліско. – Івано-Франківськ, Сімік, 2011. – 184 с.

5. Кучеренко І. М. *Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : дис. ... доктора юрид. наук: 12. 00. 03 / Кучеренко Ірина Миколаївна. – К., 2004. – 468 с.*
6. *Цивільне право України: підручник: у 2-х кн.. / [О.В.Дзера, Д.В.Довгерт та ін.] ; за ред. О. В.Дзери, Н. В.Кузнецової – К.: Юрінком Інтер, 2010. – Кн. 1. – 736 с.*
7. *Цивільне право України: Загальна частина / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка.; за ред. І. А. Бірюкова і Ю. О. Заїки. – К.: Алеута, 2014. – 510 с.*
8. Жеков Д. В. *До питання про підстави ліквідації юридичної особи та їх класифікації / Д. В. Жеков // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Випуск 28., Т. 1. – 2014. С. 121-124.*

Данилюк М.Б. До питання про підстави та порядок ліквідації корпоративних інвестиційних фондів

Статтю присвячено дослідженню питання ліквідації корпоративних інвестиційних фондів як однієї із форм припинення юридичної особи приватного права.

Ключові слова: корпоративні інвестиційні фонди, ліквідація юридичних осіб, ліквідація корпоративних інвестиційних фондів.

Данилюк М. Б. К вопросу об основаниях ликвидации корпоративных инвестиционных фондов.

Статья посвящена исследованию вопроса ликвидации корпоративных инвестиционных фондов как одной из форм прекращения юридического лица частного права.

Ключевые слова: корпоративные инвестиционные фонды, ликвидация юридических лиц, ликвидация корпоративных инвестиционных фондов.

Danyluk M.B. To the question about the grounds of liquidation of corporate investment fund.

The institute of termination of a legal entity as the subject of civil legal relations is of great legal, social and economic importance, as retirement subject of civil relationships are the result of the termination of civil rights and obligations of the latter. Since the independence of Ukraine, economic and legal reforms that made it significantly influenced the development of the institute of legal entity. In recent years Ukraine has adopted a large number of regulations that determine the order terminating certain types of legal entities of private law. The liquidation of private law legal entities, including corporate investment funds, is a complex process which requires not only detailed legal regulation, but careful study. The article studies the issue of liquidation of corporate investment funds as a form of a legal entity of private law.

Keywords: corporate investment funds, liquidation of legal entities, liquidation of corporate investment funds.

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Кохан Н.В.

ЮРИДИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПРАВЗАСТОСУВАННЯ У НАУЦІ ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 349.2

Кожна держава здійснює свої функції у відповідних правових формах, серед яких провідна роль належить правовим актам. Залежно від їх юридичних властивостей в теорії держави й права розрізняють правотворчу, правозастосовну та правоохоронну форми діяльності держави. Якщо правотворча діяльність відображається у виданні уповноваженими органами державної влади нормативних актів, то правозастосовна діяльність дістає відображення в актах застосування норм права, які містять конкретні приписи виконавчо-розпорядчого або правоохоронного характеру. Крім того, з метою управління суспільними процесами органи держави видають відповідні правові акти. При цьому, правовим актом такого управління є засноване на законі одностороннє юридично-владне волевиявлення уповноваженого суб'єкта виконавчої влади, яке спрямоване на встановлення, зміну чи припинення правовідносин з метою реалізації виконавчої влади [1].

Разом з тим, реформування правової системи України, зокрема адаптація трудового законодавства до сучасних суспільних відносин та до законодавства Європейського Союзу, вимагає оновлення розуміння поняття застосування правових норм у трудовому законодавстві.

Такі питання висвітлювались у працях В.А. Юсупова, В.В. Лазарева, І.Я. Дюрягіна, В.С. Нерсесянца, О.Г. Мурашина. Проте, із зміною теорії тлумачення основних правових понять та розвитком сучасного законодавства виникає необхідність розглянути поняття правозастосування в контексті трудового права.

Якщо механізм правового регулювання – це сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні правовідносини, то механізм правозастосування слід розглядати не лише як систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється реалізація правових приписів у поведінці людей, а й як соціальні канали і чинники, через які право впливає на поведінку людей.

Отже, як зазначав П.М. Рабінович, за допомогою правозастосування відбувається реалізація нормативно-правових актів і здійснюється практичне керівництво суспільством. Правозастосування сприяє розвитку конкретних суспільних відносин у відповідності з об'єктивними закономірностями, усуває перепони, які зустрічаються на шляху дії законів і тим самим дозволяє здійснювати управління свідомою діяльністю людей. Отже, правозастосування є наслідком права, та слугує його проявом [2].

Враховуючи позицію Н.П. Костюк, природа правозастосування виявляється по-перше, у тому, що за допомогою правозастосування здійснюється державно-владний організуючий вплив на поведінку людей, та відбувається втілення приписів правових норм у життя. По-друге, наслідком правозастосування, як і будь-якої управлінської діяльності, є прийняття рішення, тобто видання акта правозастосування як засобу впливу на відповідну ситуацію. Також, науковець, звертає увагу на те, що правозастосовча діяльність має державно-владний характер, який виявляється в тому, що цією діяльністю займаються в межах своєї компетенції державні органи. Тобто правозастосування відбувається за одностороннім волевиявленням, а виконання актів правозастосування є обов'язковою умовою правомірної поведінки у правовідносинах [3].

Дослідження юридичної природи правозастосування дає підстави стверджувати, що з одного боку, вона є специфічною формою реалізації правових норм, з іншого – є засобом організації та здійснення норм права і засобом державно-правового впливу на суспільні відносини та їх регулювання. Разом з цим, у процесі правозастосування приймаються й індивідуально-конкретні приписи, на підставі яких виникають, змінюються й припиняються

конкретні суб'єктивні права та обов'язки персонально-визначених осіб.

Правозастосування як особлива форма управління, складається із сукупності юридичних вимог, дозволів, правозастосовних актів, які спрямовані на здійснення управління за допомогою прийняття рішень індивідуального характеру, оформлення прийнятих рішень та організацію виконання відповідних прийнятих рішень. Таким чином, впорядкування правовідносин досягається не тільки за допомогою автоматичної дії правових норм, а й за допомогою прийняття актів правозастосування. Так, відносини правозастосування являють собою правовий зв'язок між управляючими та підпорядкованими суб'єктами; це правовідносини, тому що вони спрямовані на реалізацію права та здійснюються в правових формах і породжені правом. В одних випадках правозастосовчі відносини виникають з приводу реалізації існуючих відносин, в інших – передують виникненню певних відносин, які виступають їх своєрідним результатом, а іноді вони забезпечують нормальну реалізацію інших правозастосовних відносин [4].

Розглядаючи юридичну природу поняття правозастосування, слід розглянути і зміст самого поняття.

Так, великий тлумачний словник сучасної української мови розглядає термін «застосовувати» як використовувати що-небудь, запроваджувати в ужиток та пристосовувати до чого-небудь [5].

Аналогічні визначення поняттю «застосування правових норм» подаються у Енциклопедії сучасної України, великому енциклопедичному юридичному словнику та юридичній енциклопедії. У них, даний термін, визначається як організаційно-юридична діяльність компетентних державних органів, їх посадових осіб, а також уповноважених на це законом органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань та їхніх посадових осіб. Полягає у встановленні піднормативних, формально обов'язкових, індивідуальних правил поведінки персоніфікованих суб'єктів з метою створення умов, необхідних для реалізації цими суб'єктами таких норм [6].

Застосування норм права являється однією із форм реалізації права. Можна говорити про те, що застосування норм права – це

особлива форма реалізації права [7]. В подальшому В.О. Котюк визначає, що застосування правових норм (**правозастосовна діяльність**) – це одна із форм реалізації права, яка має державно владний організуючий характер компетентних державних органів і уповноважених державою інших суб'єктів суспільних відносин і направлена на зміну, припинення або виникнення правовідносин шляхом видання індивідуальних актів застосування правових норм в певних формах, а також направлена на конкретизацію правового регулювання і охорону соціальних цінностей.

В свою чергу, П.М. Рабінович дає таке визначення застосуванню норм права: **Застосування правових норм** – це здійснювана компетентними органами або об'єднаннями організаційно-правова діяльність, результатом якої є підтвердження, встановлення, зміна чи скасування взаємних юридичних прав і обов'язків суб'єктів реалізації цих норм [8].

Також зазначає, що застосування правових норм це діяльність, яка полягає у встановленні піднормативних формально обов'язкових індивідуальних правил поведінки персоніфікованих суб'єктів з метою створення умов, необхідних для реалізації ними таких норм [9].

Отож, сутність правозастосувальної діяльності полягає у встановленні, зміні чи припиненні зв'язків, тобто відносин між тими суб'єктами права, котрі мають реалізувати юридичну норму.

На думку О.Ф. Скакун [10] **застосування права** - це форма реалізації права, суб'єктами якої є компетентні органи, наділені владними повноваженнями. Виконання цих повноважень забезпечується примусовою силою держави. Застосування права є особливою формою реалізації права. Застосування права від інших форм реалізації відрізняє та обставина, що тут немислимо бездіяльність, право та правозастосувальна діяльність зливається з обов'язком її здійснити. Правозастосування носить похідний характер, оскільки забезпечує реалізацію права третіми особами. Застосування одних норм одночасно вимагає дотримання, виконання і використання інших. Звідси правозастосування - комплексна правореалізуюча діяльність.

Згідно з наведених визначень впливає, що:

- застосування правових норм це особлива форма реалізації права;

- суб'єктами такої діяльності є: компетентні державні органи, їх посадові особи, а також уповноважені на це законом органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання та їхніх посадові особи;

- це діяльність, яка направлена на виникнення, зміну, припинення правовідносин шляхом видання індивідуальних актів застосування правових норм в певних формах, а також направлена на конкретизацію правового регулювання і охорону соціальних цінностей.

Застосування права здійснюється за допомогою правозастосовного процесу, правозастосовної діяльності. Відмежовуючи правозастосовну діяльність від інших форм реалізації права, М.М. Марченко зазначає, що на відміну від інших форм реалізації права, в яких беруть участь різні суб'єкти права – фізичні та юридичні, правозастосовна діяльність може застосовуватись уповноваженими на те державними органами і посадовими особами [11].

Таким чином, враховуючи норми КЗпП України, слід зважати на те, що право застосовують не тільки органи держави, а й інші органи. Але слід мати на увазі, що держава не завжди делегує повноваження, тобто надає дозвіл діяти від імені державних органів, а скоріше наділяє повноваженнями застосовувати норми права не від імені держави, а від імені органу чи посадової особи. Для прикладу, директор підприємства, застосовуючи дисциплінарне стягнення, передбачене нормою статті 147 КЗпП України, діє не від імені держави, а від свого імені, а повноваження його щодо застосування цієї норми передбачені ст. 147-1 КЗпП України.

Суб'єктами правозастосування в трудовому праві слід вважати не тільки державні органи та посадові особи, громадські об'єднання та їх посадові особи, а насамперед основними суб'єктами правозастосування є органи та посадові особи роботодавця та інші органи, які здійснюють правозастосовну діяльність в трудовому праві та виступають суб'єктами трудового права.

Підсумовуючи все викладене, слід відзначити те, що правозастосовна діяльність може відбуватись як на державно-владному

рівні так і на приватно-правовому рівні. Тобто, суб'єктами державно-владного рівня є: компетентні державні органи, їх посадові особи, а також уповноважені на це законом органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання та їхніх посадові особи. Діяльність таких суб'єктів спрямована на встановлення механізмів, прав гарантій та обов'язків, за допомогою яких громадяни зможуть реалізувати свої права передбачені Конституцією України.

Щодо приватно-правового рівня правозастосування, то він є похідним від попереднього. Суб'єктом цього рівня є роботодавець або уповноважений ним орган чи особа, які наділені правом видавати розпорядчо-владні акти, локального рівня та працівник. Так, ст.46 Господарського кодексу України та ст.21 КЗпП України, роботодавцю надано право укладати договори з особами, щодо використання їх праці через трудовий договір, контракт; ст.69 Господарського кодексу України та ст.12 КЗпП України зазначили, роботодавець разом з трудовим колективом у колективному договорі зазначає можливості щодо поліпшення умов праці, життя і здоров'я, нормування і оплати праці, режиму роботи; ст. 86 КЗпП України роботодавцю надано право запроваджувати, змінювати і переглядати норми праці; ст. 149 КЗпП України роботодавцю надається право на підставі наказу (розпорядження) піддавати працівника дисциплінарному стягненню. Тобто на приватно-правовому рівні, видаються роботодавцем акти локального характеру в межах існування конкретних трудових правовідносин.

1. *Административное право: Учебник / Под. ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. – М., 1999. – С.269.*
2. *Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави і права. – Тернопіль, 2002. – С.235-238.*
3. *Н.П. Костюк Проблема ефективності юридичного механізму правозастосування як особливої форми форми управління // Державо і право. 2014. - Випуск.34. - Ст.95.*
4. *Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права. – Львів, 2003. – С. 429-438.*
5. *Великий тлумачний словник сучасної української мови //Уклад. І голов. Ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 425с.*
6. *Енциклопедія сучасної України. – К.: 2010. 353с. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред.. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ*

- «Вид-во «Юридична думка», 2007. – 992с. (Том 2, 286с.) / Юридична енциклопедія в 6-ти томах / Ред. кол.: Ю.С. Шемшученка та інш. Том 2. – К.: Вид-во «Укр. енциклопедія» імені М.П. Бажана. – 1999р. – 529с.*
7. В.О. Котюк *Теорія права курс лекцій: Навч. посібник для юрид. Вузів. – К.: Вентури, 1996. – 141с.*
8. П.М. Рабінович *Основи загальної теорії права та держави. Посібник для студентів спеціальності «Правознавство» - Бородянка – 1993р. 141с.*
9. П.М. Рабінович *Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. Вид. 6-е. – Х.: Консум, 2002. – 118с.*
10. Скакун О.Ф. *Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с.*
11. *Общая теория государства и права. Аккад. курс в 2-х т. / под ред. М.Н. Марченко. – Том 2. Теория права. – М.: Изд-во «Зерцало», 1998. – С.312.*

Кохан Н.В. Юридичний механізм правозастосування у науці трудового права

В даній статті зазначається, що правозастосовча діяльність це одна з форм діяльності держави. Розглядається механізм правозастосування. Встановлено, що юридична природа правозастосування є специфічною формою реалізації правових норм, засобом організації та здійснення норм права і засобом державно-правового впливу на суспільні відносини та їх регулювання. Разом з цим, у процесі правозастосування приймаються й індивідуально-конкретні приписи, на підставі яких виникають, змінюються й припиняються конкретні суб'єктивні права та обов'язки персонально-визначених осіб.

Ключові слова: механізм правового регулювання, трудові правовідносини, правозастосування, застосування норм права, правові приписи, роботодавець та працівник, реалізація нормативно-правових актів, правозастосовча діяльність.

Кохан Н.В. Юридический механизм правоприменения в науке трудового права

В данной статье отмечается, что правоприменительная деятельность это одна из форм деятельности государства. Рассматривается механизм правоприменения. Установлено, что юридическая природа правоприменения является специфической формой реализации правовых норм, средством организации и осуществления норм права и средством государственно-правового воздействия на общественные отношения и их регулирование. Вместе с тем, в процессе правоприменения принимаются и индивидуально-конкретные предписания, на основании которых возникают, изменяются и прекращаются конкретные субъективные права и обязанности персонально определенных лиц.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, трудовые правоотношения, правоприменения, применение норм права, правовые предписания, работодатель и работник, реализация нормативно-правовых актов, правоприменительная деятельность.

Kohan N.V. Law enforcement mechanisms in the science of labor law.

This article states that enforcement activity is a form of activity of the state. A mechanism of enforcement. Established that the legal nature of law is a specific form of the law, means the organization and implementation of the law and legal means of state influence on social relations and their regulation. At the same time, in the process of law and accepted individual and specific requirements for which there are changing and terminate specific subjective rights and duties personally-identified persons.

Enforcement as a special form of government consists of a set of legal requirements, permits, enforcement regulations aimed at for performance management through decisions of individual character, execution of decisions and organizing the relevant decisions taken. Thus, the legal regulation is achieved not only through the automatic action of law, but also through the adoption of regulations enforcement. Thus, the relationship of law are the legal relationship between managers and subordinates entities; This is legal because they are aimed at implementing the law and carried out the legal forms and generated right. In some cases, enforcement relations arising on the implementation of existing relationships, others - prior to the occurrence of certain relationships that serve their original result, but sometimes they provide normal implementation of other law enforcement relations.

It also pointed out that the application of law is an activity that is to set *pidnormatyvnyh* formally binding rules of conduct personalized individual entities to create the conditions necessary for the implementation of such rules.

Thus, the subjects of law enforcement in labor law should be considered not only public bodies and officials, public associations and their officials, and especially law enforcement agents have major organs and officials of employers and other bodies that carry out law enforcement activities labor law and are subjects of labor law.

Keywords: mechanism pravovoho regulations, labor relations, law enforcement, the application of the law, legal regulations, the employer and the employee, the implementation of regulations, enforcement activities.

ЗМІСТ

ЕКОЛОГО-ПРАВОВА ОСВІТА І НАУКА В НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОМУ ЮРИДИЧНОМУ ІНСТИТУТІ ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»	3

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНЬОГО СЕРЕДОВИЩА. ЗЕМЕЛЬНЕ ТА АГРАРНЕ ПРАВО	8

<i>Кобецька Н.Р.</i> Дозволи та договори в системі правових засобів регулювання відносин використання природних ресурсів: сучасний стан, перспективи поєднання	8
<i>Вівчаренко О.А.</i> Механізм правового регулювання земельних відносин в Україні	20
<i>Багай Н.О.</i> Періоди розвитку аграрного законодавства України	26
<i>Грицан О.А.</i> Окремі питання правового регулювання використання та охорони лікувальних ресурсів надр	33
<i>Данилюк Л.Р.</i> Поняття, види та особливості використання мисливських природних ресурсів	43
<i>Мироненко І.В.</i> Правове регулювання земельних відносин добросусідства в „Литовських статутах”	53
<i>Мороз Г.В.</i> Зміна цільового призначення земельних лісових ділянок: проблеми забезпечення публічних та приватних інтересів	65
<i>Романко С.М.</i> Екологічна безпека довкілля та людини: поняття, критерії та окремі превентивні заходи забезпечення	75
<i>Яремак З.В.</i> Юридичний механізм врегулювання еколого-правових конфліктів (постановка проблеми)....	85

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД ТА
ПРАВА ЛЮДИНИ. ПИТАННЯ
АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА ФІНАНСОВОГО
ПРАВА. АДМІНІСТРАТИВНЕ
СУДОЧИНСТВО96**

- Петровська І.І.* Правові засади парламентського бюджетного контролю96
- Пташник І.Р.* Нормотворча діяльність Організації Об'єднаних Націй в сфері ядерного роззброєння106
- Розвадовський В.І.* Особливості конституційно-правової відповідальності громадських організацій та політичних партій в Україні 118
- Семків В.В.* Адаптація законодавства про судоустрій і статус суддів до європейських стандартів на основі аналізу астосування практики ЄСПЛ.....130
- Козлов М.В.* Деякі підходи щодо визначення організаційно-правових засад реформування територіальних громад в Україні.....142

**ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО. ПРОБЛЕМИ
ГОСПОДАРСЬКОГО ТА КОРПОРАТИВНОГО
ПРАВА. ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ТА
ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА156**

- Зозуляк О.І.* Заклад як організаційно-правова форма непідприємницьких юридичних осіб156
- Ковалишин О.Р.* Особливості цивільного процесу за Статутом цивільного судочинства 1864 року.....166
- Схаб-Бучинська Т.Я.* Переважні права як один із чинників обмежень договірної свободи175
- Данилюк М.Б.* До питання про підстави та порядок ліквідації корпоративних інвестиційних фондів184

**ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА ПРАВА
СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....196**

Кохан Н.В. Юридичний механізм
правозастосування у науці трудового права.....196

Для нотаток

Наукове видання

Актуальні проблеми вдоско-
налення чинного законодав-
ства України

Випуск 45
Збірник наукових статей

В редакції авторів наукових статей

Комп'ютерна верстка і правка Ігор КОЗИЧ

Підписано до друку 03.08.17 Формат 60x84/16.
Па-пір офсетний. ум.друк.арк. 13,9 Наклад 300
прим. Зам. №8/16-17.

Віддруковано в навчально-науковому
юридичному інституті
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
76018, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 44а
e-mail: lawdept@pu.if.ua